

Kameraovervåking i et diskursanalytisk perspektiv

Cand. polit 1992
Siri Jung
vår 2006

Universitetet i Oslo
Det samfunnsvitenskapelige fakultet
Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi

Sammendrag

Jeg foretar i denne oppgaven en situasjonsanalyse av overvåkingssamfunnet. Spesifikt gjør jeg en diskursanalyse av kameraovervåking. Jeg har valgt kameraovervåking fordi det er aktuelt og berører samtlige borgere på alle nivåer i samfunnet. Overvåkingsproblematikken er viktig fordi det angår samfunnsutviklingens alle dimensjoner. Overvåking berører enkeltindivider på mikroplan, samt sosialt og kulturelt samvær på samfunnsnivå. Omfanget av overvåking har økt, bla fordi teknologisk utvikling og juridiske endringer har åpnet for utvidelse av overvåking, lagring og kontroll. Konsekvensene av kameraovervåking er uoversiktlige og uoverskuelige, og i et langtidsperspektiv vil overvåking endre samfunnsorganisering og utvikling av måter å leve sammen på, både lokalt, nasjonalt og globalt.

Mulighet for misbruk av informasjon, enten kalkulert eller ved feiltakelse, er alltid tilstede; det samme gjelder samkjøring av databaser som blir så store at hverken den ansvarlige datainnsamler eller de(n) opplysningene vedkommer, kan forutsi følgene (Apenes 2005). Koordinering av overvåkingsmateriale berører maktrelasjoner, privatliv og risiki. Overvåking tilrettelegger for stigmatisering av samfunnsgrupper, sortering av sosiale klasser, eksklusjon av uønskede, diskriminering og ghettoisering, og derigjennom innsnevring av kulturelt mangfold, gjensidig tillit og demokratiske rettigheter (Sætnan, Dahl og Lomell 2004, Lyon 2001). Jeg drøfter i kapittel ulike konsekvenser av overvåking med vekt på klassifisering, rangering og rensing.

Hovedposisjonene i den kameraovervåkingsdiskursen jeg analyserer består av det jeg har kalt den restriktive og den liberale posisjon. Hovedrepresentantene for posisjonene og hovedaktørene i denne spesifikke overvåkingsdiskursen, er hhv Datatilsynet og transportbransjen. Viktige aktører som med varierende innflytelse deltar i å konstituere overvåkingsdiskursen, er aktørene publikum, politi og media; samt aktantene teknologi og økonomi. Publikum er en svært heterogen gruppe, og representerer følgelig ikke en entydig holdning i overvåkingsdiskursen. I analysen har jeg likefullt funnet at majoriteten tenderer til å sympatisere med den liberale holdning. Politiet er en mer homogen gruppe enn publikum, og

analysen viste at politiet som gruppe har en holdning i overvåkingsdiskursen som på mange måter er i overensstemmelse med den liberale posisjon. Ei heller media er en ensartet gruppe, men som deltaker i diskursen synes media å privilegere den liberale posisjon i større grad enn den restriktive. Diskursanalyse er en metode for å avdekke spillet mellom aktører og aktanter; persepsjoner og posisjoner; kapital og felt; med andre ord et verktøy for å avkle maktkamper for å finne de ofte usynlige underliggende årsakene til at verden fremstår som den gjør.

I denne oppgaven viser jeg at virkeligheten er individuell og subjektiv, og et resultat av utallige pågående diskurskamper som forårsakes av bevisst strategisk agering, 'automatisk' sedvane, 'ubevisst' handling basert på doksiske koder, tilfeldigheter, mv: "(...)En representasjon kan gi rom for flere forskjellige handlinger, og dets bærere kan være mer eller mindre bevisst sitt forhold til denne representasjonen (...)" (Neumann 2002: 51). Jeg analyserer og drøfter altså hvordan virkeligheten er kontingent og en kontinuerlig prosess, som er situert historisk, sosialt og kulturelt, og den kunne alltid vært annerledes. Diskurs "(...) refers to a reduction of opportunities (...)" (Winther Jørgensen og Phillips 1999: 37). Definisjonene av verdens sosiale ordener og politiske systemer får direkte og indirekte konsekvenser for borgerne, og vil således være avgjørende for utvikling av samfunnets etikk, moral og mål.

The question of surveillance is seen here as an issue of sociological interest because it contributes to the very ordering of society. And thus the 'other face' of surveillance arises from its capacity to reinforce social and economic divisions, to channel choices and to direct desires, and even, at its sharp end, to constrain and control. In some contexts this is uncontroversial and unremarkable. We readily see and accept the point of it, or we are resigned to what seem like innocent if sometimes annoying attempts to influence us or to verify our identity. We do not often object that companies using the Internet collect from our hard drives information about which websites we visit so that they can send us customized advertising materials. And we seldom think to protest against high-tech national border controls which, among other things, are installed to prevent terrorists from puncturing the peacefulness of society. (Lyon 2001: 4)

Sitat

Til å begynne med var mine iakttagelser av abstrakt og generell karakter. Jeg kikket på passasjerene i masser og tenkte på dem i et samlet hele. Jeg gikk videre til detaljer og registrerte med minuttøs interesse de utallige variasjoner i figur, bekledninger, holdning, ganglag, ansikter og ansiktsuttrykk. De aller fleste forbipasserende hadde et tilfreds, forretningsmessig ytre og syntes ikke å være opptatt av annet enn å komme raskest mulig gjennom trengselen. Alle som en rynket de pannen, og øynene flakket hurtig; skubbet til av andre forbipasserende røpet de ingen tegn til utålmodighet, bare rette på klærne og hastet videre. Andre, også en tallrik klasse, beveget seg rastløst, hadde rødsprengte ansikter, og snakket og gestikulerte for seg selv, som om nettopp trengselen rundt dem fikk dem til å føle seg forlatt. Når disse ble hindret på sin vei, holdt de straks opp med å mumle, men gestikulerte desto voldsommere, og avventet, med et stivt og litt fjernt smil på leppene, den videre kurs til dem som hindret dem. Hvis noen dyttet dem, bukket de ærbødig for den som hadde dyttet og syntes overveldet av forvirring. – Utover dette var det ingen særlige kjennetegn ved disse to store klasser. (...) Skaren av kontorister var ikke til å ta feil av (...) Gruppen av høyere funksjonærer fra solide firmaer, eller "de gode gamle guttene", var lett gjenkjennelig. (...) Det var mange individer med et elegant ytre, som jeg raskt forstod å tilskrive rasen forfengelige lommetyver, slike enhver større by er befengt med. (...) Spillerne, som jeg oppdaget flere av, var enda lettere å dra kjensel på. (...) Etter hvert som jeg gikk lavere i gradene av det som blir kalt fornemhet, fant jeg stadig mørkere og dypere motiver å reflektere over. (...) Med pannen mot glasset var jeg fullstendig oppslukt av min egen utforskning av mengden da jeg med ett fikk øye på et ansikt (det til en skrøpelig gammel mann, mellom femogseksti og sytti år) – et ansikt som straks fanget min oppmerksomhet på grunn av det helt spesielle uttrykket det hadde. Aldri før hadde jeg sett noe som fjernt kunne ligne. Jeg husker godt at min første tanke mens jeg iakttok det, var at Retzsch, om han hadde sett det, utvilsomt ville ha foretrukket det fremfor sine egne inkarnasjoner av djevelen. (...) Og her, lenge, i den stadig økende trengselen, fortsatte jeg min forfølgelse av den fremmede. Men som vanlig gikk han bare frem og tilbake, og i løpet av dagen forlot han ikke vrimmelen i denne gaten. Og da skyggene fra den neste kvelden nærmet seg, var jeg dødsens sliten, og da stoppet jeg opp foran vandreren og stirret ham rett inn i ansiktet. Han la ikke merke til meg, men gjenopptok sin høytidelige gange, mens jeg ble stående uten å følge etter, oppslukt i tanker. "Denne gamle mannen," sa jeg til slutt, "er den dypeste forbrytelses type og vesen. Han nekter å være alene. *Han er mannen fra mengden.* Det vil ikke nytte å følge etter, for jeg kommer ikke til å få vite noe mer om ham, eller om hans gjerninger. Det verste hjertet i verden er en mer forferdelig bok enn 'Hortulus Animæ, og kanskje er det bare en av Guds store forbarmelser at *er laßt sich nicht lesen.* (....) (Poe 2000: 86, 87, 88, 89, 90, 94)

Takk

Takk til Oona Borghild Dunlop & Heidi Mork Lomell

Innholdsfortegnelse

Kapittel I: INNLEDNING s. 1

Kapittel II: TEORI s. 7

Kapittel III: METODE s. 12

Kapittel IV: DATAMATERIALE s. 18

Kapittel V: ANALYSE s. 30

Avsnitt 1: Hovedposisjoner s. 31

Datatilsynet: den restriktive hovedaktør s. 32

Bussbransjen: den liberale hovedaktør s. 33

Avsnitt 2: posisjonering s. 34

Sikkerhet s. 34

Privatsfære s. 39

Avsnitt 3: profesjonskamp s. 43

Avsnitt 4: publikum s. 46

Personvern s. 50 – s. 48

Semi-offentlighet s. 54

Frykt s. 62

Avsnitt 5: politi s. 66

Avsnitt 6: media s. 71

Avsnitt 7: overvåkingsdiskurs & tilfellet Rusvik s. 77

Avsnitt 8: overvåkingsdiskurs & mediemakt s. 87

Avsnitt 9: deldiskurser på diskursens hovednivå s. 92

Avsnitt 10: teknologi & økonomi s. 93

Avsnitt 11: tillit s. 97

Avsnitt 12: innsyn s. 102

Avsnitt 13: minne s. 104

Avsnitt 14: oppsummering av analyse s. 108

Kapittel VI: KONSEKVENSER s. 112

Avsnitt 1: myndighetenes disiplinering av borgerne s. 112

Avsnitt 2: inngrep i privatsfære s. 119

Avsnitt 3: kriminalitet & renhet s. 127

Kapittel VII: AVSLUTNING s. 138

Avsnitt 1: definisjonsmakt s. 140

Avsnitt 2: språkspill s. 156 – s. 141

Avsnitt 3: frigjøring s. 158 – s. 143

Litteratur

KAPITTEL I: INNLEDNING

Jeg vil i denne oppgaven foreta en situasjonsanalyse av overvåkingssamfunnet. Overvåking inkluderer tilnærmet alle samfunnsforhold på alle nivåer, og jeg må følgelig konsentrere meg om enkelte områder. Spesifikt vil jeg foreta en diskursanalyse av kameraovervåking. Diskursbegrepet dekker både teori, metode og er et analyseredskap. Jeg avgrenser kameraovervåkingsdiskursen til kameraovervåking i offentlige rom, primært på kollektive transportmidler. Jeg har valgt kameraovervåking fordi det gjennom å berøre alle borgere er aktuelt; samtidig som det har økt drastisk i løpet av kort tid og følgelig er følgene av kameraovervåking uforutsigbare.

Jeg undersøker i denne oppgaven hvorvidt overvåking innebærer en uformell kontroll av borgernes atferd ved at borgerne bevisst eller ubevisst ensretter sin oppførsel og identitet når de er klar over at de observeres, eller om borgernes kjennskap til at de kameraovervåkes gir dem opplevelse av økt sikkerhet og trygghet, og derigjennom frihet.

Dernest undersøker jeg hvorvidt akkumulering av overvåkingsmateriale tilrettelegger for myndighetenes mulighet for formell kontroll og disiplinering av borgerne på bekostning av individuell frihet og samfunnsmessig mangfold.

Videre lurar jeg på om kameraovervåking og overvåkingsdata øker sannsynlighetene for klassifisering av borgerne utfra snever overvåkingsinformasjon, med påfølgende sortering og eksklusjon av spesifikke samfunnsgrupper, eller om akkumulering av overvåkingsopplysninger vedrørende borgerne gir rom for flere rolleidentiteter og rollerepertoarer, og derved øker toleranse for forskjellighet.

Hovedaktørene i den kameraovervåkingsdiskursen jeg har identifisert er Datatilsynet og transportbransjen. Viktige aktører og aktanter som med varierende innflytelse deltar i å konstituere denne overvåkingsdiskursen; er publikum, politi og media; samt teknologi og økonomi. Innflytelse på feltets struktur og utvikling, får man gjennom å bruke sin kapital; herunder både immaterielle og materielle disposisjoner og egenskaper (Bourdieu 1995). Kapital kan være opparbeidet kunnskap og erfaring, eller annen form for autoritet som medfører at det man ytrer tillegges vekt: "(...) vi eksisterar ikkje utenfor tida, vi er endelege i vår eksistens, og vi kan ikkje stilla oss utanfor som om vi var tidlause (...)" (Skjervheim 1963: 189) Materielle ressurser kan bla være juridisk og politisk myndighet.

Diskursive ressurser, altså immateriell og materiell kapital, som aktørene kan benytte i diskursen(e) rundt kameraovervåking, vil variere mellom aktører og avhenger av hvilke typer kapital som til enhver tid gir verdi på feltet. I den overvåkingsdiskursen jeg har identifisert, vil myndighetene med monopol på tvangsmakt kunne påtvinge deltakerne lovbestemmelser og reguleringer som Datatilsynet og bussjåførene må underordne seg og forholde seg til. På et litt lavere nivå vil Datatilsynet kunne regulere hvem som tillates å overvåke med kamera, dog innenfor lovens rammer og med begrensede sanksjonsmuligheter. Bussjåførene på sin side har ingen lovmyndighet, men kan gå til streik. Samfunnsborgerne kan på sin side langsiktig påvirke politikken og lovgivende myndigheter, men kortsiktig har de liten innflytelse på hvorvidt de kameraovervåkes, med mindre de kan unngå offentlige plasser og kollektive transportmidler; slik sett begrenses deres påvirkning til klage- og innsynsrett.

Grovt sett er altså subjektene både er borgere underordnet en suveren stat og innunder ulike politiske og sosiale systemer, samtidig som de er individuelle borgere som konsumenter og sivile. Svært forenklet foregår altså den kameraovervåkingsdiskursen jeg har identifisert og analyserer på overordnet statlig, organisasjonsmessig politisk og individuelt sivilborgerlig nivå. Jeg analyserer de aktører og aktanter som jeg har identifisert som de viktigste i å konstituere denne spesifikke overvåkingsdiskursen; herunder publikum, politi, media, teknologi og økonomi. Dernest viser jeg sammenhengen mellom borgernes tillit til behandling av personopplysninger og deres benyttelse av innsynsrett, i forhold til forskjellige bakgrunnsvariabler. Videre analyserer jeg hvorledes kollektiv erfaringshorisont og tidsperspektiv påvirker aktørers handlingsrom og atferd.

Fremtidige konsekvenser av kameraovervåking er uoversiktlige og uoverskuelige, og jeg vil etter diskursanalysen av den overvåkingsdiskursen jeg har identifisert drøfte potensielle konsekvenser av kameraovervåking med eksempler fra andre typer overvåkingssituasjoner og overvåkingsdata. Kameraovervåking ble innført på kollektive transportmidler i desember 2004, og har dermed foregått i relativt kort tidsperiode. Hensikten med å inkludere eksempler som ikke direkte berører den overvåkingsdiskursen jeg har identifisert, er å kunne skissere eventuelle følger av kameraovervåking i offentlige byrom og på kollektive transportmidler, utfra erfaringer av overvåking fra andre arenaer i samfunnet.

Overvåking dreier seg både om ansikt-til-ansikt interaksjon (Goffman 1966) og ansiktsløs kommunikasjon (Giddens 1990); altså kroppsliggjort overvåking ved videofilm eller direkte monitoroverførte simultane bilder i offentlige rom, eller ansiktsløse elektroniske og sporbare kommunikasjonssamhandlinger. Ansikt-til-ansikt interaksjon foregår gjensidig mellom fremmede som overvåkes, når de omgås i byrom og gjennom ordløs kommunikasjon identifiserer og klassifiserer hverandre, som eksempelvis i kategoriene vennlig eller truende; og tilpasser sin atferd praktisk og sosialt i henhold til den informasjonen de oppfatter og den kontekst det foregår i. Derneft foregår enveis ansikt-til-ansikt interaksjon når borgerne filmes, men ikke kan se eller sende budskap til de(n) som overvåker. Ansiktsløs overvåking foregår ved teknologibasert innsamling av opplysninger uten fysisk tilstedeværelse. Kameraovervåking innebærer i alle tilfeller asymmetrisk kommunikasjon, altså enveis mellom overvåket og overvåker, og ikke gjensidig mellom avsender og mottaker. Personopplysninger akkumuleres, behandles og lagres kontinuerlig av utallige organisasjoner, institusjoner, automatiske fotobokser, bompengestasjoner, internett, e-post, kortbruk, mv (Lyon 2001).

Borgerne overvåkes delvis i rollen som konsumenter og delvis i rollen som sivile (Hirschman 1970). Overvåking foregår i praksis som statlige myndigheters direkte inngripen i hverdagen til borgerne, samt indirekte kontroll og disiplinering (Foucault 2003). Overvåkingsmateriale har et iboende potensiale for analysering, simulering og manipulering av atferd (Lyon 2001). Overvåkingsinformasjon akkumuleres, behandles og tolkes kontinuerlig av separate aktører. Mengdene overvåkingsdata er uhåndterlig store, hvilket umuliggjør en fullstendig eller absolutt oversikt, men åpner likefullt for samkjøring av personopplysninger og derigjennom belysning av borgerne i offentlige, så vel som private sammenhenger. Denne belysningen av borgernes gjøren, laden og væren, gjør samfunnsborgerne og samfunnet gjennomskiktig, hvilket innskrenker den private sfære.

Mulighet for misbruk av informasjon, enten kalkulert eller ved feiltakelse, er alltid tilstede; og det samme gjelder samkjøring av databaser som blir så store at hverken den ansvarlige datainnsamler eller de(n) opplysningene vedkommer, kan forutsi følgene (Apenes 2005). Koordinering av teknologisk og automatisert datamateriale, kombinert med koordinering av sosial aktivitet i tid og rom, berører risiki, privatliv og maktrelasjoner. Jeg vil med utgangspunkt i den kameraovervåkingsdiskursen jeg har identifisert, analysere hvordan kameraovervåking oppleves og påvirker borgernes

handlinger og holdninger. Derneft vil jeg drøfte mulige konsekvenser av samling av databaser og eventuell samkjøring av disse i kapittel VI. I kapittel VII vil jeg drøfte hvordan språkkapital og definisjonsmakt kan brukes til å redefinere diskurser og således muliggjøre løsrivelse fra regjerende maktstrukturer, og åpne for frigjøring.

Enhver borger erfarer i større eller mindre grad overvåking i hverdagslivet, hvilket innebærer behov for nye strategier for respons, både politisk og etisk. Overvåkingsdata fra flerfoldige kilder, inkludert videofilmer, akkumuleres og behandles kontinuerlig og tilrettelegger således for koordinering. Koordinering dreier seg om hvordan økt bruk av ny teknologi omformer sosiale relasjoner, eksempelvis fra symmetrisk tidstabell- og timeplantid lokalt, til asymmetrisk fleksi- og mobiltid globalt (Lyon 2001). I tillegg legger overvåking til rette for stigmatisering av kategorier av samfunnsgrupper, sortering av sosiale klasser, diskriminering av minoriteter, eksklusjon av uønskede, ghettoisering, og derigjennom innsnevring av kulturelt mangfold, gjensidig tillit, demokratiske rettigheter (Sætnan, Dahl og Lomell 2004, Lyon 2001).

The question of surveillance is seen here as an issue of sociological interest because it contributes to the very ordering of society. And thus the 'other face' of surveillance arises from its capacity to reinforce social and economic divisions, to channel choices and to direct desires, and even, at its sharp end, to constrain and control. In some contexts this is uncontroversial and unremarkable. We readily see and accept the point of it, or we are resigned to what seem like innocent if sometimes annoying attempts to influence us or to verify our identity. We do not often object that companies using the Internet collect from our hard drives information about which websites we visit so that they can send us customized advertising materials. And we seldom think to protest against high-tech national border controls which, among other things, are installed to prevent terrorists from puncturing the peacefulness of society. (Lyon 2001: 4)

Konsekvenser og implikasjoner av overvåking angår alle dimensjoner av samfunnsutviklingen og på samtlige nivåer. Overvåking berører enkeltindivider på mikroplan, sosialt og kulturelt samvær på samfunnsnivå; samt nasjonalt og internasjonalt på globalt plan. I et langtidsperspektiv vil overvåking medvirke til å endre samfunnsorganisering og utvikling av måter å leve på, både lokalt, nasjonalt og globalt. Ulike former for overvåking har forekommet fra antikkens uformelle sosiale overvåking, til dagens elektroniskbaserte og automatiserte overvåking. Jeg har i denne oppgaven identifisert én spesifikk overvåkingsdiskurs som jeg analyserer, men da denne form for kameraovervåking har foregått i såvidt kort

tidsperiode, er følgene av overvåkingen fortsatt uforutsigbare. Jeg inkluderer derfor eksempler fra andre typer overvåking når jeg drøfter potensielle konsekvenser, i den hensikt å kunne belyse den spesifikke overvåkingsdiskursen jeg analyserer.

Omfanget av overvåking har økt, særlig fordi teknologisk utvikling og juridiske endringer har åpnet for utvidelse av overvåking, lagring og kontroll.

Overvåkingssamfunnet åpner for kommunikasjon på kryss og tvers av rom og tid; økt samhandling mellom befolkningsgrupper og nasjoner; samt utveksling og utvikling av erfaringer, verdier og ideer. Overvåking tilrettelegger samtidig for økt disiplinering, konformering og kontroll; innskrenking av privatliv og frihet; samt muliggjør sortering og seleksjon av borgere. Overvåking kan slik innebære forvitring av gjensidig respekt, toleranse og menneskeverd, bla fordi: "(...) det er ein indre samheng mellom faktualisering, objektivisering, Entfremdung, depersonalisering og eliminering av det etiske (...)" (Skjervheim 1963: 188).

Diskursanalyse er en metode for å avdekke spillet mellom aktører og aktanter; persepsjoner og posisjoner; kapital og felt – altså analyse for å avkle maktkamper for å finne de underliggende årsakene til at verden framstår som den gjør. Jeg viser i denne oppgaven at virkeligheten er individuell og subjektiv, og et resultat av utallige pågående diskurskamper som forårsakes av bevisst strategisk agering, 'automatisk' sedvane, 'ubevisst' handling basert på doksiske koder, tilfeldigheter, mv: "(...) En representasjon kan gi rom for flere forskjellige handlinger, og dets bærere kan være mer eller mindre bevisst sitt forhold til denne representasjonen (...)" (Neumann 2002: 51).

Kampene om makt foregår med hoveddiskursen i sentrum, men også innad og mellom deldiskurser, og på ulike nivåer. Aktørene har forskjellige former for ressurser de kan mobilisere (Neumann 2002), og diskursfeltet er altså arena for innflytelse, herredømme og makt: "(...) Ved å objektivere den andre går ein til åtak på den andre sin fridom. Ein gjer den andre til eit faktum, ein ting i sin verden. På denne måten kan ein skaffa seg herredøme over den andre (...)" (Skjervheim 1963: 182). Jeg drøfter i kapittel VII språk som diskursiv ressurs som kan brukes for å få innflytelse og makt. Jeg viser hvordan språk kan benyttes i en motdiskurs for å kunne omstrukturere feltets posisjoner, relasjoner og verdier; og dermed endre diskursens dominansforhold og hierarki.

Jeg analysere og drøfter altså hvordan virkeligheten for deltakerne i den overvåkingsdiskursen jeg har identifisert er kontingent og en kontinuerlig prosess, som er situert historisk, sosialt og kulturelt; den kunne alltid vært annerledes. Diskurs "(...) refers to a reduction of opportunities (...)" (Winther Jørgensen og Phillips 1999: 37). Til tross for virkelighetens kontingens og derav noe tilfeldige karakter, får definisjonene av verdens sosiale ordener og politiske systemer konkrete, direkte og indirekte, sosiale og praktiske konsekvenser for aktørene som enkeltindivider og som kollektiver. Definisjoner av diskurser vil således være avgjørende for utvikling av samfunnets etikk, moral og mål.

KAPITTEL II: TEORI

En diskurs er en praksis for å etablere og forsvare mening gjennom språklige prosesser; muntlig og skriftlig. Virkeligheten er ikke 'et objekt' man kan gripe atskilt, men et individs persepsjon av en situasjon og innebærer følgelig følelser.

Virkeligheten er dermed individuell og subjektiv. En diskurs er en kontinuerlig interaksjonsprosess mellom individers ulike oppfatninger av realitetene hvor hver enkelt forsøker å definere verden etter sitt syn. Virkeligheten konstrueres av individenes representasjoner av virkeligheten og deres interaksjon. Dette innebærer at verden er sosialt konstruert og i kontinuerlig utvikling, der språket benyttes i kampen om å definere verden.

Språklige representasjoner som utgjør en diskurs skaper meningsfulle relasjoner og ser relativt stabile og strukturerte ut. Imidlertid vil alle som deltar i den aktuelle diskurs hele tiden forsøke å påvirke øvrige deltakers verdensbilde i henhold til sitt eget, og følgelig vil diskursen og oppfatningene av realitetene – verdensbildene - konstant utfordres (Neumann 2002). Individene må dermed artikulere og reartikulere sine meninger for å kunne skape disse om til relativt stabile strukturer som strukturerer hverdagslivet.

Denne virkelighetskonstituering vil gjennom praksis reprodusere representasjonene som deltakerne i diskursen må forholde seg til og som skaper deres virkelighetsbetingelser: verden. Diskursen vil være relativt stabil, utvikles sakte eller endres hurtig, avhengig av hvor raskt deltakerne i diskursen klarer å produsere virkelighetsrepresentasjoner som konstruerer verden. De(n) som dominerer en diskurs vil ønske å fastholde relasjoner og posisjon, men det vil alltid være andre som utfordrer denne dominansen for å få sin virkelighetsrepresentasjon og sitt verdensbilde som del av hverdagslivet og derigjennom legge føringer og rammer for interaksjon og virkelighetskonstruksjon. En diskurs kan med andre ord sees som et felt hvor deltakernes kapital vil avgjøre deres innflytelse (Bourdieu 1996).

Språk er en form for kapital og følgelig et maktmiddel, men innebærer langt mer enn kun språklige utsagn. Språkkapital kan være en virkelighetsrepresentasjon som har blitt praksis og dermed er medvirkende til å opprettholde, vedlikeholde og befeste posisjoner og strukturer. Medmindre andre innen feltet har kapital til å utfordre denne dominerende posisjonen og endre virkelighetsrepresentasjonen og erstatte

den med noe nytt, vil den framstå som naturlig og gitt. Deltakerne i feltet vil da ikke sette spørsmålstegn ved posisjonen eller forsøke å endre dominansrelasjonen fordi situasjonen blir 'taken for granted' (Giddens 1990) og dermed blir noe man ikke er bevisst, og følgelig heller ikke påvirker. Jeg analyserer i denne oppgaven et spesifikt kameraovervåkingsfelt, med utgangspunkt i diskursteori, for å avdekke hvordan aktørene på feltet benytter språkrepresentasjoner som diskursive ressurser og for å posisjonere seg på feltet og påvirke dets struktur.

Relasjoner som er 'taken for granted' og nedfelt i praksis vil virke relativt 'selvoppretholdende' fordi de er usynlige for deltakerne i feltet og blir doksisk makt (Bourdieu 1996). Doksisk makt er vanskelig å utfordre nettopp fordi den er usynlig og skjult for deltakerne i konstellasjonen som utgjør diskursen. Individene vil inkorporere denne virkelighetsrepresentasjonen som del av sin egen verden og handle innenfor de begrensninger og muligheter denne virkeligheten gir. Jeg viser at aktørene i den overvåkingsdiskursen jeg analyserer handler med utgangspunkt i språkrepresentasjoner som er nedfelt i deres erfaringshorisont og habitus, og dermed er ureflektert (Bourdieu 1995).

Naturlig nok vil rammene denne representasjonen legger for deltakernes handlingsrepertoire spore til vedlikehold av og legge føringer mot endring. Hverdagspraksiser og samhandling vil altså opprettholde dominansforhold gjennom å fjerne eller skjule handlingsalternativer. Virkeligheten kan dermed vanskelig påvirkes av individene som er i en posisjon til å agere i forhold til den, nettopp fordi de hindres i å artikulere en annen representasjon av verden som gir mening innen de relativt stabile strukturer den dominerende posisjonen har skapt.

Innen et felt styrt av doksisk makt vil dermed sannsynligheten være større for at endring skjer som følge av påvirkning og utfordring utenfra, snarere enn innefra; eksempelvis forandring av juridiske betingelser; nye deltakere eller ledere; flere former for markeder, kapital eller felt; endrede relasjoner til konkurrerende diskurser, mv. Enhver diskurs er sammenfiltret med og innvevd i andre parallelle diskurser som er konkurrerende, overlappende, underliggende eller alternative, men de står alltid i relasjon til hverandre (Neumann 2002).

En konkurrerende diskurs vil forsøke å overta definisjonsmakten på det aktuelle felt; de overlappende og underliggende vil delvis ha sammenfallende betingelser og

felles ressurser; og de alternative vil utfordre den dominerende representasjon på gjeldende domène ved å artikulere en ny virkelighetsrepresentasjon. Felles for alle diskursene er at de overlapper og krysser hverandre og konstant må forholde seg til hverandres sosiale konstruksjoner av verden, og kontinuerlig kjempe for sine posisjoner, for å forsøke å få sin virkelighetsoppfatning representativ og tatt for gitt for deltakerne innen egne og andres felt. Av dette følger at representasjoner stadig kolliderer; konsolideres, struktureres, stabiliseres, utfordres, utvikles og endres. Jeg viser i analysen av den kameraovervåkingsdiskursen jeg har identifisert, at aktører og aktanter som befinner seg på ulike nivåer deltar samtidig i hoveddiskursen og i forskjellige deldiskurser, som sammen konstituerer hverandre. Med andre ord handler alle deltakere på feltet i refleksivt forhold til hverandre.

Den diskurs med deltakere som har kapital til å artikulere sin virkelighetspersepsjon som meningsfull og relativt stabil i vokabularet som strukturer hverdagslivet, vil dermed ha den dominerende posisjon til å bestemme verdens beskaffenhet gjennom å definere verden. Diskurs "may be understood as the resultant fixation of meaning constituted by a set of articulatory practices" (Laclau og Mouffe 1985: 105).

Relasjonene vil imidlertid ikke utgjøre en totalitet eller være endelig, fordi alle sosiale fenomener er meningsfulle og diskursive, og hvert enkelt tegn innehar en merverdi av alternative betydninger som truer med å endre den nåværende etablerte relasjonelle konstellasjonen. I denne spesifikke kameraovervåkingsdiskursen viser jeg hvorledes deltakerne mobiliserer sine diskursive ressurser for å definere feltet og å posisjonere seg i relasjon til andre. Kameraovervåkingsdiskursen er altså en kontinuerlig pågående prosess.

Mening oppstår i språket, men ikke i ett ord eller én tekst isolert. Språklig mening innebærer også et sosialt system, og det er i samspillet mellom individer og ord at mening som er virkelighetskonstituerende for individene oppstår (Neumann 2002). Det er nettopp i dialogisk relasjon mellom mennesker at språket får sin betydning; det kodes, dekodes og rekodes til mening relasjonelt, ikke i språkord separat. Mening forutsetter dermed intersubjektivitet og intertekstualitet: "The content of a word is determined in the final analysis not by what it contains but by what exists outside of it." (de Saussure 1986: 114 I: Neumann 2002: 18). Språk benyttes altså for å definere den sosiale og politiske orden som utgjør verden, og dersom man dekoder og rekoder mening i nye former, vil man kunne endre diskurser som utgjør virkeligheten. Jeg viser i denne oppgaven at aktørene i den overvåkingsdiskursen jeg

analyserer nettopp forsøker å gjøre sin virkelighetsbeskrivelse gjeldende for øvrige deltakere på feltet, for slik å få dominans på feltet.

Alle de øvrige ekskluderte alternative betydninger befinner seg i diskursens felt og utfordrer eller destabiliserer den eksisterende konstellasjonen. Et utsagn kan endres fra det blir uttalt til det blir mottatt; ingenting er objektivt korrekt. Et tegn i form av utsagn eller praksis har alltid et overskudd av ikke-determinerte meninger og diskurs er mao et midlertidig relasjonelt system, som kun delvis begrenser merverdien av betydningspotensiale av tegnet for et begrenset tidsrom, og 'skjuler' situasjonens kontingens og flyt (Laclau og Mouffe 1985).

Man kan med andre ord ikke gripe verden uten kodete språkrepresentasjoner fordi ord 'an sich' som 'ting' ikke isolert sett har mening, men får det i relasjoner med andre. "Et ords betydning er dets anvendelse i språket" (Wittgenstein 1997: 53). For å utfordre det meningsbærende og konstituerende verdensbildet er det nødvendig å dekode og rekode mening i nye modeller. Hvilke representasjoner som gjøres legitime vil følgelig avhenge av hvor i feltet individet er situert sosialt og hvor feltet er situert historisk. Aktøren(e) som har mest relevant kapital vil kunne bli hegemonisk dominerende.

Hva slags kapital som til enhver tid er relevant kan imidlertid utfordres for å destabilisere den nåværende struktur. Ulike former for kapital kan konverteres til de(n) relevant(e) form(er) og investeres i det aktuelle feltet (Bourdieu 1996) og systemet kan dermed endres ved at nye aktører dominerer feltet. Likeledes kan konstellasjonen transformeres dersom deltakerne i feltet slutter å benytte de etablerte kodene, altså begrepsuttømme det bestående. Dersom representasjonen ikke brukes vil den miste sin verdi; nettopp fordi et isolert tegn er en tom form som får mening gjennom bruk: "når det heter at en setning er meningsløs, er det ikke (...) dens mening som er meningsløs. Det er en ordforbindelse som blir utelukket av språket, tatt ut av omløp" (Wittgenstein 1997: 169). Nøytralisering eller begrepsuttømming av en språkrepresentasjon innebærer dermed endring i diskursens verdirangeringer og strukturer. Likeledes vil dekoding og rekoding av et språktegns betydningsinnhold kunne forandre feltets relasjoner og posisjoner. Jeg vil i kapittel VII drøfte dette aspektet vedrørende diskursteoriens definisjonsmakt og språk, og vise at dekonstruksjon og rekonstruksjon av språkrepresentasjoner innebærer potensiale for forandring og frigjøring.

Endring forutsetter imidlertid at man klarer å artikulere en alternativ representasjon som vil være konstituerende for øvrige deltakere på feltet. Dette forutsetter igjen kapital, hvilket ofte er hierarkisk fordelt med overvekt hos den dominerende elite, og begrenset kapitaltilgang kan følgelig hindre de dominerte i å skape forandring.

En diskurs er et system for frambringelse av et sett utsagn og praksiser som, ved å innskrive seg i institusjoner og fremstå som mer eller mindre normale, er virkelighetskonstituerende for sine bærere og har en viss grad av regularitet i et sett av sosiale relasjoner. (Neumann 2001: 18)

Diskurs er med andre ord kamper om makt.

KAPITTEL III: METODE

I denne oppgaven vil jeg vise hvilke materielle og immaterielle forhold og faktorer som bidrar til to temmelig ulike – og tidvis motstridende posisjoner i debatten omkring kameraovervåking. Den ene hovedposisjonen, som først og fremst Datatilsynet som står for, versus den andre hovedposisjonen, som hovedsaklig bussbransjen representerer. For å tydeliggjøre hvilke hendelser og holdninger som har påvirket deres respektive ståsted, har jeg valgt metoden diskursanalyse.

Diskursbegrepet har flere betydninger og brukes med noe forskjellige betydninger i ulike språk, eksempelvis brukes 'discourse' (gb) og 'discours' (fr) mer i dagligtale som en diskusjon, mens det på norsk i større grad blir brukt i akademiske og faglige sammenhenger for å betegne et offentlig ordskifte. Jeg har valgt å bruke den akademiske betydningen, da den gir en mer presis beskrivelse av den situasjonen jeg analyserer; nemlig teoretisk analyse av de mange forhold og faktorer som legger grunnlaget for konkurrerende posisjoner og representasjoner, samtidig som de tilsynelatende framstår som entydige, logiske og klare.

Diskursanalyse er et flertydig begrep, og viser følgelig heller ikke til en entydig metode. Snarere kan metoden betraktes som et verktøy, og hvilke aspekter man vektlegger avhenger bla av hvilket forskningsobjekt man studerer, samt hva slags datamateriale man velger å benytte i analysen. I denne konkrete diskursanalysen har jeg inndelt i tre trinn: først avgrenset og valgt diskurs, deretter identifisert representasjonene i diskursen, dernest avdekket dens lagdeling (Neumann 2002).

I teorikapitlet drøftet og viste jeg at samfunnsprosesser kan leses som tekster. Det eksisterer uendelige mengder av tekster, og spørsmålet blir følgelig hvilke tekster man skal velge å tolke, og hvilke kriterier man legger til grunn i seleksjonsprosessen før man starter å analysere. Valg av tekst vil avhenge av hvilke diskurser man studerer, og det vil være avgjørende for konsekvenser av tolkning av feltet og for analyseresultatet.

Identifisering av hvilke virkeligheter som finnes i diskursen, vil si å avdekke hvilke ulike representasjoner av verden som foreligger, og å finne ut i hvilken grad de er dominerende eller dominerte; sterke og stabile eller utfordret og usikre. Normalt vil man kunne identifisere en dominant hovedrepresentasjon og en eller flere alternative

utfordrer-representasjoner. Imidlertid vil det variere fra diskurs til diskurs i hvor stor grad den er utfordret, altså hvorvidt den er politisk åpen (Neumann 2002). Dersom det forligger en hegemonisk representasjon og feltets strukturer er stabile og vedvarer uten å utfordres, vil diskursen være upolitisert og lukket. Likevel vil det alltid eksistere konkurrerende virkelighetspresentasjoner og verdensbilder som ønsker å overta definisjonsmakt og dominans, men utfordrere kan være vanskelige å avdekke fordi de ikke manifesterer seg tydelig.

Det er med andre ord over tid ikke mulig "(...) helt å lukke en diskurs meningsmessig (...), fordi mening ligger i relasjoner mellom fenomener, og relasjoner alltid må være i fluks.(...)" (Neumann 2002: 60) Likeledes vil en diskurs over tid ikke kunne være helt åpen, medmindre det eksisterer to parallelle representasjoner som begge definerer feltet i lik grad og dermed unngår den ene parts ensidige dominans. Uavhengig av hvorvidt en diskurs er veldig lukket eller veldig åpen, vil det alltid eksistere manifeste eller latente utfordrere som vil komme til å forandre den eksisterende struktur og å endre regjerende dominansforhold.

Man kan ikke dekke alle eventualiteter, da tekstmengdene ville ha blitt uoverkommelig store og uhåndterlige, men man kan sørge for å i størst mulig grad begrense mulighetene for systematisk å overse eller utelate tekster som sammen dokumenterer en representasjon eller utfordrer som burde vært i fokus i analysen, og man vil kunne identifisere kryssende diskurser som er medvirkende i å konstituere hoveddiskursen og dens dominans. Poenget er å finne hvilke tekster som er sentrale i vedlikehold av struktur og maktdeling, ikke hvilke som er mest synlige, åpenbare og tydelige. Avgrensingsproblemer vil altså oppstå i tekstsleksjon, og tilsvarende må man forsvare og avveie valg av hvilken tidsperiode man begrenser utvalg av tekster til.

Forskningsoppgaven innebærer bla å påvise affinitet og forskjell, og man kan demonstrere at ulike posisjoner tilhører samme diskurs, simpelthen ved å vise at de dukker opp samtidig i samme tekster, og med en viss regularitet (Neumann 2002). Jeg har i denne oppgaven hentet mitt materiale fra Datatilsynet sine egne publikasjoner, inkludert deres nettside; samt artikler som har omhandlet Datatilsynet eller hvor representanter fra Datatilsynet har uttalt seg, fra følgende papiraviser: Aftenposten morgen (Am), Aftenposten aften (Aa) og Morgenbladet (Mb) i perioden 1. april til 1. desember i 2005. Aftenposten har jeg valgt fordi det er den største

riksavisen, og Morgenbladet fordi det er en riksdekkende ukesavis med såkalt 'kulturprofil', altså vektlegging av fordypning og bakgrunnsinformasjon i større grad enn dagsaktuell nyhetsinformasjon. Da primærmaterialet her er relativt begrenset både tidsmessig og i omfang, inkluderes publikasjoner og tekster i form av uttalelser fra Datatilsynets danning i 1980, og publikasjoner og andre tekster fra buss-selskapene og fagorganisasjoner fra samme periode.

Videre har jeg benyttet nettsidene til Transportbedriftenes Landsforening (TL.no) og Datatilsynet (datatilsynet.no), og artikler hvor representanter fra bransjen har vært omtalt eller selv uttalt seg i samme tidsperiode som nevnt over. I samme periode har jeg daglig fulgt Datatilsynet og bussbransjen i følgende nettaviser: Dagens Næringsliv (dn.no), Dagbladet (dagbladet.no), Ny Tid (nytid.no) og Klassekampen (klassekampen.no), samt NRK (nrk.no). Dagens Næringsliv, Dagbladet og Klassekampen er alle dagsaviser, men prioriterer ulike nyheter, henholdsvis næringslivsnyheter, tabloide og ikke-tabloide nyheter. NRK er en lisensfinansiert og statlig nyhetsformidler som er nøytral i den forstand at hverken målgrupper eller nyheter eksplisitt selekteres. Tekstanalysene i oppgaven baseres på tekster fra de ovennevnte papir- og nettaviser. Jeg benytter referater og sitater fra de ulike aktørene som analysegrunnlag for å vise hvorledes deltakernes språkuttrykk konstituerer diskursen og endrer feltets struktur. Likeledes viser tekstene hvilke aktører som har de relevante egenskaper og disposisjoner; altså kapital, og nærhet og adgang til feltet, altså i hvilken grad de har definisjonsmakt i kampen om klassifikasjonene (Bourdieu 1996). I oppgaven benytter jeg mediene både som empirisk materiale og som analyseenhet i den overvåkingsdiskursen jeg har identifisert.

Det empiriske materialet jeg bruker i min analyse er altså delvis forskning og teori og delvis tekstanalyse. Det er umulig å inkludere samtlige tekster som har skapt og konstituerer kameraovervåkingsdiskursen, og jeg har derfor valgt å la en grensesettende hendelse tidsmessig begrense materialet; nemlig at det i månedsskiftet mars / april 2005 hadde vært tillatt med videofilming inni kollektive kjøretøyer i drøyt tre måneder. Kameraovervåking ble innført på kollektive transportmidler i desember 2004, men ble begrenset i omfang til å gjelde sjåførområdet og inngangsparti, mens passasjerpersonene forblir uovervåket. Årsaken til dette valget er at man ikke kan studere alle forutgående tekster, men "Skjellsettende (...) begivenheter vil ofte kunne brukes pragmatisk (...)" (Neumann 2002: 57). Jeg har valgt å bruke innføring av kameraovervåking på busser som en

pragmatisk grensesettende hendelse. Da implementering av nye tiltak ofte har 'nyhetens interesse', valgte jeg å forskyve tidspunktet, for slik å øke sjansene for at min analyse ville basere seg på en 'normaltilstand' heller enn en atypisk situasjon.

Da tilnærmet alle artikler, kronikker og intervjuer, mv jeg refererer til er fra 2005, vil jeg utelate årstall i datohenvisning medmindre materialet er fra andre år. Da jeg har fulgt nettavisene daglig er utskriftsdato / lesedato identiske med avisenes presentasjonsdato av artiklene, og jeg har derfor utelatt dem i kildehenvisning, da jeg har oppført lesedato ved bruk av artiklene underveis. I de unntakstilfellene hvor jeg benytter nettsider hvor presentasjonsdato og utskriftsdato ikke sammenfaller, fører jeg det opp i kildehenvisningene.

Da temaet for oppgaven er aktuelt og følgelig gjenstand for samfunnsdebatt, har det i løpet av analysen og arbeidet med oppgaven dukket opp mange relevante artikler, men som nevnt har det vært nødvendig å avgrense det empiriske materialet til en håndterlig mengde. Jeg har likevel benyttet noe materiale fra perioden før 1. april og etter 1. desember 2005, i de tilfeller materialet har bidratt til å belyse problemstillingen og å klargjøre analysen.

Hvilke disposisjoner man innehar vil avgjøre hvorvidt man kan tre inn i feltet og hvorvidt man kan være delaktig i å strukturere de strukturerende strukturer, altså systemet av klassifikasjonsskjemaer som utgjør den sosiale verden og fremstår som logisk for både de dominerte og de dominerende parter (Bourdieu 1995). Samfunnsordenens kategorier er tilpasset og formet av de dominerende deltakere, og partenes respektive evner til å mobilisere diskursive ressurser vil bestemme deres posisjoner, relasjoner og diskursfeltets konstellasjon (Neumann 2002). I min analyse av denne spesifikke overvåkingsdiskursen, var det dermed viktig å inkludere aviser med ulike profiler, for å avdekke deltakere som ikke åpenbart var synlige på feltet.

Da min oppgave dreier seg om kameraovervåking i offentlige rom generelt, og på kollektive transportmidler i Oslo spesielt, har jeg oversett distriktsavisene og konsentrert meg om riksavisene; og fortrinnsvis analysert de medieomtalte hendelsene og sakene herfra. Jeg dokumenterer dernest befolkningens holdninger til og kunnskap om personopplysningsloven og personvern, bla med funn presentert i en rapport fra en undersøkelse fra september 2005. Rapporten er skrevet av Inger-Anne Ravlum, men jeg vil i denne oppgaven referere til den som TØI. Videre har jeg

i analysen benyttet resultater, undersøkelser og forskning fra Oslo fra 2004 og tidligere. Materialet vil jeg presentere i kapittel IV under og bruke i analysen underveis.

Imidlertid har jeg også brukt internasjonale undersøkelser og forskning; nærmere bestemt studier vedrørende implementering og påfølgende konsekvenser av kameraovervåkingssystemer, såkalt Closed Circuit Television Camera (CCTV) fra Storbritannia og Danmark, samt en undersøkelse av Europeiske forhold i regi av EU, da disse kan vise eventuelle fordeler og ulemper ved tillatelse til eller forbud mot kameraovervåking generelt, med formål å vise hvilke konsekvenser disse kan ha for Oslo spesielt. Jeg bruker studiene gjennom hele analysen, inkludert for å vise hvordan diskursens hovedposisjoner bruker disse forskningsresultatene for å argumentere for sitt standpunkt, eventuelt undergrave motstridende syn. Derneft benytter jeg materialet i oppsummeringen av analysen, samt til å drøfte konsekvenser av overvåking i kapittel VI. Undersøkelsene presenteres under i kapittel IV.

Jeg har også benyttet sosiolog David Lyons studie av overvåking og relasjonene mellom teknologi og samfunn i urbane samfunn. Studien inkluderer en oppsummering av forskning og teori vedrørende overvåkingstematikken fra antikkens lokalsamfunn til i dagens urbane metropoler, og har et bredt spekter som berører overvåking på flerfoldige arenaer og på ulike nivåer i samfunnet; samt konsekvensene for borgerne som enkeltindivider og for samfunnet som helhet. Studien konsentrerer seg om samtiden, men innbefatter også potensielle scenarier som dagens informasjonsbaserte, teknologiserte og automatiserte overvåking åpner for, altså eventuelle fremtidige følger av overvåkingssamfunnet. Lyon samler det viktigste av forskning innen overvåkingstematikken, og jeg vil følgelig benytte hans studie i analysen. Jeg presenterer den i kapittel IV.

I teorikapitlet viste jeg at diskurser inkluderer uformelle og skjulte prosesser som får konsekvenser for feltets maktkonstellasjon, dets relasjonelle og posisjonelle strukturer. Diskursanalysen vil kunne avdekke hvilke maktrelasjoner og interne strukturer som har medført at bestemte saksforhold har fått en avgjørende rolle for argumentasjon og posisjon, mens andre er nedbetont eller oversett. Utfordringer av diskursers dominans blir gjerne møtt med motstand, og innebygd i feltets struktur er mekanismer som produserer og opprettholder handlingsbetingelser som medvirker

til en automatisk privilegering av den allerede dominante representasjon. Ergo er det sannsynlig at enkelte posisjoner blir oversett og at tekster forblir ulest fordi de blir utestengt fra feltet og dermed utelukkes fra definisjonskampen.

Metodisk og analytisk er det derfor avgjørende å forsøke å identifisere lite synlige utfordrere og å finne marginale representasjoner, for å finne ut hvorfor diskursen lykkes i å begrense deres innflytelse. Videre vil man da kunne undersøke hvorfor status quo opprettholdes og å avdekke hvorledes ting kan vedvare og forbli som de er uten merkbar konflikt (Neumann 2002).

Diskursanalyse er altså en metode for å avdekke formelle og uformelle maktforhold, samt vise at strukturer og situasjoner som ikke har direkte sammenheng med saken som sådan, likevel får konsekvenser for, samt kan ha stor innflytelse på diskursens utvikling. Faktorer som kan medvirke til å destabilisere den eksisterende strukturen og posisjoner og relasjoner på feltet, kan være individuell habitus, kollektivt minne, intern bedriftskultur, økonomiske ressurser, tilfeldige begivenheter, doksiske regler, medieoppslag, sosiale koder og språk. For å avdekke posisjonering og dominans- og maktrelasjoner på den kameraovervåkingsdiskursen jeg har identifisert, har jeg i analysen benyttet empirisk materiale fra både norske og europeiske forhold. Et bredt datatilfang vil kunne øke sjansene for å identifisere mindre åpenbare og umiddelbart synlige deltakere, posisjoner og relasjoner. Jeg presenterer det empiriske materialet i kommende kapittel.

KAPITTEL IV: DATAMATERIALE

Diskursanalysen jeg foretar er i hovedsak basert seg på tekstanalyser av hendelser og uttalelser vedrørende kameraovervåking, presentert i mediene. Imidlertid har jeg også benyttet norsk og internasjonal forskning og statistikk i analysen av kameraovervåkingsdiskursen. Jeg vil bruke forskningsresultatene gjennom hele oppgaven, men presenterer materialet her.

Urbanisering medfører at man i hverdagslivet i byer opplever overvåking på mangefasettert vis og på flere nivåer; øyeblikk for øyeblikk. Personlige data om borgerne samles kontinuerlig, enten individene er klar over det eller ei. Fra kameraovervåking i butikker, på kollektive transportmidler og gatelangs; gjennom tele- og datakommunikasjon; til identifikasjonsnummer og biometri, osv (Lyon 2001).

Urbane erfaringer innebærer regulering av dagliglivet, og det finnes myriader av sjekkpunkter som forsikrer at man befinner seg på riktig sted til riktig tid, reiser med riktig hastighet og medbringer de korrekte objekter. Borgerne blir posisjonert, situert, sporet og ledet i alle sammenhenger og i alle sysler, både på arbeid og i fritid. Den databaserte og konstante overvåkingen av borgerne i dagliglivets gjøren, laden og væren, er en del av det å delta i samfunnet; det være seg som individuell sivilist, konsument eller som del av en kategori.

Lyon argumenterer for at forståelsen av hva denne overvåkingen medfører nødvendiggjør et endret perspektiv; utover fokus på Orwellske alarmer og rop om mer privatliv. Lyon hevder at denne altomfattende overvåkingen forsterker klasseskiller og lagdeling i befolkningen, eksempelvis gjennom å sortere dem ut fra kriterier basert på sosiale kategorier (Lyon 2001). Denne sosiale sorteringsprosessen avhenger av overvåking, og baseres i økende grad på forsøk på å forutsi atferd og å simulere oppførsel: "(...) in other words, 'simulant sorting in the city'. (...)" (Lyon 2001: 51)

I tenkningen omkring overvåking i byer bruker Lyon allegorisk et dataspill kalt SimCity, som gir spillerne mulighet til å designe en by i boligstrøk, kommersielle og industrielle soner; samt bestemme hva skattepenger skal brukes på; hvor politistasjoner, kraftverk og søppelfyllinger skal plasseres; og se hvordan borgerne - 'the sims' - setter sitt preg på utviklingen (Lyon 2001). I dette spillet er med andre ord

den virkelige verden simulert i underholdnings- og utdanningsøyemed, men Lyon ønsker bla å utforske i hvor stor grad spillet har utviklet seg til å likne den virkelige verdens handlingspraksiser, som igjen påvirker design og vedlikehold av byen (Lyon 2001).

Avgjørelser vedrørende utforming av byen foregår ved hjelp av simulasjon som baseres på rådata fra overvåking, og beror på den massive økningen av overvåkingskapasitet i samtlige samfunnssektorer. Spørsmålet blir om det i den virkelige verden finnes gudeliknende operatører som kan kontrollere byen ved hjelp av pc-mus og tastatur. Lyon mener en slik absolutt makt knapt er synlig, og hevder at en av årsakene er at mengdene data i seg selv ville ha blitt umulig å håndtere, og: "(...) The constant gathering, processing and interpreting of the data destabilizes all notions of an all-knowing, all-seeing subject behind the scenes. (...)" (Lyon 2001: 52)

Selv om enkelte byplanleggere kanskje tiltrekkes av simulering og modellering av byen, er deres kapasitet til å realisere den fullstendig manipulerbare byen definitivt begrenset: den virkelige verden er ingen metafor, ei heller er borgerne er kyborgere, men levende individuelle mennesker. Reguleringer og tiltak for å skape sikkerhet, ro og orden, har i alle samfunn vært prioritert og foregått på forskjellige vis, bla ved direkte og uformell observasjon av hverandre, sladder og rykter, organisert patruljering og registrering, lyssetting, osv.

Synliggjøring har i alle tider vært viktig som et preventivt middel mot avvik, for å fremme trygghet og å sikre orden og sosial kontroll; noe de fleste vil være enig i at er verdier som er viktig å oppnå. Fra 60-tallet har ulike konkurrerende og komplementære modeller av byen vært tilgjengelig, hver med sine remedier mot upersonlighet og kriminalitet.

Jane Jacobs argumenterte for byen på klassisk vis som stedet for gjensidig anerkjennelse, hvor naboskap og felles ansvar ville sørge for: "(...) whatever 'eyes on the street' were needed. (...)" (Lyon 2001: 52) En slik modell der borgerne selv skaper omstendighetene for kriminalitetsbegrensninger, er fundert på et viktig prinsipp om kroppsliggjorte personer som er verdt å søke i en mer elektronisk tidsperiode.

Visjonen antyder imidlertid, som Stanley Cohen observerer, en viss kulturell homogenitet (Lyon 2001: 53). Andre modeller dreier seg om segmentering og

isolasjon av enkelte by-erfaringer, eksempelvis det urbane fort. En versjon av det urbane fort karakteriseres av fysisk sikkerhet basert på teknisk isolasjon; mens en annen er idèen om forsvaring av rommet der områder settes opp imot hverandre i en kamp om konkurransen for ressurser og privilegier (Lyon 2001).

Uavhengig av hvilken modell man benytter for å realisere sikkerhet og trygghet og å unngå avpersonalisering, vil det med de kalkulerte, positive effektene av overvåking også følge utilsiktede konsekvenser. Spørsmålene Lyon stiller er hvilke typer ikke-intenderte resultater man kan få som følger av overvåking; og hvorvidt de er positive for alle eller kun for enkelte: "(...) Simulant sorting works in several ways at once. (...) " (Lyon 2001: 53)

Samtidens informasjonsbyer overvåker og akkumulerer data om borgerne døgntkontinuerlig i, ikke bare metaforisk, men også i bokstavelig forstand via kameraer. Overvåkingsinformasjon fra flerfoldige kilder samles ved hjelp av ulike midler, sjekkes og samkjøres med andre data, slik at alt blir konstant synliggjort og gjennomiktig både i den offentlige og den private sfære. Hovedformålet med overvåking og innsamling av informasjon er ikke primært det å skulle få et glimt av enhver hendelse, selv om dette også er et viktig mål, men det å kunne forestille seg handling for dermed å kunne planlegge for alle fremtidige eventualiteter (Lyon 2001).

Byen tilrettelegger for en omgangsform mellom borgerne preget av flytende relasjoner og fravær av personer i sin partikularitet; og byen deles inn etter åpenlyse skiller av sosiale demarkasjonslinjer i distinkte rom, men underlegges også regimer som ved bruk av datakapasitet og statistikk vedlikeholder forskjell virtuelt: "(...) As Paul Virilio says, 'In acquiring *closed-circuit optics*, statistical science ... will probably see its power and power of conviction considerably enhanced, along with its discrimination capacities'. (...) " (Lyon 2001: 54)

Byplanleggere bruker overvåkingsdata til å strømlinjeforme kommunikasjonen og å tjene på den usynlige flyt av data som går på kryss og tvers av den. Transnasjonale korporasjoner kan velge seg ut spesifikke områder, tilpasset deres behov, med optimale høyteknologiforbindelser til informasjonsinfrastruktur, så vel som muligheter for utvidet direkte interaksjon: "(...) Thus, says Graham, 'Cities – that is, extended urban regions rather than monocentric urban cores – are therefore the key

anchor points in today's volatile, highly mobile and fragmented economy and society'. (...)” (Lyon 2001: 54)

Overvåking er ikke utelukkende kontroll, men innebærer også innflytelse, overtalelse og forføring. Uansett hvilke goder som følger av informasjons-byens nye fleksibilitet og mobilitet i rommene av informasjonsflommer, bærer disse flommene informasjon om personer og prosesser som muliggjør at borgernes aktiviteter kan spores. I tillegg har det faktum at hurtighet har blitt så sentralt, gjort at det som er avgjørende, ikke lenger bare er å vite hva som skjer nå, men også å kunne forestille seg hva som kommer til å skje: "(...) Surveillance overtakes itself, as it were, to produce data on events and processes that have yet to occur in real time. (...)” (Lyon 2001: 55)

Overvåkingspraksiser er en av informasjonsflommene som øker skillene mellom det lokale og det globale i det urbane miljø, men flommen både tilknytter og atskiller. Grupper av mangfold forenes i gjensidig delt identitet og felles interesser; de kan sørge for beskyttelse av minoriteter, eller motsatt forsterke rasisme (Lyon 2001). Borgerne som sivilister og borgerne som konsumenter både 'Vi'-er og 'Andre'-r hverandre på samme tid, på tvers av geografiske og sosiale rom.

Grensene mellom ulike sektorer av overvåking har blitt mer og mer utydelige og overlappende, med gråsoner av sammenblanding, en utvidelse bla grunnet en voldsom økning i konsumentovervåking. Den rene byråkratiske makt er i mindre grad målet for overvåking, men den samme teknologien muliggjør nye rutiner for modellering og profilering; altså simulering: "(...) Surveillance may include control, but it contributes to something much broader – simply producing knowledge useful for administrering populations (Lyon 2001: 60).

Overvåking i urbane samfunn i dag innebærer med andre ord akkumulering og behandling av personlige opplysninger om borgerne som blir grunnlaget for å simulere atferd i fremtiden. Kategoriene inndeles ut fra kriterier som tar for seg enkelttrekk ved borgernes individuelle personlighet og åpner for depersonifisering og generalisering på bekostning av partikularitet; fortrinnsvis med sikte på to formål; nemlig å behandle borgerne enten som sivile eller som konsumenter, fremfor sammensatte, mangfoldige og hele individer.

Overvåkingsteknologien åpner for muligheter sosial sortering basert på disse generelle klassifiseringene, og tilrettelegger for manipulasjon av borgerne og deres tilværelse, for disiplinering av sivile for sikkerhet, kontroll, og ro; eller for forføring av konsumentene til fornøyelse og shopping.

Den klassiske by-modellen hvor overvåking av personifiserte individer skulle motvirke avvik og å skape trygghet, har altså utviklet seg til en ikke-kroppslig og altomfattende overvåking løsrevet fra tid og rom. Dette nye perspektivet innebærer bla en forsterkning av klasseskiller ved å sortere mennesker i sosiale kategorier basert på snevre overvåkingsdata, informasjon som borgerne selv aktivt har deltatt i å levere ved å etterlate seg sporbare tegn: "(...) We are indeed the bearers of our own surveillance, as Foucault noted (...)" (Lyon 2001: 57)

Rapporten *Setter vår lit til Storebror ... og alle småbrødre med?* er utført av Transportøkonomisk Institutt (TØI) på oppdrag fra moderniseringsdepartementet og Datatilsynet, og presenterer resultatene av en representativ undersøkelse vedrørende befolkningens holdning til og kunnskap om personvern. Undersøkelsen avdekker hvordan befolkningen forholder seg til situasjoner og handlinger som innebærer at personopplysninger som angår om dem, samles inn og viderebehandles. TØI har hatt ansvar for faglig innhold i undersøkelsen og for analysen av resultatene, mens TNS Gallup har gjennomført datainnsamlingen. Et representativt utvalg av befolkningen over 15 år ble trukket fra TNS Gallups utvalgsmatrise for landsrepresentative utvalg, og ble intervjuet pr telefon i mai 2005. Resultatene vil presentere detaljert i de ulike analyseavsnitt i kapittel V.

'Urbaneye' er et transnasjonalt prosjekt i regi av EU som analyserer innføring av videoovervåking i Europa, og overvåkingens sosiale og politiske implikasjoner. Prosjektet pågikk i tidsperioden september 2001 til februar 2004 og består av flere separate studier. En undersøkelse kartlegger og sammenlikner overvåkingssystemer i København og Oslo, med sikte på å utvikle en tverrnasjonal typologi for videoovervåking. Empirisk var følgelig formålet å beskrive geografiske og sosiale variasjoner i videoovervåkingens synlighet: Hvem som ser hva og hvor. Til tross for demografiske forskjeller mellom hovedstedene i innbyggerantall, -tetthet og -sammensetning; samt noe ulike prioriteringer med hensyn til formålene med overvåking, i form av eksempelvis voldsbekjempelse eller beskyttelse av eiendom, var det store likheter mellom byene. Danmark og Norge har ulik praksis med hensyn

til lovgiving og organisering av videoovervåking, men forskjellene vises i praksis kun for spesifikke områder. Generelt er lovgivningen på mange måter like i Danmark og Norge, men landenes respektive strategier er ulike: Danmark har offentlig debatt, mens Norge har formell regulering. Ett av funnene i undersøkelsen konkluderer med at det er vanskelig å få en realistisk oversikt over kameraovervåking i landene (Wiecek og Sætnan 2002).

En annen undersøkelse i regi av Urbaneye studerer et tett overvåket område i Oslo sentrum. Målet var å analysere publikums holdninger til kameraovervåking i forhold til overvåkingstetthet og bakgrunnsvariabler som kjønn og alder, utdanning og bosted og politisk sympati. Studien tok sikte på å avdekke hvordan befolkningen generelt brukte de offentlige rom; hvorvidt publikum var klar over at de ble overvåket; eventuelt hvem de trodde observerte dem; videre hvilke holdninger de hadde til å bli overvåket; hvem som eventuelt hadde noe å frykte ved overvåking; samt om overvåking medførte lavere kriminalitet og sterkere trygghetsfølelse.

Resultatene har mange likhetstrekk med befolkningsundersøkelsen fra TØI. Flertallet av de totalt 218 respondentene er positive til overvåking, men antallet varierer i forhold til åsted; 91.1 % er positive til overvåking i banklokaler og 84.6 % er positive til overvåking plattform til kollektive transportmidler, mens kun 34.4 % er positive til overvåking ved vaskene på offentlige toaletter. Respondentene som ble operasjonalisert i alderskategoriene 13-19 år, 20-39 år, 40-59 år og 60 år eller mer, bestod av i alt 103 kvinner og 115 menn. Holdningene til overvåking hos de spurte i utvalget varierer, i likhet med respondentene i undersøkelsen fra TØI, med alder, utdanning, kjønn, mv, men hovedtendensene er at variasjonsmønstrene er i overensstemmelse med hverandre. Majoriteten av de spurte i begge undersøkelsene er generelt positive til overvåking, men høyere utdanning øker skepsis. Skepsisen gjelder både hvorvidt effektene av overvåking er positive mht kriminalitetsbekjempelse og økt trygghet i de offentlige rom, samt i forhold til personvernulemper som invadering av den private sfære og eventuell misbruk av data. 67.1 % sier seg enig i påstanden at *folk som overholder loven har ingenting å frykte fra videoovervåking*.

Undersøkelsen inkluderer to bakgrunnsvariabler som TØI-studien ikke tok for seg. Variablene operasjonaliserer respondentene i henhold til hvorvidt *de selv anser seg som synlig minoritet* eller ei; samt hvorvidt *vedkommende oppfatter å ta seg shabby ut*. 56.5

% identifiserte seg som minoritet og 28.6 % mente de så shabby ut. Av respondentene som identifiserte seg som minoritet, sa 34.8 % seg enig i at CCTV brukes urettferdig for å diskriminere på basis av utseende, mot 21.8 % av dem som ikke identifiserte seg som minoritet. Av dem som anså seg selv som shabby, sa 38.5 % seg enig i den samme påstanden. Studien konkluderer med at ikke-stigmatiserte majoritetsgrupper i befolkningen er positive til overvåking og har tillit til system-operatørene, samt deler den oppfatning at 'ingenting å skjule, ingenting å frykte' og at diskriminering på bakgrunn av utseende ikke foregår.

Imidlertid viser undersøkelsen nettopp at diskriminering basert på utseende forekommer, og at det er minoritetsutseende unge menn og 'shabby' folk som er målgruppene som oppsøkes og fjernes fra offentlige steder. Dersom disse utgruppene begår lovbrudd, blir de oppdaget oftere enn lovbrytere som tilhører den aksepterte majoritet, hvilket bidrar til at de er overrepresentert i kriminalstatistikkene. Ved eventuelle utkastelser fra offentlige arenaer, skjer det i fullt påsyn av øvrig publikum, hvilket kan forsterke den kulturelle antakelse om at unge minoritetsmenn og shabby folk er 'Andre'; farlige individer som fullstendig selvforskyldt ekskluderes fra 'Våre' sosiale rom. Forlengelsen av dette kan være at offentlig tilgjengelige områder blir ghettoisert av sosial eksklusjon og bli befolket av et stadig snevrere samfunnsspekter; hvilket kan få konsekvenser for konfliktnivå og dermed demokrati. Sosial eksklusjon dreier seg ikke kun om rettferdighet, men er samtidig en del av debatten omkring privatlivets fred, da enkelte opplever invasjon av den private sfære i større grad enn andre. Sosial eksklusjon og inngrep i privatlivet er to sider av samme sak:

This issue is not just about fairness, though it is definitely also about that. It does not preclude debates about invasion of privacy, but instead interacts with privacy issues in that the privacy of some is invaded more than that of others. And it is not an issue of interests only for the minority few; it is an issue that concerns us all. (Sætnan, Dahl og Lomell 2004)

Feltobservasjoner av tre ulike videoovervåkingssystemer i Oslo foretatt i løpet av drøyt tre år viser at overvåkings-operatører diskriminerer på basis av utseende. Eksklusjon av individer foretas på bakgrunn av karakteristika ved utseende som relateres til en stigmatisert kategori og dennes antatte egenskaper og antatte atferd. Uavhengig av oppførsel vil observasjon av utseende, med påfølgende rangering og dom, brukes til å begrunne tilsnakking og / eller utkastelse; samt eventuell

anmeldelse og / eller fengsel. Undersøkelsene sammenlikner praksis ved tre ulike overvåkings-kontrollrom med forskjellige videoovervåkingssystemer; herunder kameraovervåking i sentrum på åpen gate, inni et privateid shoppingsenter, samt av hovedknutepunktet for transport. Studien tar utgangspunkt i tidligere forskning vedrørende kameraovervåking og konsekvenser i form av eksklusjon av uønskede kategorier fra bysentra, og viser at tendensen til 'kommersialisering og renselse' av byen forekommer i alle systemene.

I samtlige overvåkingssystemer medfører observasjon at operatørene selv eller via andre, oppsøker 'shabby' utseende personer. De 'shabby' utseende blir tilsnakket, uavhengig av atferd, men ikke alle kastes ut. Antall utkastelser varierer mellom overvåkingssystemene. Variasjonsmønstrene skyldes to hovedfaktorer; den sosiale strukturen i det aktuelle området som overvåkes, og organisasjonsmessige relasjoner mellom overvåkingssystemets operatører og de tilknyttede politibetjenter eller vektere. Hovedmålgruppene for inngripen er individer som antas å være unge minoriteter eller rusmisbrukere, uavhengig av deres oppførsel. Begrunnelsene for ønsket om å fjerne disse kategoriene er eksplisitt kriminalitetsbekjempelse og implisitt kommersielle og kosmetiske. På åpen gate er kriminalitetsforebygging primærmålet, mens for shoppingsenteret er konsum og estetikk avgjørende; hvilket også gjelder transportknutepunktet, dog i noe svakere grad. Undersøkelsen konkluderer med at følgene av overvåkingssystemene er at uønskede borgere, både som konsumenter og som sivile, forsøkes fjernet fra bysentra på bakgrunn av utseende, uansett oppførsel.

Individene som observeres og eventuelt tilsnakkes eller kastes ut, behandles altså som representanter for et kollektiv ut i fra en klassifisering som baseres på én eller flere overvåkingssystem-operatørers persepsjon og før-dom. Alle skjæres over én kam og kategorien(e) rangeres som verdiløs(e) uavhengig(e) av personen(e)s fremferd, hvilket innebærer at grupper stigmatiseres på bakgrunn av operatørenes fantasi og tro, heller enn epistemiske fakta. Dette kasteløs-stigmaet som påføres sosiale grupper av mennesker ut i fra utseende gir operatørene tilstrekkelig grunn for å fjerne dem fra det aktuelle overvåkede området, men antall utkastelser varierer med hvordan organiseringen av kommandolinjene er mellom observatør og utkaster; hvorvidt den er direkte, indirekte eller om samme person innehar begge roller. Indirekte kommandolinje med mellomledd vil begrense antall utkastelser, direkte relasjon mellom observatør og utkaster vil øke sannsynligheten for utkastelser, mens

utkastelsene vil være hyppigst dersom observatør og utkasterautoritet er én og samme person (Lomell 2004).

Den første detaljerte undersøkelsen vedrørende kunnskap om effektene av implementering av CCTV, ble foretatt i Storbritannia. Forskerne analyserte kameraovervåkingssystemers effektivitet i forhold til ulike aspekter av kriminalitet; bla politianmeldte lovbrudd og offerstatistikk. Grad av frykt for kriminalitet ble avdekket i 12 ulike overvåkede områder gjennom holdningsundersøkelser, kontrollert for andre områder, før og etter innføring av overvåkingssystemene. Undersøkelsen demonstrerer at kameraovervåking kan være et nyttig verktøy for å bekjempe kriminalitet, men forskerne påpeker at variasjonene er store mellom systemtype og de kontekstene hvor CCTV-systemene opererer slik at effektiviteten av systemene i realiteten er vanskelig å evaluere og måle.

Med forbehold om sesongmessige, nasjonale og andre variasjoner i kriminalitet, påviste analysen at enkelte typer overvåkingssystemer var mer effektive enn andre. Overvåking påvirket type kriminalitet i varierende grad, eksempelvis forble impulshandlingsraten uberørt, vold mot personer økte, mens antall biltyverier sank. Dernest hadde overvåkingens tetthet, altså antall kameraer pr kvadrat, innvirkning på kriminalitetsreduksjon i den forstand at økt antall kameraer fungerte kriminalitetsreduserende. Videre viste undersøkelsen at det forekom at kriminalitet ble flyttet geografisk, men dette var ikke en generell tendens. I likhet med Lomells funn, varierer altså effektene av kameraovervåking i forhold til overvåkingssystem og det aktuelle overvåkede området.

Undersøkelsen konkluderer med at effektiviteten av CCTV er forvirrende. For det første er effektivitet et mangetydig begrep som innebærer ulike ting både kriminalstatistisk, økonomisk og politisk, hvilket gjør det vanskelig å gi et entydig svar. Videre er det umulig å svare på hvorvidt CCTV reduserer kriminalitet, da kriminalitet består av såvidt ulike lovbrudd, hvorav enkelte lovbrudd reduseres, mens for andre typer lovbrudd forblir antallet upåvirket. Studien viste at lovbrudd foretatt i affekt; altså antall impuls- og voldshandlinger, ikke påvirkes av implementering av overvåkingssystemer. Dernest viste studien at publikum generelt følte seg tryggere med overvåking, men at resultatene ikke var signifikante. Økt trygghetsfølelse kan skyldes at overvåking gir signal om at kriminalitet og sikkerhet blir tatt alvorlig. Dersom kameraovervåking bidrar til at flere oppsøker offentlige

arenaer, kan tilstedeværelse av andre i seg selv gi naturlig trygghetsfølelse. Undersøkelsen viste imidlertid at publikum ikke brukte offentlige rom hyppigere etter innføring av overvåking enn tidligere. Man kan derfor vanskelig konkludere med at følelsen av trygghet økes ved økt kameraovervåking, da trygghet er en subjektiv og derav vanskelig operasjonaliserbar størrelse.

Hvorvidt kameraovervåking avdekker kriminalitet eller fører til straffereaksjon, eventuelt om kriminalitet forflyttes, er likeledes problematisk å måle og følgelig vanskelig å si noe generelt om. Organiseringen av kommunikasjonsforholdene mellom kontrollrommene og omverdenen, bla kommunikasjonsflyt inn og ut, samt kontakt med politi, hadde stor betydning for både avdekking av og reaksjon på kriminalitet. Oppmerksomhet om at observasjon foregår og viten om at overvåkingsdata kan brukes i bevisførsel og eventuelt føre til domfelling, kan også ha en preventiv effekt på potensielle lovbrystere. (Gill og Spriggs 2005).

EU foretok en spørreundersøkelse som ble gjennomført i januar-februar 2005 i 32 land i Europa, et såkalt Eurobarometer. Omlag 1000 personer fra hvert land svarte på spørsmål vedrørende sosiale verdier og etikk og deres forhold til den vitenskapelige og teknologiske utviklingen. Bakgrunnen for undersøkelsen var målsetting om å fremme forskning og teknologi i overensstemmelse med fundamentale etiske prinsipper. Eurobarometeret viste at nordmenn er teknologioptimister, men mener etikk må ligge til grunn for teknologisk utvikling; 26 % mener vitenskap og teknologi bør bygge på risiko-nytte-analyse, mens 62 % mener utviklingen bør baseres på moral og etikk. Til sammenlikning er EU-gjennomsnittet hhv 53 % og 33 %.

I konfrontasjon med ulike former for anvendelse av teknologi er skepsisen generelt større enn hva teknologioptimismen skulle tilsi, men holdningen varierer i forhold til type anvendelse. Databanker med genetisk materiale for å spore kriminelle er akseptabelt såfremt det er strengt kontrollert og regulert av det offentlige. De prosentvise andelene for Norge og EU er hhv 42 og 33, altså er det langt mer akseptert enn kloning av mennesker, som 59 % i EU-gjennomsnittet ubetinget avviser og tilsvarende er prosentandelen for Norge 57. Majoriteten i undersøkelsen mener at det å beskytte informasjon om privatlivet fra misbruk er *en spesielt viktig verdi man må verne om i de neste ti årene*. I EU-gjennomsnittet mener 67 % at dette er *meget viktig* og 27 % mener dette er *rimelig viktig*. For Norge er prosentandelene hhv 81 og 16 (Kaiser 2005).

Datatilsynets årsmelding for 2005, viser syv tydelige trender, plukket ut etter deltakelse i arbeids- og styringsgrupper, erfaringer fra høringsarbeid, saksbehandling og innsyn, samt saker som har kommet i fokus gjennom egen medieovervåking. Felles for trendene er at personvernet presses. Personvernet presses gjennom privat etterforskning hvor private aktører benytter midler som man vanligvis forbinder med strengt regulerte politimetoder. Trenden antyder at økonomiske og profesjonsmessige mål styrer handlingen. Hensikten med innleid spesialkompetanse er for arbeidsgivere å avdekke ansattes atferd gjennom eksempelvis kameraovervåking, lesing av e-post eller spaning, og konsekvensene er uthuling av de(n) mistenktes personvernrettigheter.

Personvernloven forutsetter informasjonsplikt overfor de(n) berørt(e) part(er), hvilket innebærer at de(n) som er ansvarlig(e) for innhenting av persondata skal melde fra til de(n) registrerte hva opplysningen(e) skal brukes til. Stadig flere offentlige og private instanser unndrar seg informasjonsplikten, hvilket fratar angjeldende person(er) kunnskap, og følgelig muligheter til å ivareta egne interesser. Videre påvirkes personvernet av det internasjonale samfunn, spesielt endringer innen politi- og justissektoren i EU. Overnasjonalt samarbeid og felles databaser, samt utveksling av personopplysninger skaper behov for samordning av personvern. Også nasjonalt presses personvernet som følge av samordning av databaser, eksempelvis Helsetilsynets omfattende personidentifiseringsregister og sammenslåing av Trygde- Arbeids- og Sosialdepartement (NAV), hvilket får konsekvenser både tradisjonell taushetsplikt og muligheter for misbruk.

Dernest presses personvernet av gjenbruk av opplysninger, altså at data innsamlet til ett formål benyttes til nye formål, og at utvidet lagringstid eller mangel av sletting i praksis betyr 'evig lagring', hvilket utgjør en personverntrussel. I tillegg publiseres flere personvernopplysninger på internett, både av enkeltpersoner som frivillig legger ut informasjon om seg selv som eksempelvis blogging og chatting, eller av kommersielle aktører. Informasjonen er ukontrollerbar i forhold til kopiering og bruk, og den er sporbar i uoverskuelig fremtid, hvilket kan innebære store personvernbelastninger for vedkommende det gjelder.

Sist, men ikke minst, presses personvernet ved at identifikasjon i stadig flere sammenhenger er påkrevd i alle hverdagslige sammenhenger og gjøremål.

Identifisering foregår gjennom elektronisk betaling og annen elektronisk overvåking; billettering på kollektive transportmidler; videokameraer i butikker, banker og i offentlige rom; bompengestasjoner og mobiltelefoni; internett og pass; hvilket i praksis umuliggjør anonymisering (Helmers 2006).

I tillegg til ovennevnte forskning og teori, benytter jeg også statistikk fra Statistisk sentralbyrå (SSB), Datatilsynet og politiet som empirisk materiale. Tekstanalysene baseres som nevnt i metode kapitlet på papir- og nettaviser fra perioden 1. april – 1. desember 2005.

Overvåkingsdiskursen jeg har identifisert, analyserer jeg under. Jeg drøfter og analyserer hvorledes diskursdeltakernes respektive disposisjoner og egenskaper og mengde kapital påvirker posisjoner og relasjoner i feltets struktur, og således er delaktig i å avgjøre hvordan både de selv og øvrige aktører situeres og medvirker i å skape diskursens hierarki. Analysen avdekker hvilke deltakere som er dominerte og dominante; hvem som er hhv hetero- og ortodokse; og hvorvidt enkelte aktører har hegemoni eller makt til å definere doxa (Bourdieu 1995).

I første avsnitt presenterer jeg hovedposisjonene som jeg har funnet at står i motsetningsforhold til hverandre; altså Datatilsynet og bussbransjen. Hvorvidt posisjonenes motsetningsforhold er tilsynelatende eller reelt vil således være et aspekt å analysere. Dersom man leser sekundærtekster i mediene vil det være åpenbart at bussjåførene og Datatilsynet innehar holdninger og inntar posisjoner som virker uforenlige med hverandre. Spørsmålet blir da om uenigheten stikker dypt og posisjonene er uforsonlige eller om begge sider begrunner sine standpunkter i henhold til felles verdensanskuelse og verdigrunnlag; altså hvorvidt de har samfunnsideal og grunnsyn som gir dem identisk mål for samfunnsutviklingen, men velger å benytte av ulike midler.

KAPITTEL V: ANALYSE

Kameraovervåkingsdiskursen konstitueres direkte og indirekte av overlappende og underliggende deldiskurser som kan være interne profesjonskamper, økonomiske eller andre ressurser og interesser, tilgjengelig teknologi, mv. Deltakere som til enhver tid har de(n) gyldig(e) kapital eller har ressurser som kan konverteres til de(nne) for å delta i definisjonen av feltets konstellasjon og posisjoner, vil kunne få innflytelse, hegemoni og / eller doksisk makt.

Hvem som har den dominerende posisjon vil følgelig variere, og feltets struktur vil kontinuerlig endres. Enhver diskurs er en prosess og dermed i flyt. Innen en aktuell diskurs vil ulike subjektposisjoner kunne tale med ulik tyngde; en minoritet er i en avmaktsposisjon, mens en bemyndiget subjektposisjon, som eksempelvis politisk leder eller forsker, vil kunne tale med autoritet; og følgelig høres og uttalelsen tillegges verdi. Videre vil det innen forskjellige felt foregå en kamp om hvilken diskurs som skal være legitim og gyldig (Neumann 2002). Kapitalformer kan også ha en tendens til å akkumulere disposisjoner, egenskaper eller annen verdi:

Alt viser til konsentrasjonen av anerkjent autoritet, en kapitalform som har vært oversett i alle teorier om Statens oppkomst, men som viser seg å være en betingelse for, eller i det minste en ledsager til, alle andre former for konsentrasjon, i det minste om de skal ha en viss varighet. Symbolsk kapital, det er en hvilken som helst egenskap (hvilken som helst form for kapital; fysisk, økonomisk, kulturell, sosial) som oppfattes av sosiale aktører med persepsjonskategorier som er slik at de er i stand til å kjenne den (til å oppfatte den) og til å anerkjenne den, til å gi den verdi. (Bourdieu 1996: 61)

Å delta i diskursen forutsetter tilgjengelig og relevant kapital og adgang til felt, men i tillegg har media en viktig rolle ved å kunne sette dagsorden og å selektere hvilke aktører som blir hørt, og derigjennom kunne privilegere presentasjoner og legitimere posisjoner.

Mediene siler informasjon og har på den måten avgjørende makt til å kunne artikulere bestemte representasjoner og å utelukke andre. De har dermed mulighet til å medvirke i å bestemme hvem som blir deltaker og hvem som blir ekskludert eller utestengt tilskuer (Skjervheim 1963). Videre kan sakene som velges fremsettes og belyses med vekt på enkelte sider, mens andre sider nedbetones eller overses. Følgelig kan informasjonen bli skjev. Og ikke minst har media et uvurderlig

påvirkningspotensiale, inkludert i forhold til samtlige impliserte parter. Mediene har altså mulighet til å påvirke i hvilken grad en diskurs er politisk åpen eller lukket (Neumann 2002). Mediene kan altså lage distinksjoner mellom verdier og derved avgjøre rangeringer og hierarki.

Ethvert sosialt felt, det være seg det vitenskapelige, det kunstneriske, det byråkratiske eller det politiske feltet, pleier å oppnå det forholdet til feltet som jeg kaller *illusio* av de som går inn i det. De kan ønske å snu maktforholdene i feltet på hodet, men gjennom det viser de at de anerkjenner det det spilles om, de er ikke likeglade. Å ønske å revolusjonere et felt er å slutte seg til det vesentligste av det som stilltiende kreves i feltet, nemlig å synes at det er viktig, at det som utspiller seg her er viktig nok til at en har lyst til å lage en revolusjon. (Bourdieu 1996: 134)

Institusjonalisering er maktutøvelse av på samme tid både synlig og skjult makt, gjennom å være et symbolsk system med strukturerende strukturer (Bourdieu 1996). Diskurser bekrefter, opprettholder og viderefører seg selv gjennom formelle og uformelle institusjonaliserte praksiser som ikke er umiddelbart synlige (Neumann 2002). Endring skjer kontinuerlig, men gradvis, og er dermed ofte skjult for deltakerne på feltet. "(...) Symbolsk makt er denne usynlige makten som bare kan utøves med delaktighet av de som ikke vet at de ligger under for den, eller endatil ikke vet at de utøver den. (...)” (Bourdieu 1996: 38)

1: Hovedposisjoner

Jeg presenterer her de to viktigste aktørene i overvåkingsdiskursen jeg har identifisert. Jeg har valgt å kalle dem den restriktive og den liberale, da begrepene avspeiler deres respektive skeptiske og positive holdninger til kameraovervåking. Den posisjon som jeg har valgt å kalle den restriktive, er skeptisk til kameraovervåking med den begrunnelse at overvåking vil gå på bekostning av personvern, og således individets frihet. Hovedrepresentanten for denne posisjonen er Datatilsynet, men øvrige aktører på det aktuelle diskursfeltet inntar samme holdning. Den posisjonen jeg har valgt å kalle den liberale, er positivt innstilt til kameraovervåking og begrunner sitt standpunkt, i likhet med en restriktive posisjon, med individets behov for frihet. Den liberale posisjon mener kameraovervåking gir borgerne sikkerhet og følelse av trygghet, og at sikkerhet og trygghet gir borgerne den frihet de har krav på. I den overvåkingsdiskursen jeg har identifisert og analyserer, er det i hovedsak transportbransjen som representerer den liberale

posisjon. Både den restriktive og liberale posisjon begrunner med andre ord sine respektive syn med at frihet for borgerne er en menneskerettighet, men de legger altså ulike betydninger i begrepet frihet.

Begge posisjoner ønsker å sørge for borgernes frihet, men det er uoverensstemmelse mellom posisjonene i forhold til hvilke tiltak som vil kunne realisere denne frihet. Posisjonene er uenige om meningsinnholdet i begrepet frihet, og uenige i hvorvidt kameraovervåking vil gi borgerne innskrenket eller utvidet frihet. I min analyse vil jeg omtale øvrige aktører på det diskursfeltet jeg analyserer som representant(er) for henholdsvis 'den liberale' og 'den restriktive' posisjon, dersom de inntar samme holdning til kameraovervåking som hovedaktørene i den diskursen jeg analyserer.

Datatilsynet: Den Restriktive Hovedaktør

Datatilsynet ble opprettet 1. januar 1980. Direktoratet er et uavhengig forvaltningsorgan, regulert juridisk av personopplysningsloven og helseregisterloven. Tilsynet består av 30 ansatte som skal beskytte hver enkelt borger mot inngrep i privatlivets fred og forhindre at personvernet krenkes.

Prinsippene personvernlovgivningen hviler på er nedfelt i FN-deklarasjonen om menneskerettigheter og Europakonvensjonen, og har som grunnleggende ideal at enhver skal bestemme over personopplysninger som vedrører en selv. Rett til privatlivets fred, integritet og personvern, er fundamentale menneskerettigheter, og er en forutsetning for frihet.

Konkret skal tilsynet sørge for at lover og forskrifter for behandling av personopplysninger følges og at eventuelle feil korrigeres; informere om utviklingen av og problemer knyttet til personopplysningsbehandling nasjonalt og internasjonalt; identifisere trusler mot personvernet og veilede hvordan de kan unngås; rådgi bedrifter vedrørende spørsmål angående personvern; føre offentlig oversikt over alle innmeldte behandlinger av personopplysninger; behandle konsesjonssøknader og gi pålegg dersom lovhjemlet; samt veilede enkeltpersoner som opplever sine personverninteresser truet. Vedtak kan klages inn for Datatilsynets klageinstans; Personvernemda (Personvernrapporten 2005).

Kameraovervåking er lovregulert av hensyn til personvernet. Datatilsynet anser at kameraovervåking av personer som kan gjenkjennes er et inngrep i personvernet, og det bør derfor etterstrebes å finne alternative løsninger og tiltak.

Kameraovervåking som ikke er nødvendig, er ikke lovlig; ergo innebærer avgjørelser vedrørende tillatelse til eller forbud mot overvåking en skjønnsmessig vurdering konkret i hvert enkelt tilfelle. Imidlertid skal all overvåking meldes til Datatilsynet (påbudt fom 1/7-2002) minimum 30 dager før overvåking starter, og all overvåking må merkes tydelig slik at de personer som befinner seg i det aktuelle området vet at de overvåkes; samt må det informeres om hvem som er ansvarlig for overvåkingen. Videre er det påbudt å oppbevare overvåkingsvideoer utilgjengelig for uvedkommende, og å slette dem senest 7 dager etter opptak.

Skjult overvåking er under enhver omstendighet forbudt, uavhengig av om området er offentlig eller privat (Personopplysningsloven §§ 36-41). Overvåkingstiltak skal med andre ord være proporsjonalt med tiltakets effekt, og sikring av opptak er altså regulert i tid og rom for å begrense eventuelle personbelastninger.

Transportbransjen: Den Liberale Hovedaktør

Ulike busselskaper har ruter i Oslo, og sjåførene er fagorganisert i forskjellige forbund. Dersom det hadde vært en vesensforskjell mellom grupperingene ville det være naturlig å analysere dem som separate enheter. Imidlertid har jeg funnet at sjåførene opptrer og uttaler seg som en samlet yrkesgruppe, uavhengig av hvilket selskap de er ansatt hos eller hvilken organisasjon de er tilknyttet. Eksempelvis henvender de ulike fagorganisasjonene seg til Datatilsynet kollektivt (jf bla klagebrev omtalt under). Følgelig analyserer jeg dem som sjåfører og overser hvorvidt de tilhører Transportbedriftenes Landsforening (TL), Norsk Transportarbeiderforbund (NTF), Yrkestrafikkforbundet (YTF), Sporveisbussene AS, Bærumsbuss, Nettbuss, mv.

I diskursanalysen av den kameraovervåkingsdiskursen jeg har identifisert, kan den umiddelbart mest iøynefallende konstellasjon og mest korrekte beskrivelse være at diskursen er åpen og defineres i lik grad av begge hovedaktører. Umiddelbart ser det ut til at diskursen består av to parallelle posisjoner, og således synes det umulig å avdekke at det eksisterer en klart dominant og en klart dominert part. Dersom det

stemmer at to parallelle representasjoner har like stor innflytelse, blir spørsmålet hvorfor ingen av posisjonene har blitt dominerende. Årsaken kan i så tilfelle være at begge posisjoner har interesse av å bevare status quo og at de respektive posisjoner derfor definere seg i negasjon til hverandre for å opprettholde balanse, og således er gjensidig avhengige av hverandre for å ivareta egne posisjoner og relasjoner på feltet. Jeg vil i analysen avdekke hvorvidt en aktør innehar en dominerende posisjon på feltet.

2: Posisjonering

Jeg presenterer i dette avsnittet kameraovervåkingsdiskursens to viktigste posisjonerer, altså den restriktive og den liberale, og viser hvordan de posisjonerer seg på feltet, i forhold til hverandre og øvrige aktører.

Sjåførene ønsker kameraovervåking av sikkerhetsmessige grunner, både for å verne seg selv som ansatte, og for å etablere trygghet for passasjerer. De begrunner sitt standpunkt med at straffbare handlinger utgjør et alvorlig sikkerhetsproblem for bussbransjen; at av mange ulike tiltak som er forsøkt for å skape trygghet, har kamerakontroll vist seg å være det mest effektive; at hverken passasjerer eller sjåfører har klaget over integritetskrenkelse, men tvert om gitt tilbakemeldinger om kamerakontroll som nødvendig, effektivt og legitimt tiltak.

Videre argumenterer de med at filming kan benyttes som bevismateriale i oppklaring av straffbare forhold; at kameraopptakene behandles i tråd med Datatilsynets retningslinjer for oppbevaring, avspilling og sletting; og at publikum er positive til filming. Sjåførene viser til konkrete voldsepisoder for å begrunne behovet for kamera, og fremhever i tillegg overvåkingens preventive effekt i forhold til eventuelle lovbrutere.

Sikkerhet & Trygghet for Publikum & Ansatte

Fagsjef i Transportbedriftenes Landsforening (TL) Arne Johan Gjerstad skriver i et debattinnlegg vedrørende forbud mot kameraovervåking av passasjerområdene på kollektive transportmidler, at:

Det er ikke bare fagforeningene som reagerer på Datatilsynets vedtak. TL/NHO som representerer nær samtlige kollektivtrafikkselskaper i landet, har også aktivt engasjert seg til fordel for passasjerenes og ansattes sikkerhet. Ran, vold, trusler og andre straffbare handlinger har de siste ti årene utviklet seg til å bli et alvorlig sikkerhetsproblem for kollektivtrafikkbransjen. Det er beklagelig at Datatilsynet ikke tar dette inn over seg. Kollektivtrafikkselskaper over hele landet har i mange år prøvd ulike tiltak for å ivareta sikkerheten til passasjerer og ansatte. Kameraovervåking har vist seg å være det enkelttiltak som har vært mest effektivt. Flere selskaper har i perioder leid inn vektere og hatt uniformert politi om bord på spesielt utsatte ruter, men dette har i lengden vært svært kostnadskrevende. Andre selskaper har samarbeidet nært med lokalmiljøet slik som skoler, fritids- og ungdomsklubber, men tiltakene har kun ført til forbigående bedring. Når en samlet kollektivtrafikkbransje krever videokamera i passasjersonene, gjøres det i trygg forvisning om at andre alternativer enn videoovervåking er utprøvd. Undersøkelsen fra TØI gjengitt i Aftenpostens reportasje, viser at kameraovervåking har bred støtte blant publikum. Når 86 prosent av de spurte stiller seg positiv til kameraovervåking, og nesten fire av fem oppgir at de føler seg tryggere der det er overvåking, må dette være en vekker for Datatilsynet. TL håper Personvernemnda som ankeinstans i forhold til Datatilsynets virksomhet vil vektlegge publikums entydige oppfatning. Datatilsynet er en viktig etat og har en samfunnsmessig sentral funksjon hva gjelder å føre tilsyn med og være ombud i forhold til bestemmelsene i personopplysningsloven. På bakgrunn av hendelser i andre bransjer der kameraovervåking har blitt misbrukt, kan vi forstå Datatilsynets skepsis for eventuelt misbruk også i kollektivbransjen. Næringen er imidlertid regulert gjennom et omfattende lovverk og er generelt underlagt streng offentlig kontroll. TL anser derfor sannsynligheten som svært liten for at kollektivtrafikkselskaper vil misbruke en eventuell adgang til utvidet kamerakontroll. (Am 24/9, s. 5)

Argumentet for utvidet tilgang til kameraovervåking er passasjerers og ansattes sikkerhet. Sikkerhet betyr i denne sammenheng beskyttelse mot ran, vold, trusler og andre straffbare handlinger; altså øyeblikkelige, konkrete og fysiske farer. Dette står i kontrast til Datatilsynets argument om sikkerhet mot eventuell misbruk av personopplysninger, som eventuelle framtidige trusler; altså hypotetiske og teoretisk-abstrakte risiki.

Gjerstad påberoper seg å representere en majoritet bestående av impliserte parter som berøres på ulikt vis, nemlig fagforeningene på den ene side og publikum på den annen side. Datatilsynet som representerer den restriktive posisjon fremstilles som en minoritet som ignorerer sikkerhetsaspektet og som trenger en vekker.

Argumentet om at et flertall er enig med transportbransjen, vil imidlertid ikke nødvendigvis oppfattes som derav mer riktig av tilsynet, da det tvert i mot hevder etaten ikke i sterk grad kan vektlegge tilfeldige publikumsbarometre eller la seg lede

av medieoppslag, men må ta ansvar for langsiktige konsekvenser: "(...) Det er uansvarlig av politikere å ta opp denne debatten så kort tid etter et terrorangrep, mener Datatilsynets Ove Skåra, som tror det ofte er helt andre motiver enn å hindre terror som ligger bak. (...)" (dagbladet.no 17/7)

Skåras uttalelse må kunne sies å være helt på linje med EUs fagansvarlige i personvernspørsmål, Peter Hustinx, som fem dager etter terrorbombingen i London understreket at "(...) man må holde seg unna lettvinne og følelsesbaserte avgjørelser, ellers gjør vi oss selv en bjørnetjeneste (...)" (datatilsynet.no 22/7), og uttalte at: "Når det oppstår særlig spenningsfylte situasjoner slik som etter London-bombene, må lovgiverne unngå å ta forhastede slutninger som griper inn i folks privatliv. (...)" (datatilsynet.no 22/7). Her anes en profesjonsmessig enighet vedrørende personvernspørsmål uavhengig av nasjonal tilhørighet, uten at denne enkeltstående enigheten kan si noe om eventuell kollektiv identitet eller fellesskapsfølelse mellom Norges og EUs personvernrepresentanter. Personvernrepresentantene skiller seg imidlertid tydelig fra bussbransjens pragmatiske holdning med sitt prinsipielle perspektiv.

Det er videre en klar forskjell mellom partene i hvordan de legger frem undersøkelsen fra TØI og bruker mediehendelser i favør for egen posisjon. Gjerstad argumenter med at 86 % stiller seg positive til kameraovervåking, men unnlater å presisere hvilke områder det gjelder. Videre begrunner han den brede støtten han oppfatter å ha blant publikum med at nesten fire av fem oppgir at de føler seg tryggere der det er overvåking, uten å påpeke det faktum at det er de som allerede føler seg trygge, som føler seg tryggere.

Ulike presentasjoner, fremstillinger og refereringer i medier styrker det bildet av hva Gjerstad kaller publikums entydig positive oppfatning av kameraovervåking; nemlig at Datatilsynets mening er marginalt støttet, mens folk generelt, både publikum og en samlet nasjonal kollektivtransportbransje er tilhengere av videoovervåking. Eksempelvis skriver journalist Olga Stokke:

Publikum er positiv til kameraovervåking i de offentlige rom, viser undersøkelser. Kameraer i bygatene, på busser og tog gir mange følelsen av trygghet. Tilhengere av overvåking mener det kan bidra til redusert kriminalitet og til økt oppklaring av kriminelle handlinger. I går skrev Aftenposten at 15 000 ansatte innen kollektivtrafikken ber om

videoovervåking for økt trygghet på egen arbeidsplass og for reisende. Datatilsynet er negativ til dette. (Am 18/9, s. 9)

Stokke unnlater å nevne hvilke undersøkelser hun konkret referer til, hvilket vanskeliggjør å kunne avdekke sannhetsgehalten i hennes påstand. Hun benytter også ordet trygghet som avgjørende argument, uten å spesifisere hva hun legger i begrepet. Det kan synes som om hun i likhet med bussbransjen tenker konkret og fysisk når hun bruker ordet trygghet, mens Datatilsynet har et mer fremtidsrettet perspektiv og tenker mer teoretisk og abstrakt når det benytter begrepet. I artikkelen som Stokke referer til, skriver journalist Pål Enghaug:

Terroranslaget mot T-banen og bussene i London, mot tog i Madrid, flere voldsepisoder og hærverk på tog, T-bane, trikk og busser her hjemme, gjør at arbeidsgivere og de ansattes organisasjoner vil ha kameraovervåking av passasjerområdene. Trygghet for ansatte og passasjerer er viktigere enn personvernet og en begrensning av overvåking av det offentlige rom unødvendig, fremhever fem fagforbund overfor Datatilsynet. Men Datatilsynet vil ikke. (Am 17/9, s. 6)

Ordet trygghet benyttes også her i konkret og fysisk forstand, men settes opp mot personvernet som om det er to uforenlige mål. Underforstått at begge aspekter er etterstrebellesverdige og viktige, men umulig å realisere samtidig. Ved å skape frykt kan man skape behov for utvidet overvåking. Eksempelvis varsler NSB på tog om tyver som ikke er der:

NSB beklager at konduktørene skremmer de reisende med å varsle om en tyveribølge som ikke er der. –Pass ekstra godt på håndbagasjen deres spesielt her i Osloområdet da det de siste dagene har vært en serie tyverier av PC'er på togene, advarte konduktøren over høyttaleren. Men hverken politiet eller NSB-ledelsen gir konduktøren ryggdekning for denne påstanden: - Dette er i hvert fall ikke en beskjed som har gått ut fra sentralt hold. Vi har ingen indikasjoner på at de reisende skulle ha vært spesielt utsatt de siste dagene, sier informasjonssjef Åge-Christoffer Lundebjerg i NSB persontog. (Aa 9/12, s. 30)

Videre presenterer Enghaug argumentene til de fem fagforbundene Norsk Transportarbeiderforbund, Norsk Jernbaneforbund, Yrkestrafikkforbundet og Norsk Lokomotivmannsforbund og Fagforbundet, representert ved leder av Norsk Transportarbeiderforbund Per Østvold, som uttaler:

Vi er veldig skuffet over Datatilsynet, selv om saken ikke er enkel prinsipielt sett. Overvåkingen har bredt seg, men all erfaring tilsier at vold

og hærverk går ned, når det er overvåking av passasjerområdet (Am 17/9, s. 6)

Østvold kan her, i likhet med Gjerstad, oppfattes å anerkjenne tilsynets beskyttelse av personvernet som en viktig verdi, men likevel anse det nødvendig å være pragmatisk i denne konkrete sammenheng.

Videre står det under overskriften "Klart flertall sier ja" at "(...)78 prosent av de spurte synes det er greit å bli kameraovervåket i baksetet av drosjer. I en tilsvarende undersøkelse i 1997, var det bare 36 prosent som ønsket overvåking i drosjene. Tallene viser dermed at det er høyere aksept for overvåking nå enn før.(...)" (NTB i Am 17/9, s. 7)

Det fremgår ikke her at holdningsundersøkelsen det refereres til, ble foretatt av Datatilsynet og Statistisk Sentralbyrå (SSB) eller at tallene ikke uten videre er sammenliknbare (Am 20/6, s. 23). Dessuten er det problematisk å sammenstille *greit å bli kameraovervåket* og *ønsket overvåking*. Presentasjonen er forenklende og argumentasjonen dermed vanskelig etterretterlig da fremstillingen er selektiv.

Datatilsynet hevder de ikke kan la sine vurderinger styres av opinionen, men må iverksette vedtak i forhold til Personopplysningsloven. Tilsynet påpeker også at kameraovervåking kan føre til falsk trygghet. Falsk trygghet henspeiler både på det faktum at sensitive personopplysninger kan misbrukes, men også på at filming ikke hindrer eventuell kriminalitet, bla fordi borgerne venner seg til kameraer og "(...) de regner med at det ikke gjør noen ting. (...)" (informasjonssjef i Datatilsynet, Ove Skåra Am 18/9, s. 9)

Imidlertid er det ikke mangelfull sikkerhet og følelse av utrygghet i arbeidssituasjonen som er mest avgjørende når rekruttering til sjåføryrket i bussbransjen er vanskelig og sjåfører forlater yrket; men snarere formelle yrkeskrav og økonomi. Det antyder altså at frykt ikke er det mest sentrale aspektet ved yrket:

Bussjåførene rømmer fra bussen. Strengere krav og dårlig lønn gjør rekrutteringen av bussjåfører vanskelig. Mange rømmer fra yrket. – Allerede fra 2008 kan mangelen på sjåfører bli betydelig, i verste fall på flere tusen, sier forbundsleder Jack Nielsen i Yrkestrafikkforbundet til Dagsavisen. Et nytt EU-direktiv er hovedårsaken til bekymringen. Busslappen vil ikke lenger være nok for å kunne kjøre buss eller lastebil. Sjåfører må også ha et kompetansebevis. For å få dette må sjåføren enten

bestå en omfattende prøve eller gjennomføre en opplæring på 280 timer.
Beviset må fornyes hvert femte år. (Aa 23/2 – 2006)

Dette kan tyde på at opplevelsen av usikkerhet og fare er overdrevet og at bildet av den utsatte yrkessjåfør og den farlige by er et konstruert verdensbilde. Videre anes en profesjonskamp mellom bussbransjen og Datatilsynet, hvor bussjåførene benytter kameraovervåkingsdiskursen for egen identitetsbygging med det formål å markere seg overfor de høye herrer i tilsynet og deres reglement og pålegg.

Gjerstad skriver at tilsynet er en viktig etat med en samfunnsmessig sentral funksjon, hvilket er en åpenbar anerkjennelse av motparten. Hans uttalelse kan antyde at den liberale posisjonen, her representert ved Fagsjef i Transportbedriftenes Landsforening (TL), er underlagt Datatilsynets restriktive posisjons dominans, men at deres respektive ståsteder og ulike agenda, gjør at fokus er forskjellig, og følgelig at middel og mål kommer i konflikt.

Gjerstad forsterker inntrykket av klar anerkjennelse av tilsynets viktige funksjon når han uttaler at tilsynet tidligere har avdekket misbruk av informasjon i forbindelse med kameraovervåking i andre bransjer. Han argumenterer likevel med at næringen er lovregulert og under offentlig kontroll, slik at sannsynligheten for misbruk i kollektivtrafikkbransjen er svært liten dersom adgang til kamerakontroll utvides.

Beskyttelse av Privatsfæren & Personvern

Datatilsynet på sin side anerkjenner bussbransjens behov for å ivareta de ansattes liv og helse, samt tar det hensyn til passasjerenes ønske om å føle trygghet; og således yter partene hverandre gjensidig respekt. Det synes med andre ord som om ingen av posisjonene har hegemoni på diskursfeltet, men er jevnbyrdige aktører. Datatilsynet presiserer imidlertid at det ikke finnes tall som viser at den generelle kriminaliteten går ned ved økt kameraovervåking; snarere at volden endrer form eller forskyves til uovervåkede arenaer. Dernest påpeker etaten at overvåking kan gi falsk trygghet, bla fordi kameraovervåking ikke forhindrer uønskete hendelser, men kun kan bidra som bevismateriale i oppklaring av straffbare forhold (Apenes 2005).

Tilsynet understreker videre at kameraovervåking reiser viktige prinsipielle spørsmål, bla borgernes behov for ikke å være kontinuerlig overvåket. Datatilsynet presiserer at begge hensyn er viktige og tungtveiende, og følgelig må vurderes nøye

mot hverandre. Imidlertid konkluderer tilsynet med å beholde en restriktiv politikk: "(...) Avveiningen mellom de ulike hensynene er meget vanskelig, men inntil det har bygget seg opp bredere erfaringer rundt disse tiltakene har Datatilsynet valgt å innta en stram linje. (...)" (Apenes 2005: 6)

Tilsynet respekterer motpartens behov og ønsker, men velger likevel å nedprioritere deres argumenter til fordel for sine egne i avveiningen av de ulike hensyn, når de tar standpunkt til problemstillingen; hvilket kan antyde at de innehar en mer eksklusiv og dominerende rolle i diskursen enn hva tilfellet er for bussbransjen.

I sitt debattinnlegg uttaler Gjerstad også at kollektivbransjen har utprøvd andre alternativer enn videoovervåking for å oppnå sikkerhet. Underforstått har han akseptert Datatilsynets forutsetning om å måtte forsøke alternative tiltak før eventuell overvåking, samt tilsynets krav om proporsjonalitet mellom tiltak og effekt. Det ser med andre ord tilsynelatende ut til at den restriktive posisjon har hegemoni i form av å inneha diskursens ortodoksi, mens bussbransjen er utfordrer.

Datatilsynet er ikke pr definisjon negativt innstilt til all form for kameraovervåking. Deres noe teoretiske tilnærming til problemstillingen og deres vektlegging av proporsjonalitet mellom tiltak og effekt, vil imidlertid være avgjørende i deres avveininger mellom de ulike hensyn. I tillegg vil prioriteringen av å hindre potensielle personvernbelastninger, føre til at liberaliseringslinjen må vike for den restriktive regulering.

Tilsynets standpunkt begrunnes delvis med internasjonal forskning på feltet, da det i liten grad er foretatt undersøkelser nasjonalt i forhold til konsekvensene av kameraovervåking. Det er hovedsakelig to formål med kameraovervåking, nemlig forbygging av kriminalitet og reduksjon av følelse av utrygghet for borgerne. For å oppfylle kravet til påviselig effekt av et tiltak, bør dermed disse målsettinger oppnås.

Hvorvidt kameraovervåking virker i forhold til disse kriterier er imidlertid usikkert. En forskergruppe fra Universitet i Leicester undersøkte på oppdrag fra det britiske innenriksdepartements program *CCTV Initiative* 14 større kameraovervåkingsprosjekter i Storbritannia, og konkluderer med at kameraovervåking ikke ser ut til å redusere kriminalitet i særlig grad:

Størrelsen har kanskje betydning? Funnene antyder at det kan være en sammenheng mellom størrelsen på det overvåkede området og effekt – at kameraovervåking kanskje reduserer kriminaliteten noe i små innelukkede områder. De antyder også en sammenheng mellom kamera-tetthet og effekt, samt at overvåkingen virket bedre på vinningskriminalitet enn på annen type kriminalitet. Funnene på disse områdene er imidlertid ikke entydige. Forskergruppen problematiserer kriminalitetsreduksjon og reduksjon av frykt som målestokk for effekten av kameraovervåking. De peker på at flere faktorer antakelig bør tas med i vurderingen, som for eksempel oppdagelses- og oppklaringsmuligheter for kriminalitet. Urealistiske forestillinger. Forskerne mener at overvåkerne i utvalget har hatt lite realistiske oppfatninger om hvilke resultater man kan vente seg med kameraovervåking. Kameraovervåking har etter forskernes mening vært fremstilt som et vidundermiddel mot kriminalitet, og kameraene er til dels hengt opp uten at man har tenkt på om tiltaket er riktig middel for å løse problemet. – For at kameraovervåking skal ha effekt, må man erkjenne at å forbygge eller å redusere kriminalitet ikke er enkelt, og at dårlig uttenkte tiltak sjelden virker uansett hvor mange penger man bruker på dem, konkluderer forskergruppen. (datatilsynet.no 22/4)

Først og fremst er det her tydelig at Datatilsynet og forskerne er enige om at det bør være en viss overensstemmelse mellom ressursbruk og type tiltak i forhold til hva slags effekter som oppnås. Datatilsynet har i sine forskrifter vedrørende kameraovervåking proporsjonalitet som et av de grunnleggende premissene for tillatelse til iverksettelse av slike tiltak. Dersom det finnes andre tiltak som er mer effektive i å oppnå målsettingene om kriminalitetsreduksjon og trygghet for befolkningen, eller det foreligger andre uutprøvde midler, skal disse forsøkes først.

Det faktum at kameraovervåking kanskje reduserer kriminalitet i små innelukkede områder, kan imidlertid antyde at kameraovervåking vil være et velegnet middel å benytte inne i kollektivtransportvogner i større omfang enn hva som tillates i dag; altså å inkludere filming av passasjersonene som bussbransjen og delvis publikum ønsker, men som Datatilsynet har motsatt seg.

At overvåkingen har større preventiv virkning i forhold til vinningskriminalitet enn annen, eksempelvis uprovosert voldskriminalitet, og at det i det store og det hele har en viktigere funksjon i forbindelse med oppdagelses- og oppklaringsmuligheter, enn som forebyggende tiltak for kriminalitetsbekjempelse, er viktig i overvåkingsdiskursen av flere grunner. Som nevnt berører det proporsjonalitetsspørsmålet, altså hvorvidt middel er tilpasset mål. Videre vedrører spørsmålet hvorvidt overvåkede borgere har grunn til føle seg tryggere, eller om kameraene kan inngi en form for falsk trygghet. Det er i tillegg et ressursanliggende,

altså hvorvidt man skal prioritere å investere i overvåkingssystemer som kanskje ikke virker i den hensikt man forestiller seg.

Jeg vil under drøfte teknologiske og økonomiske aspekter ved kameraovervåking. Jeg vil også detaljert drøfte ett konkret eksempel på tilfeldig voldskriminalitet på kollektivt transportmiddel i forhold til medienes rolle i kameraovervåkingsdiskursen i under. Eksempelet viser nettopp hva Leicester-forskerne konkluderte med; nemlig at kameraovervåking ikke har avskrekkende virkning på lovbrøtere som begår voldskriminalitet, men at filming er viktig i forhold til oppklaring av utførte voldshandlinger.

Vedtak fattet av Datatilsynet, kan klages inn for personvernemda. Nemda er en klageinstans innunder etaten, og således en representant for tilsynets holdning til personvern. Klagesaker som personvernemda mottar, behandles; og det fattes på dette grunnlag et definitivt vedtak.

Personvernemda fattet vedtak i klagesak 2005/9 vedrørende spørsmål om geografisk omfang av fjernsynsovervåking av området nær det Mosaiske Trossamfunds lokaler i Oslo, samt spørsmål om oppbevaring av opptak. Eksempelet er representativt og beskrivende for forholdet mellom den restriktive og den liberale posisjon:

1. Spørsmål om oppbevaring av opptakene utover fristen på syv dager, jf personopplysningsforskriften § 8-4. Personvernemda tillot oppbevaring inntil tretti dager med særlig pålegg om sikring av opptakene, jf personopplysningsloven § 46.
2. Spørsmål om å tillate overvåking av i det vesentlige offentlige sted, men hvor også en liten del av et område hvor "en begrenset krets av personer som jevnlig ferdes" (privat hage). Overvåkingen bruker et kamera med zoom-funksjon som dekket et forholdsvis stort område. Personvernemda kom til at den behandlingsansvarliges interesser ikke oversteg de overvåkedes interesse i personvern tilstrekkelig til at overvåkingen av det offentlige rom utenfor der hvor overvåkingen var varslet med skilting, kunne tillates, personopplysningsloven § 37, 1. ledd jf § 8 litra f. Overvåking av nærliggende privat område, hvor en begrenset krets av personer jevnlig ferdes, ble tillatt etter personopplysningsloven § 38, jf § 37, 1. ledd og § 8 litra f. Personvernemda forutsatte imidlertid samtykke av eier (personvernemda.no 21/2 – 2006).

Vedtaket viser tydelig Datatilsynets holdning til at overvåking og personvern må avveies mot hverandre, og at balansen mellom tiltak og effekt må være proporsjonal. Interessemotsetningene mellom de behandlingsansvarlige og de overvåkede må i lik

grad tas hensyn til i avveiningen, og effekten av overvåking må overstige eventuelle personvernulemper dersom overvåking tillates. Beskyttelse av borgere betyr for tilsynet frihet fra å bli observert; og dersom det tillates må det begrenses til det strengt nødvendige i geografisk omfang, samt skal opplysninger behandles forskriftsmessig.

Klagesaken vedrørende Det Mosaiske Trossamfunds lokaler og nærliggende områder er en klar parallell til spørsmål om hvorvidt kollektive transportmidler skal kunne tillates å benytte utvidet kameraovervåking. Begge saker berører spørsmål om hvor grensen går mellom offentlige og private sfærer, og hvorvidt borgere har krav på beskyttelse av privatlivets fred også i grensesonene mellom offentlige og private rom. Grensesonen er et semi-offentlig område som juridisk og sosialt befinner seg i en gråsoner.

Personvernemndas og Datatilsynets holdning til denne gråsoneproblematikken, er at privatlivets fred bør bevares i størst mulig grad, mens bussbransjen på sin side mener beskyttelse av borgerne består i frihet i å bli observert. Bussbransjen tillegger begrepet personvern betydningen frihet som fysisk sikkerhet, og hevder trygghetsfølelse økes dersom man observeres. Meningsinnholdet bransjen tillegger begrepene er altså motstridende i forhold til tilsynets begrepsdefinisjoner. Det synes således som posisjonene har grunnleggende motstridende tilnærminger til problemstillingen; der den liberale posisjon fokuserer på konkrete og praktiske konsekvenser, mens den restriktive posisjon fokuserer på teoretiske og abstrakte følger.

3: Profesjonskamp

Enhver diskurs er som nevnt et system av klassifikasjoner, men er likevel aldri en helt autonom og atskilt enhet. Tvert i mot består diskursen av hoveddiskurs og delvis kryssende deldiskurser som i ulik grad vil påvirke feltet. Jeg viser her hvordan overlappende og underliggende deldiskurser indirekte påvirker feltets struktur og maktrelasjoner.

Hovedrepresentantene i den kameraovervåkingsdiskursen jeg analyserer, henholdsvis den restriktive og den liberale posisjon, har ulik oppfatning av diskursen, altså det feltet som utgjør den sosiale verden. Partene har forskjellige

posisjoner i feltets struktur og har ulike relasjoner til dette sosiale system og dets deltakere. De har delvis motstridende holdninger til diskursen, men begge posisjoner kan påvirkes av andre deldiskurser; altså andre institusjoner, organisasjoner, bransjer, samt kollektive eller individuelle aktører og teknologiske eller økonomiske aktanter, som direkte eller indirekte deltar i denne overvåkingsdiskursen. Sentrale aktører i profesjonskamp-sammenheng er politimyndigheter og vektertjenester.

Internt i politiet, innad i etatens hierarkiske organisering, aner man et element av profesjonskamp, der polititjenestemennene ikke ønsker å gå i uniform, fordi det gir høyere status å være sivilkledd enn i uniform ved patruljering, eller å bederive taktisk etterforskning på et kontor fremfor teknisk etterforskning på åsted; altså å være usynlig for publikum fremfor synlig. Ledelsen ville imidlertid nå gjøre politiet mer synlig ved bruk av neon-gule jakker:

Politiet skal lyse opp i Oslo. Gult er kult, synes politiet i Oslo. Nå skal de begynne å bruke gule jakker som en del av politiuniformen. Prosjektet er godkjent av Politidirektoratet, og kan bli en realitet i løpet av en måned. Det er i første rekke fotpatruljer som de nye jakkene skal prøves ut på.
(NTB januar 2005)

Oslopolitiet skulle altså ha innført bruk av gule uniformsjakker utenpå de nåværende svarte uniformene etter modell fra Londonpolitiet før påske 2006. Imidlertid stoppet Politidirektoratet prosjektet på ubestemt tid før det ble realisert, med den begrunnelse at politiet i Oslo ikke skal skille seg ut fra politikolleger i landet for øvrig. Det må utredes hvorvidt tjenestemenn i alle politidistrikter skal få nye uniformer før tiltaket eventuelt implementeres (nrk.no 10/3-2006).

Utsettelsen endrer likevel ikke det faktum at enkelte representanter i politiet er av den oppfatning at mer synlighet gir mer trygghet for borgerne i offentlige rom. Her aner man altså en intern konflikt og uoverensstemmelse mellom patruljerende politibetjenter som ferdes gatelangs og 'byråkrati-betjenter' som administrerer fra kontorer. Politiets interne profesjonskonflikt kan benyttes av den liberale posisjon som begrunnelse for at borgerne vil oppleve større grad av trygghet dersom de vet de overvåkes av politibetjenter eller kameraer.

I tillegg til den interne konflikten blant polititjenestemenn, berører saken et annet viktig element i kameraovervåkingsdiskursen, nemlig politiets synlighet overfor publikum; både ved tillitsvekkende tilstedeværelse og i forebyggende, preventiv

forstand. Politiet er altså overbevist om at deres synlighet gir trygghet for befolkningen og begrenser eventuell kriminalitet, samt at deres funksjon ikke fullt ut kan erstattes av overvåkingskameraer. Politiets understreking av at synlighet er avgjørende for sikkerhet i offentlige rom, kan brukes for å underbygge holdninger og standpunkt som deltakerne i den overvåkingsdiskursen jeg analyserer inntar. Politiet kan synes å ha en liberal holdning i den forstand at de hevder at en forutsetning for trygghet på offentlige arenaer, er å bli overvåket - eller våket over - av politi, kameraer eller begge deler. Enkelte vil derimot kunne hevde at det er en forenkling å si at den preventive effekten er sterkere ved synlig politi enn ved filming. Når synlig politistyrke byttes med usynlige øyne, kan det ha en disiplinerende effekt på borgerne nettopp fordi man ikke vet hvem som 'spionerer' eller hvilke opplysninger de har; kun at informasjonen kan benyttes som 'våpen'.

En patruljerende synlig politistyrke er en fysisk og konkret aktør i dagliglivet, altså kroppsliggjort kommunikasjon som benytter ansikt-til-ansikt-interaksjon med omverdenen; den sosiale verden. Den sosiale verden består av andre tilsvarende kroppsliggjorte og synlige aktører, og kommunikasjonsbetingelsene for ansikt-til-ansikt-interaksjon er jevnbyrdige for aktørene.

Dersom man spionerer på en annen gjennom et hull i veggen eller observerer vedkommende på film, vil samhandling ansikt-til-ansikt umuliggjøres og kommunikasjonsforholdet vil ikke være gjensidig eller jevnbyrdig for aktørene. Relasjonen mellom aktørene vil tvert om bli enveis og skjev fordi én av betingelsene for ansikt-til-ansikt-kommunikasjon nettopp er at "(...) not only are the receiving and conveying of the naked and embodied kind, but each giver is himself a receiver, and each receiver is a giver (...)" (Goffman, 1966: 15, 16). Kommunikasjonen ved kameraovervåking er med andre ord asymmetrisk.

All kameraovervåking skal informeres om, og slik sett er ikke øynene usynlige. Imidlertid vet ikke borgerne hvem som har tilgang til materialet eller hvem som observerer dem i videoovervåkede områder; og det finnes alltid muligheter for at data kommer på avveier eller at databaser samkjøres.

Virkningene kan derfor virke terroriserende fordi privatsfæren belyses på samme vis som den offentlige sfære, og den asymmetriske kommunikasjon kan dermed undergrave individets frihet til privatlivets fred, samt "(...) gjør, at enhver

information, enhver videregivet opplysning, kan være farlig, men også at den kan bli et personlig våben, der lammer alle i en dødelig frygt for de andre, for deres efterforskningslyst. (...)” (Virilio 1989: 72)

Hvorvidt synlighet av ordensmennesker eller observasjon av kameraer gir samme grad av følelse av trygghet for borgerne, eventuelt ingen effekt, er et av konflikttemaene mellom posisjonene i diskursen, og jeg vil følgelig drøfte forskjellige aspekter av synlighet under.

Dernest anes en konflikt mellom politietaten og eksterne aktører eller bransjer, eksempelvis de private vektertjenestene, i den forstand at deres arbeidsoppgaver er overlappende og grensene uklart definert. Politiets Fellesforbunds kriminalpolitiske program hadde som formål å sette kriminalpolitikk på dagsorden i perioden 2005-2009. Blant de ti punkter som de programfestet å prioritere, var at PF vil ha: ”(...) en klarere grensedragning mellom politiet og andre aktører, særlig forholdet til forsvaret og vaktelskapene (...)” (PF 2005)

I tillegg kommer det økonomiske aspektet hvor politiet har mange ulike oppgaver å ivareta med begrensede ressurser, i forhold til de private vaktelskapene som tjener på dette økonomisk. Det kan altså tyde på at det er flere kryssende diskurser som berører kameraovervåkingsdiskursen mellom Datatilsynet og bussbransjen slik at hoveddiskursen konstitueres gjennom innflytelse fra kilder som ikke direkte angår diskursen. Økonomi er sammen teknologi viktige aktanter i diskursen, som jeg analyserer under.

Hvorvidt polititjenestemenn ønsker å bruke uniform eller ei; hvorvidt synlighet skaper tillit; hvorvidt politietaten må prioritere sine tilgjengelige ressurser på andre oppgaver enn patruljering; hvorvidt vektertjenester er en bransje i vekst, mv; har som sådan ingen direkte sammenheng med hvorvidt kameraovervåking er et nødvendig og ønskelig tiltak eller ei. Likevel vil disse og andre elementer indirekte påvirke diskursen og følgelig være medvirkende i å skape den.

4: Publikum

Personvernundersøkelsen viser at 78 % føler seg trygge der de ferdes daglig, men for 47 % av disse gir også kameraovervåking dem enda større trygghetsfølelse. For de 21

% som ikke føler seg trygge der de ferdes daglig, føler kun 62 % at kameraovervåking gir dem økt trygghetsfølelse. De utrygge er oftere uenige i at lovlydige borgere ikke har noe å frykte ved overvåking, samt oftere uenige i at det er greit med kamera på offentlige steder. Overvåking bidrar altså til gjøre det tryggere for de som allerede føler seg trygge, men i mindre grad tryggere for de som føler seg utrygge; dog er det verdt å merke seg at også blant de som føler seg utrygge, er flertallet tilhenger av kameraovervåking (TØI).

41 % er delvis eller helt enig i påstanden *Jeg liker ikke at stadig flere steder blir kameraovervåket*, og 51 % sier seg delvis eller helt enig i at overvåking bidrar til å flytte hærverk og vold. Til tross for disse resultatene, er hele 91 % delvis eller helt enig i at kameraovervåking på offentlige steder er greit, hvorav differansen mellom de trygge og de utrygge er 26. Hele 87 % er også delvis eller helt enig i at lovlydige ikke har noen grunn til å bekymre seg for kameraovervåking, og prosentandelen for de trygge og de utrygge er hhv 89 og 60 (TØI).

Holdningene til kameraovervåking varierer i forhold til arbeid, alder og kjønn; av de som arbeider i offentlig sektor, føler 83 % seg tryggere der det er kameraovervåking; mens prosentandelen for dem som ikke er i arbeid er 79 og for dem som arbeider i privat sektor 75. For aldersgruppa 60 år eller eldre føler hele 90 % seg tryggere der det er kameraovervåking; mens for aldersgruppene 45-49, 30-44 og 15-29 er prosentandelene hhv 82, 74 og 70. Kvinner føler seg litt tryggere enn menn der det er kameraovervåking; 83 % for kvinner og 74 % for menn (TØI).

Sammenhengene i holdningene til økt kameraovervåking og kamera på angitte steder, varierer tilsvarende i forhold til de ovennevnte bakgrunnsvariabler. For holdning til kameraovervåking på barer og restauranter og kameraovervåking i butikker, er utdanning en utslagsgivende bakgrunnsvariabel; dess høyere utdanning, dess mer skepsis. Av dem med grunnskoleutdanning er 54 % positive til kameraovervåking på barer og restauranter og av de med videregående utdanning er 43 % positive, mens for dem med høyskole- eller universitetsutdanning fra 1-4 år eller høyskole- eller universitetsutdanning over 4 år, er prosentandelene hhv 35 og 32 (TØI).

Tilsvarende mønster finner man i holdning til kameraovervåking i butikker, der 90 % av dem med grunnskole eller videregående er positive, mens av dem med høyskole-

eller universitetsuniversitetsutdanning på fra 1-4 år synker prosentandelen av de som er positive til 82, og av de med høyskole- eller universitetsutdanning over 4 år, er det bare 77 % som er positive. Her henger holdningen også sammen med inntektsnivå, men i motsetning til utdanningslengde finnes det ingen tilsvarende jevn stigende skepsis med økt inntekt, da den inntektsgruppa som tjener 150 000-299 000 er 1 minimalt prosentpoeng mer positive til kameraovervåking i butikker; 90 %, enn dem som tjener under 150 000, 89 %. For dem som tjener 300 000-399 000 er 86 % positive, mens prosentandelen for dem som tjener mer enn 400 000 er 80 (TØI).

Hvor grensen går for det man føler som offentlige og private sfære, vil naturligvis variere fra person til person, men generelt er folk positive til kameraer på butikker, i bank- og postlokaler, på buss og tog, samt i taxi, mens det er motstand mot å bli overvåket på arbeidsplassen. Enkelte har et yrke som gjør at de på arbeidsplassen er i den offentlige sfære, men undersøkelsen sier ingenting om hvorvidt de er mer eller mindre positive til overvåking enn de øvrige. 67% har negativ holdning til overvåking på egen arbeidsplass eller lærested, mens prosentandelen til sammenlikning er 60 for de som er positive til overvåking ved vaskene på offentlige toaletter.

Overvåking & Personvern

Kommunikasjonen i den offentlige sfære, som er en egen sosial orden, kan arte seg både lingvistisk og ekspressivt, men felles for ulike former for oppførsel og uttrykk i offentlige sosiale systemer, er at de er regulert, og spesifikke konkrete handlinger utøves ofte i overensstemmelse med flere enn denne bestemte orden. Eksempelvis forholder man seg i det offentlige rom til formelle trafikkregler så vel som sosiale normer for manører og moralske verdier, mens de sosiale organisering av den private sfære er uformell og, om ikke nødvendigvis hemmelig, så definitivt privat:

for rules of conduct in streets, parks, restaurants, theater, shops, dance floors, meeting halls, and other gathering places of any community tell us a great deal about its most diffuse forms of social organization. Sociology does not provide a ready framework that can order these data, let alone show comparisons and continuities with behaviour in private gathering places such as offices, factory floors, living rooms and kitchens. (Goffman 1966: 3, 4)

Jeg analyserer ulike aspekter ved kameraovervåking i offentlige rom, hvorav de ulike offentlige arenaer i varierende grad oppleves som fullstendig offentlig eller delvis

privat. Nesten alle er positive til overvåking i bank- og postlokaler, og over 80% positive til kamera på butikker, buss og tog, og nærmere 80% har samme mening om overvåking i taxi. Det er et stort flertall også blant dem som misliker at stadig flere steder overvåkes (TØI). Ansatte som er motstander av overvåking på arbeidsplassen har støtte hos både Datatilsynet og politiet. Begge instanser anser kameraovervåking på arbeidsplassen som ulovlig med mindre den ansatte har gitt tillatelse til det. Ulovlig overvåking av ansatte sanksjonerer:

Overvåket vaskehjelpen – 200 000 i bot. DnB NORs avdeling på Nanset i Larvik fikk 200 000 kroner i bot fordi de overvåket vaskehjelpen. Banken brukte overvåkingskameraene til å dokumentere at renholdsarbeideren gjorde en dårlig jobb. (Am 3/10, s. 8)

Politiet mener straffen på 200 000 i bot er rimelig: "(...) Politiinspektør Magnar Pedersen sier bota på 200 000 kroner skal gi et bilde av hvor alvorlig politiet ser på dette. (...) vil jeg ikke si at denne bota er spesielt stor (...)" (nrk.no 30/9). Også en bensinstasjonseier ble mistenkt for å ha overvåket ansatte hjemmefra, fordi han hadde ringt den ansatte på jobb og bedt vedkommende om å legge flere pølser på grillen:

- Det er enda verre hvis han overvåker hjemmefra. Da snakker vi også om informasjonssikkerheten i forhold til linjen bildene sendes på, sier Skåra. Han legger til at de ansatte heller aldri kan vite når de faktisk blir overvåket hvis det skjer fra sjefens hjem, og at det blir en ekstra belastning. (dagbladet.no 20/7)

I tillegg til informasjonssikkerheten som Skåra peker på, berører også saken en av Personopplysningslovens grunnleggende forutsetninger; nemlig informasjonsplikten:

Kapittel III. Informasjon om behandling av personopplysninger

§ 18. Rett til innsyn

§ 19. Informasjonsplikt når det samles inn opplysninger fra den registrerte

§ 20. Informasjonsplikt når det samles inn opplysninger fra andre enn den registrerte

§ 21. Informasjonsplikt ved bruk av personprofiler

§ 22. Rett til informasjon om automatiserte avgjørelser

§ 23. Unntak fra retten til informasjon

§ 24. Hvordan informasjon skal gis (lovdata.no)

Kameraovervåking av ansatte på arbeid tilsvarer overvåking på kollektive transportmidler fordi det omhandler personvern utenfor den private sfære.

Personvern på arbeidsplassen inkluderer også andre former for overvåking. En analog til kameraovervåking er arbeidsgiveres tilgang til ansattes e-post. Kameraovervåking og innsyn i e-post er ikke identiske tiltak, men berører tilsvarende forhold; nemlig skillet mellom den offentlige og den private sfære. Konsekvensene for personvernet og privatlivet av kameraovervåking og lesing av e-post er identiske, og tydeliggjør Datatilsynets prinsipielle holdninger. E-post-problematikken er en underliggende deldiskurs og medvirker således i konstitueringen av hoveddiskursen. Jeg analyserer her to 'e-post-saker', for å skissere ulike konsekvenser av overvåking i forhold til personvern.

Sakene berører i tillegg spørsmål om innsyn og krav om informasjonsplikt; altså at de berørte parter skal varsles om overvåking eller orienteres om innsyn. To saker er særdeles illustrerende i så måte, og fikk både rettslige konsekvenser og følger for lovregulering; nemlig AS Vinmonopolet og Redningsselskapet. Befolkningens kunnskap om personopplysningsloven og tillit til behandling av personopplysninger behandles i avsnitt 11.

I oktober ble AS Vinmonopolet anmeldt til politiet for å ha sjekket de ansattes e-post:

Datatilsynet har besluttet å anmelde vinmonopolet ved sjef Knut Grøholt for at det ble gitt grønt lys for å sjekke ansattes e-post. Datatilsynet mener Vinmonopolet med dette begikk det de betegner som "grove brudd på personopplysningsloven." I Datatilsynets rapport heter det: - På denne bakgrunn har Datatilsynet funnet det nødvendig å anmelde AS Vinmonopolet til politiet jf personopplysningsloven paragraf 48. (...) Det var i forbindelse med den interne etterforskningen av smøreskandalen spesielt knyttet til vinimportøren Ekjord AS, det ble gitt grønt lys til tidligere Økokrim-nestsjef Erling Grimstad å sjekke e-posten til de ansatte. Hensikten var å sjekke hvem som hadde befatning med "utilbørlig påvirkning" som det heter på polspråket – eller korrupsjon. Grimstad engasjerte firmaet IBAS, som er spesialister på rekonstruksjon og sletting av data og som driver dataetterforskning. Også slettede e-postfiler skulle sjekkes. (...) Grimstad bad styreleder Arnkværn om å få lov til å undersøke materialet som berørte de fem ansatte som var sterkest i søkelyset for å ha tatt imot bestikklser. (...) 40-50 e-poster ble undersøkt, 10- 15 av dem skrevet ut og overlevert til en person i ledelsen. I april ble administrerende direktør Grøholt orientert, og fikk også se 1-2 av e-postene. Det ble da diskutert om at de tillitsvalgte burde informeres, noe Grøholt ikke mente var nødvendig. Noe senere informerte han styret. De ansatte fikk først vite om saken gjennom Dagbladet 23. juni. I juli varslet Datatilsynet sin interesse for saken. Grimstad hevder overfor Datatilsynet at han skilte mellom private og virksomhetsrelaterte e-poster da han søkte i e-postmateriale. Dette mener tilsynet kan være en vanskelig balansegang å håndtere. Datatilsynet mener Vinmonopolet har brutt personopplysningsloven på flere punkter. (nrk.no 19/10).

Datatilsynet har anmeldt Vinmonopolet blant annet for å ha gått igjennom e-post til ansatte uten at de personene søkene gjaldt fikk informasjon om det planlagte innsynet. De ble ikke gitt anledning til å uttale seg eller imøtegå de forhold som etter advokat Grimstads vurdering ga grunnlag for mistanke, herunder begrunnelsen for at innsyn ble foretatt. De tillitsvalgte ble heller ikke involvert i prosessen. Først ved medieoppslag flere måneder etterpå ble saken kjent for de ansatte. De ansatte mistet dermed muligheten til å ivareta sine rettigheter etter personopplysningsloven.

Datatilsynet ser det også som alvorlig at IBAS fikk stilt til rådighet sikkerhetskopier som var gjennomført av Vinmonopolets IT-avdeling som ledd i ordinær drift. Det kan effektivt avskjære en ansatt fra å slette data vedkommende må sies å ha råderett over, ved at e-post kan 'vekkes til live' etter at denne er slettet fra den enkeltes e-postkasse (nrk.no 6/10).

Anmeldelsen viser for det første viktigheten av å kunne være privat i arbeidssammenheng, men understreker også Datatilsynets vektlegging av proporsjonalitet mellom tiltak og effekt. Til tross for at hensikten var å avdekke korrupsjon, altså lovbrudd, og at materialet skulle benyttes som bevis i en eventuell straffesak, ble personvernulempene dette innebar mer tungtveiende enn en eventuell oppklaring.

Ved konsekvensavveining av overvåking må det være en balanse mellom beskyttelse mot inngrep i personvernet og oppklaring av kriminalitet, og denne saken vedrørende innsyn i e-poster, demonstrerer Datatilsynets prioritering av ansattes rett til å ha en privat sfære også i jobbsammenheng. Det må altså foreligge skjellig grunn til mistanke dersom slik etterforskning skal tillates, samt må informasjonsplikten ivaretaes:

Datatilsynet sier i rapporten at løse rykter om lovbrudd ikke uten videre forsvarer polets handlinger. Det må kunne stilles krav til typen kriminalitet, og at det er snakk om alvorlige forhold. Tilsynet understreker også betydningen av at den ansatte selv får være tilstede når e-postene åpnes. Tilsynet konkluderer med at Vinmonopolet gjennom sine handlinger både har brutt sitt eget, interne regelverk og norsk lov (Am 20/10, s. 10).

Tilsvarende ble Redningsselskapet anmeldt til politiet for grove brudd på personopplysningsloven. Generalsekretæren ønsket å finne ut om de ansatte skrev e-

post som kunne innholde kritikk av selskapets ledelse, og fikk et eksternt firma til å samle inn 37 000 e-poster (Am 4/10, s. 12). Saken understreker ytterligere kravene tilsynet setter til arbeidsgivere om å opplyse om eventuell overvåking, så vel som forutsetningen om at det må foreligge en begrunnet mistanke om lovbrudd, for å beskytte den private sfære og å unngå unødig personvernbelastninger:

Tilsynet har gransket selskapets undersøkelser av de ansattes e-post. Direktør i tilsynet, Georg Apenes sier til NRK at dette er et av de mest graverende sakene han har sett. Han reagerer spesielt på at generalsekretær Monica Kristensen Solås selv har deltatt i undersøkelsen av de ansattes e-poster og papirer. (...) "Ledelsen i Redningsselskapet har blant annet søkt i e-posten til flere av medarbeiderne uten tilstrekkelig vurdering av om innholdet var virksomhetsrelatert eller av privat karakter. Det ble også gjort søk gjennom e-post som de berørte ansatte for sin del hadde slettet (mappe for "slettede e-post") og ved å søke gjennom såkalte "back-up-filer". Videre ble det gjort søk i e-post som var sendt til og fra tillitsvalgte. I tillegg til å bryte personopplysningsloven har redningsselskapets ledelse også opptrådt i strid med interne retningslinjer og rutiner. Ved siden av å anmelde forholdet til politiet har Datatilsynet varslet flere pålegg til Redningsselskapet. Dette gjelder blant annet at det må etableres og dokumenteres rutiner knyttet til ansattes bruk av datasystemet, sletting av back-up / sikkerhetskopier og oppfyllelse av informasjonsplikten overfor de ansatte. (nrk.no 3/10)

Redningsselskapet aksepterte tilsynets pålegg og lovte å stoppe ulovlig gjennomgang av ansattes e-post. I motsetning til Vinmonopolets styreleder Arnkværn som i tilsvarende situasjon valgte å fratre sin stilling, ønsket imidlertid selskapets president, Magnus Stangeland, ikke å trekke seg fra stillingen (nrk.no 31/10).

I kjølvannet av Redningsselskapssaken mottok Datatilsynet mange henvendelser fra arbeidsgivere og ansatte vedrørende innsyn i e-post, og avdelingsdirektøren i tilsynet, Leif T. Aanensen fant det sannsynlig at flere bedrifter kunne bli anmeldt. Han mener også at saken vil skape presedens for liknende tilfeller i framtiden, da saken hadde oppsiktsvekkende karakter. Saken medfører økt tilsyn:

Datatilsynet øker nå antall tilsyn på arbeidsplasser over hele landet. Bare i år har det vært 1400 henvendelser fra hele landet om overvåking til Datatilsynet. Det er ei økning på om lag 25 prosent sammenligna med i fjor. (...) – Mange arbeidsgivere tar i bruk elektronikk til å kontrollere sine ansatte, og spør om de har lov til det, sier Leif T. Aanensen ved tilsynet (nrk.no 6/10).

Datatilsynet hevder det er et økende problem at arbeidsgivere sjekker ansattes e-post, og tilsyns-direktør Apenes sier at "(...) flere og flere arbeidsgivere føler seg

berettiget til å titte arbeidstagerne over skulderen for å se hva de skriver i sine e-poster (...)” (Am 23/10, s. 6.); hvilket har ført til at tilsynet har funnet behov for en klargjøring av lovverket som regulerer innsyn i e-post på arbeidsplassen.

Datatilsynet har i samarbeid med Justisdepartementet og Fornyingsdepartementet startet arbeidet med å lage klare regler, til tross for at tilsynsdirektøren uttaler at: “(...)– Det eksisterende regelverket er nok dekkende sett med våre øyne, men i løpet av høsten har vi settet behov for tydeliggjøring og detaljering av reglene av hensyn både til arbeidstagere og arbeidsgivere (...)”(Am 23/12, s. 4).

Gjennomgang og revisjon av personopplysningsloven i sin helhet har vært forutsatt i mange år og planlagt påbegynt i 2005, og Datatilsynet som har ansvaret for forskriftsarbeidet ser dette i sammenheng med lovarbeidet, for bla å klargjøre regler for behandling av e-post:

Personopplysningsloven legger opp til at arbeidsgiverne utformer nødvendige regler selv, og avveier sine egne behov opp mot arbeidstakernes behov for personvern. –Tilsynene har vist oss at arbeidsgivere i liten grad har utformet nødvendige retningslinjer for bruk av e-post, påpeker Apenes. (datatilsynet.no 22/12)

Førsteamanuensis ved Høgskolen på Lillehammer, Knut Inge Fostervold, mener gjenskapning av e-post mellom ansatte innen en bedrift eller mellom ansatte og eksterne virksomheter ikke forebygger konflikter og at ansatte kan føle det som en belastning. Han sier også at dette kan sammenliknes med kameraovervåking av kassa-ansatte i en butikk (Am 16/6, s. 12).

Arbeidsplassen oppfattes altså som del av privatsfæren, mens transportmidler og lokaler anses som del av den offentlige. Det er ikke undersøkt hvorvidt holdningene ville forbli uendret dersom overvåking i buss og på tog skulle utvides til å tillate filming i passasjerområdet, i tillegg til inngangsparti og førerområdet som er lovlig i dag, men det synes som om folk misliker å bli sett snorkende på trikken. En undersøkelse foretatt av AS Sporveiene blant nær 1000 passasjerer

viser at flest foretrekker å sitte etter hverandre, med nesa i kjøreretningen. (...) Flertallet oppgir at de foretrekker en løsning hvor de har tilgang til egen sitteplass fra midtgangen, og de begrunner det med at de da slipper å sitte oppå hverandre, de får eget sete og de unngår øyekontakt med vilt fremmede. (...) Resultatet av undersøkelsen viser at det ikke var klare

enkeltpreferanser, selv om flest ønsket å sitte bak hverandre (Aa 18/7, s. 6).

Eksempelvis uttaler en passasjer at: "(...) Det kan være hyggelig å sitte ovenfor hverandre, men det kan være problematisk hvis man ikke føler velbehag med å se på personen ovenfor. Jeg er ofte trøtt og ønsker å sitte og sove på T-banen. Da er det ikke gøy å sitte helt oppe i folk. (...)" (Aa 18/7, s. 7)

Selv om borgerne *anser* kollektive transportmidler som del av det offentlige rom, synes det likevel som om det *oppleves* som en gråson mellom den private og den offentlige sfære; en semi-offentlighet. Det vil naturligvis variere fra individ til individ hva man opplever som privat og offentlig, eksempelvis for folk som arbeider i det offentlige rom eller er offentlige personer, men det kan synes som om det å befinne seg i grenseland oppleves som en slags liminalfase.

Overvåking & Semi-offentlighet

Passasjerer som befinner seg på kollektive transportmidler er situert i en forsamling bestående av to eller flere individer der medlemmene av forsamlingen inkluderer alle, og kun disse, som i samme øyeblikk befinner seg i hverandres umiddelbare nærhet; altså simultan tilstedeværelse: "(...) persons must sense that they are close enough to be perceived in whatever they are doing, including their experiencing of others, and close enough to be perceived in this sensing of being perceived. (...)" (Goffman 1966: 17)

En trikkevogn eller en buss er med andre ord et sosialt system, og som nevnt over vil alle sosiale systemer reguleres av flere enn det aktuelle systemet passasjerer deltar i der og da, men det vil alltid være regler som skiller mellom god og dårlig oppførsel, og "(...) The rule of behaviour that seems to be common to all situations and exclusive to them is the rule obliging participants to "fit in". (...) (Goffman 1966: 11)

Situasjonen innebærer ansikt-til-ansikt kommunikasjon der en passasjer sender et signal til en mottaker og vice versa, enten lingvistisk eller ekspressivt, og de samhandlende må i henhold til situasjonens krav 'oppføre seg', altså utøve rolle som passasjer etter oppskriften "(...) and he will guide at least some of his conduct according to the perceived identity and initial response of his audience. (...)" (Goffman 1966: 16)

Kollektive transportmidler er fysisk lukkede og atskilte enheter, men det faktum at passasjerer stadig trer inn og ut av den sosiale settingen og for varierende tidsrom er medlem av forsamlingen, kan det sammenliknes med det å ferdes gatelangs i det offentlige byrom, der man som fotgjenger er medlem i en forsamling som utgjør den sosiale orden i veldig varierende perioder, ofte i svært korte øyeblikk, og den gjensidige tilstedeværelsen vil bestå av nye medlemmer på hvert punkt langs veien.

Grensene for hvor skillet mellom de ulike systemer går er derfor umulig å definere klart, men den sosiale orden er likefullt regulert av ansikt-til-ansikt kommunikasjon, og “(...) Individuals sympathetically take the attitude of other present, regardless of the end to which they put the information thus aquired. (...)” (Goffman 1966: 16)

Overlappende sosiale ordener medfører at reguleringer for det aktuelle systemet blir uklare fordi de situerte krav til rolleutøvelse delvis krysser hverandre. Felles for denne form for kommunikasjon i settinger hvor man er simultant tilstede, er imidlertid at interaksjonen er ufokusert, altså at man tilegner seg informasjon om andre medlemmer gjennom å se på dem, og gir fra seg opplysninger om seg selv når man selv blir observert.

Fokusert interaksjon er derimot når medlemmene åpent samarbeider for å opprettholde ett enkelt fokus for oppmerksomheten, typisk ved samtaler. “(...) When no focused interaction occurs, the term *unfocused gathering* can be used. (...)” (Goffman 1966: 24) Ufokuserte forsamlinger som bla kollektive transportmidler styres av de ovennente sosiale ordener, men felles for systemkrav for rolleutøvelse og oppførsel, er at “(...) it appears that the individual is expected to exert a kind of discipline or tension in regard to his body, showing that he has his faculties in readiness for any face-to-face interaction that might come his way in the situation. (...)” (Goffman 1966: 24)

Ofte vil denne typen interaksjons-modus som innebærer å være kontrollert på alerten, bety at medlemmene undertrykker eller skjuler mange kapasiteter og roller som de i andre settinger som enkeltindivider ville blitt forventet å vise. “(...) One of the most evident means by which the individual shows himself to be situationally present is through the disciplined management of personal appearance or “personal front” (...)” (Goffman 1966: 25), altså hele komplekset av bekledning, sminke,

hårfrisyre, og andre overflatedekorasjoner som vedkommende bærer omkring seg; eksempelvis forventes det at man skal være nyvasket og 'rene og pene i tøyet'.

Kravet til den personlige fremtreden som stilles til medlemmer situert i offentlige situasjoner hvor man befinner seg på 'front stage', forlanger ikke bare at man skal ha dette utstyret, men også at man viser en standhaftig vedvarende kontroll som vil sørge for å bevare det passende arrangert, inntil man offisielt kan forlate scenen og det medlemskapet scenen påførte, og gå 'back stage' som en individuell person.

Når man er back stage er man fri fra kravet om å måtte vise overfor den sosiale verden at man er disiplinert og har kontroll over seg selv; man kan være sitt hele og fulle autentiske jeg. "(...) Yet, in spite of these rulings, we may expect to find, in such places as the New York subway during the evening rush hour, that some persons, between scenes, as it were, may let expression fall from their faces in a kind of temporary uncaring and righteous exhaustion, even while being clothed and made up to fit much more disciplined stance. (...)” (Goffman 1966: 25)

Kameraovervåking i semi-offentlige rom som kollektive transportmidler, kan altså oppleves som en gråson mellom den private og den offentlige sfære; hvilket impliserer at kameraovervåking kan føles som en personvernulempe for de berørte parter, altså passasjerene. Hvorvidt publikums holdninger til oppførsel i og overvåking av det offentlige rom knyttes til følelsen av innskrenket eller større frihet, avhengig av om man er front stage eller back stage, vil sannsynligvis variere med bl.a. alder og kjønn. Fire 'publikummere' på gata - uten aldersangivelse av respondentene, men av bildene kan det anslås at de spurte er hhv eldre herre, ung gutt, voksen mann og ung kvinne – ble stilt spørsmålet: 'Tryggere med kameraovervåking?'; hvorav svarene var som følger:

- Så absolutt. Slik kan politiet oppdage skumle personer som vil gjøre noe galt. Dem er det nok av.
- Det har jeg aldri tenkt på. Nå skal det sies at jeg aldri har følt meg utrygg heller.
- Jeg føler meg ikke tryggere med mange kameraer rundt meg, heller tvert imot.
- Jeg føler meg ikke tryggere. Jeg mener at overvåking er brudd på privatlivets fred. (Aa 27/12, s. 25)

Disse fire tilfeldig spurte passasjerene er ikke-representative, men antyder at publikum ikke har en felles oppfatning, ei heller har reflektert over problemstillingen

i lik grad. Likevel antyder det at publikum ikke er en homogen gruppe og ergo ikke vil forholde seg forutsigbart til overvåkingsdiskurs, nye regler og lover, eller personvern, hvilket stemmer godt overens med forskning (TØI). Videre ble 5 personer spurt: 'Greit å sitte overfor fremmede på T-banen?', hvorav de svarte:

- Mann (24) Slemdal: - Hvordan man sitter er ikke så viktig, det viktigste er at det kommer nye vogner. Jeg setter meg der det er ledig, og har egentlig ikke noe imot å sitte overfor ukjente.
- Kvinne (55) Skedsmokorset: - De er kjedelig å sitte overfor folk man ikke kjenner. Det hadde vært bedre å sitte bak hverandre. Da kan man sitte i fred og ro.
- Kvinne (33) Kolbotn: - Jeg liker best å sitte alene bakerst. Da kan jeg titte på andre, mens andre ikke kan studere meg. Jeg føler at folk kommer for tett oppe i privatsirkelen min på de andre setene.
- Mann (42) Majorstuen: - Jeg tar ikke banen så mye, og sitter ikke så mange holdeplasser hvis jeg tar den. Derfor går det helt greit med seter mot hverandre. Men det hadde vært bedre med seter samme retning.
- Mann (46) Oslo sentrum: - Egentlig synes jeg det er positivt å sitte mot hverandre, men det er mange sure mennesker på T-banen. Folk burde vært hyggeligere. Og det kunne gjerne vært bedre plass. (Aa 18/7, s. 7)

Kvinnene synes her å være mer privatfokuseret enn menn, men det kan skyldes at den ene mannen ikke ofte tar T-bane. Han begrunner 'ikke så farlig' med at det er en sjelden foreteelse, hvilket implisitt kan bety at han ville ha ønsket en mer privat sone, dersom han var hyppig passasjer. Kvinnen ønsker privatsfære, men er likevel oppmerksom på at hun blir sett samt liker hun å observere andre. Dette tyder på at kollektive transportmidler for henne oppleves som en gråsone, en form for kortvarig liminalfase mellom den private og den offentlige sfære; en semi-offentlighet.

I Norge er det bortsett fra TØI hittil forsket lite på konsekvenser av og problemstillinger rundt kameraovervåking. Imidlertid har britiske forskere undersøkt konsekvenser av kameraovervåking i forhold til kriminalitetsreduksjon og publikums følelse av trygghet i det offentlige rom som kan antyde noe om norske forhold.

Kameraovervåkingssystemene og de offentlige situasjonene som er undersøkt i britiske byer er ikke identiske med norske forhold, og det er ikke mulig å trekke slutninger vedrørende kameraovervåking i offentlige rom i Oslo basert på disse forskningsresultatene. Likevel er det nærliggende å anta at det finnes likhetstrekk mellom situasjonene, både fordi de britiske storbyene og Oslo alle er urbane områder preget av storbyens befolkningstetthet med påfølgende utbygging av infrastruktur, som kollektive kommunikasjons- og transportnett. Infrastrukturen som preger de

urbane sentra er ikke minst de omfattende elektroniske og automatiske informasjonssystemene, samt tilhørende offentlige rom hvor fremmede ferdes og borgerne omgås daglig.

Likhetene består også i at situasjonen for individene på mikroplan tilsvarer hverandre i det at kontakten med andre består i fysisk tilstedeværelse og følgelig innebærer ansikt-til-ansikt kommunikasjon, men i upersonlig forstand, i det at man er en 'publikummer'. Man er en utøver av rollen som fortgjenger, som parkvandrer, som parkeringshusbesøkende, som passasjer, osv; i motsetning til å være en individuell person. Det er således sannsynlig at individer i publikumsrollen med dens dertilhørende repertoire har en oppførsel og reaksjon som likner hverandre på tvers av geografiske og sosiale rom.

Like redde. Forskergruppen fra Universitetet i Leicester studerte hvordan kameraovervåking påvirket kriminalitetsutviklingen i 14 større kameraovervåkingssystemer. Alle systemene hadde to formål – å redusere kriminaliteten, samt å gjøre folk mindre redde. Forskerne fant redusert kriminalitet kun i to av de aktuelle områdene som ble vurdert. Bare i ett av disse tilfellene, et overvåkingssystem for parkeringsplasser, fant forskerne at kameraovervåkingen kunne sies å medvirke til redusert kriminalitet. Folk i områder med tett kameraovervåking følte seg heller ikke tryggere med kameraanleggene. (datatilsynet.no 22/4)

I artikkelen 'Kamera gir trygghet', uttaler tre tilfeldige busspassasjerer seg om videoovervåking; hvorav en kvinne er positiv, en mann er skeptisk og en kvinne er utelukkende positiv:

- Episoden på Holmlia-bussen viser fordelene med videoovervåking
- Det er klart at flere overvåkingskameraer kan føre til at flere voldssaker kan oppklares. Men de betyr ikke at det er riktig med filming overalt. Det bør tas hensyn til personvernet
- Det føles trygt. Dersom folk har ting å skjule, trenger de ikke ta bussen. Jeg har en kamerat som ble banket opp på bussen på den tiden det ikke var kameraer installert. Kanskje hadde hans overfallsmenn blitt tatt i dag, slik vi så i bussvoldsaken (Am 17/9, s. 7)

Kvinnen som er udelt positivt innstilt til filming i bussen er, i likhet med mange andre som innehar den liberale holdning i kameraovervåkingsdiskursen, av den oppfatning at lovlige borgere ikke har noe å frykte. Videre peker hun på et viktig aspekt vedrørende overvåking, nemlig at tiltaket ikke nødvendigvis har preventiv

effekt. Dette understreker også en kvinne (52) som filmes av kameraer på Oslo Sentralstasjon:

- Jeg er generelt positiv til at slike steder som dette blir overvåket. Man føler se jo litt mer trygg. Men på en annen side kan du spørre om det er så udeelt positivt at hver bevegelse vi gjør, skal være synlig, sier Nilsen. (...) - Men på en annen side må man ikke tro at kameraet gjør deg trygg – uansett. Det så vi jo med den mannen som ble slått helseløs på bussen på Holmlia. Der filmet jo kameraet alt, uten at det kunne forhindre at det skjedde (...) (dagbladet.no 9/10).

Hennes uttalelse om at kameraovervåking er unyttig som tiltak for å hindre voldshandlinger, men nyttig som eventuelt bevismateriale er korrekt i forhold fakta: "(...) Likevel, det finnes ingen dokumentasjon på at mer kameraovervåking resulterer i mindre vold. Men oppklaringsprosenten av voldssaker er større der det er overvåking. (...) (dagbladet.no 9/10). Dersom passasjerer opplever det som en personvernbelastning å måtte bli observert og filmet på kollektive transportmidler, og det heller ikke øker sikkerhet eller beskytter mot vold, vil disse fakta kunne benyttes for å underbygge den restriktive holdning til kameraovervåking som Datatilsynet representerer.

Også internasjonal forskning viser at kameraovervåking ikke har den antatt preventive virkning, hvilket er ett av de to hovedmålene ved å satse på denne form for kriminalitetsreducerende tiltak:

Britiske forskere har over en fireårsperiode sammenlignet fem engelske byer med videoovervåking med fem byer som ikke har det. De konkluderer med at overvåkningen ikke virker avskrekkende på voldelige lovbrøyttere. Imidlertid er overvåkningen til god hjelp når man skal få tak i skurkene i ettertid, og for å få rask hjelp på stedet til de som trenger det. (forskning.no 30/12-2003)

Imidlertid er kameraovervåking også nyttig dersom man i forebyggende øyemed, for å skape ro og orden, ønsker å oppspore personer:

Luker ut narkomane med overvåkingskamera. "Slitne personer" er ikke ønsket på kjøpesentre og trafikkterminaler, og blir kastet ut etter å ha blitt observert via overvåkingskameraer. Kameraene blir brukt til finne og fjerne personer som blir sett på som forstyrrende for ro og orden, melder Vårt Land. - Jeg mener at praksisen sår sterk tvil om de formelle motivene for å drive kamerakontroll. Narkomane blir for eksempel sendt bort uavhengig av om de forstyrrer, sier forsker Heidi Mørk Lomell ved Institutt for kriminologi og rettssosiologi ved Universitet i Oslo. Hun har

nylig skrevet doktorgradsavhandling om hva som foregår bak overvåkingskameraene. (Am 4/3-2006, s. 8)

Jeg analyserer hvorvidt kameraovervåking har preventiv virkning i form av å hindre kriminalitet. Dersom disse såkalte 'slitne personer' det refereres til over er kriminelle, kan kanskje en utkastelse hindre kriminell handling der og da. Men det er tendenser til at kriminaliteten har forflyttet seg ved kameraovervåking eller patruljering, slik at det like gjerne kan innebære en utsettelse i tid og et bytte av rom, som av prevensjon. Jeg drøfter i kapittel eventuelle konsekvenser av en slik higen etter ro og orden i et langtidsperspektiv.

Et leserinnlegg av Laila Fæste, Hovseter, er også karakteristisk som beskrivelse av en av holdningene som publikum representerer:

Personvern!? Det er totalt uforståelig hvorfor Datatilsynet ikke godtar kameraovervåking i offentlige kommunikasjonsmidler. Det "anses ikke som nødvendig" iflg. tilsynet. 86 % av de spurte mener lovlydige borgere ikke har noe å frykte ved en slik overvåking. Nå krever 15 000 ansatte innen kollektivtrafikken videoovervåking, og det gjør også størsteparten av Norges befolkning. På hvilket grunnlag kan da Datatilsynet være så arrogante at de nekter oss dette? Taxiene har det, og det er lov. Sporveienes busser hadde det i fem år, men ble plutselig fratatt retten. Hvorfor? "Personvern" bør også innebære at mennesker blir vernet mot fysiske overgrep. Trygghet for passasjerer og ansatte er viktigere enn det man i dag kaller "personvern". Det er kun kriminelle som har noe å frykte! (Aa 27/9, s. 18)

Når et nytt billettsystemet innføres i 2007, vil T-banestasjonene på Grønland, Tøyen, Carl Berner, Nydalen og Sinsen bli avstengt med sperrer uten personalbetjening. Passasjerer som har billett som har gått ut på tid, misforstått systemet eller av andre årsaker har ugyldig billett, vil innesperres på stasjonsområdet. Deler av døgnet vil Sporveiene sannsynligvis bemanne stasjonene på Majorstuen, Nationaltheatret, Stortinget og Jernbanetorget. Videokameraer skal filme passasjerene ved portene og man skal kunne tilkalle vaktcentralen med alarmknapp ved eventuelle problemer.

Ved nødssituasjoner åpnes alle porter, og videre vil vektere frekventere de ulike stasjonene; samt vil det være økt bemanning i en overgangsfase når det nye systemet innføres. Prosjektansvarlig i Oslo Sporveier Magne Glomnes, sier de må bruke arbeidskraften der den er mest nyttig; hvilket ikke er at ansatte sitter og ser på passasjerer som passerer portene. Tillitsvalgt i Fagforbundet i Oslo T-banedrift Ivar Delingsrud, er kritisk til lukkede og ubetjente stasjoner:

Det er viktig at T-banen får et menneskelig ansikt. Vi opplever det som en naturlig del av en moderne T-bane at publikum har et sted de kan henvende seg og få informasjon. I tillegg til sikkerheten ved dette systemet, som vi vil følge nøye med på, kommer også passasjerenes subjektive opplevelse av trygghet. Vår erfaring er at folk setter pris på et system der ikke alt styres av kameraer og knapper. (Aa 20/1, 2006, s. 7)

Her er altså ledelse og ansatte i konflikt, og arbeideren representerer det syn som karakteriserer ufaglærte i andre henseender, nemlig at sikkerhet og trygghet for passasjerer er en subjektiv og konkret følelse, ingen teoretisk abstraksjon. Ledelsen, representert ved Glomnes, står ikke her for det typisk akademiske syn med vekt på hypotetiske eventualiteter og filosoferende betraktninger om framtiden, men har en mer økonomisk og nøktern tilnærming til tiltaket.

Delingsrud som representant for de ufaglærte med lavere utdanning er imidlertid på linje med publikum, hvilket i ovennevnte saker vedrørende sikkerhet og trygghet har vært karakteristisk. Det er en tendens til at de med lavere utdanning ofte er mer positive til overvåking enn de med høyere utdanning, og den liberale holdning til overvåking finner man hos mange publikummere. I tillegg kan man her ane en intern konflikt mellom arbeidsgiver og arbeidstaker, hvilket muligens kan ha medført at posisjonene har dikotomisert seg i to motpoler, og at holdningene til de respektive har forsterket seg.

Riksteater-tekniker Ken Theodorsen, en tilfeldig passasjer som benytter Nydalen stasjon to ganger pr dag, stoler ikke på Sporveienes planlagte system med videoovervåking og alarmknapp. Han mener ordningen i sin helhet høres både litt skummel og risikabel ut: " (...) Tenk hvis det skulle oppstå en farlig situasjon, for eksempel brann eller blind vold. Da er det skummelt at det ikke finnes vaktfolk. Jeg tror ikke man kan erstatte mennesker med maskiner." (Aa 20/1-2006, s. 7)

Her viser Theodorsen samme holdning som jeg viste i forbindelse med begrepene sikkerhet og fare i ulike sammenhenger. Forenklet er akademikerne prinsipielle og arbeiderne pragmatikere. Videre anes en arbeidskonflikt internt mellom ledelse og ansatte i bedriften, hvilket kan utgjøre en underliggende deldiskurs som ikke har direkte sammenheng med kameraovervåkingsdiskursen, men likevel være medvirkende i å skape den.

Overvåking & Frykt

En annen viktig deldiskurs som berører mikro-, meso- og makronivå; og følgelig øver sterk innflytelse på hoveddiskursen, er frykt. Spesielt vil mediene kunne formidle bildet av den farlige by og kunne skape forestilling om blind vold; men i enkelte tilfeller vil også individenes eventuelle negative egne erfaringer med opplevelser i det offentlige rom forsterke dette inntrykket. Også bedrifters og husstanders elektroniske beskyttelse av eiendom og individ med adgangskontroller og alarmer vil kunne styrke bildet av den farlige by. Imidlertid er det verd å merke seg at mange føler seg trygge i byrom, og at frykten for å kunne bli utsatt for blind vold eller annen form for kriminalitet ofte er sterkere enn sannsynligheten for at det skjer:

Frykt følger ikke alltid risiko. (...) Også i dag er det langt flere kvinner enn menn som opplever denne frykten, men kvinner er mindre urolig for vold og trusler etter tusenårsskiftet enn på 1980- og 1990-tallet. De eldste kvinnene ser ut til å føle seg tryggere, og det er nå kvinner mellom 16 og 24 år som opplever mest frykt. Nesten hver femte kvinne i denne aldersgruppen hadde, når hun i løpet av den siste tiden forut for undersøkelsen i 2004 hadde gått alene på stedet der hun bor, opplevd å være noe eller svært urolig for å bli utsatt for vold eller trusler om vold. (ssb.no 28/9)

Det foreligger ikke statistikk som påviser at tendensen til at kvinner generelt føler seg tryggere, har forsterket seg eller er stabil etter 2004, men data viser at det ikke er overensstemmelse mellom følt frykt for forbrytelser og reell sannsynlighet for å bli utsatt:

Frykt for å bli utsatt for lovbrudd har ikke sammenheng med sannsynligheten for å bli et offer for kriminalitet. At kvinner i større grad enn menn blir utsatt for vold i sine nærmeste omgivelser, kan være noe av forklaringen på at langt flere kvinner enn menn sier at de har følt seg truet i sitt nærmiljø. Forskjellene er imidlertid svært store, og andelen kvinner som er urolig for vold og trusler er langt høyere enn andelen kvinner som blir utsatt for dette. Den største forskjellen mellom risiko for å bli utsatt og omfang av frykt, finner vi blant de eldste kvinnene. (ssb.no 28/9)

Imidlertid finnes det data som påviselig bekrefter at det er unge menn som hyppigst utsettes vold. I 2004 var totalt 15,6 % utsatt for vold, trussel om vold, tyveri eller skadeverk; hvorav 17,5 % var menn og 13,6 % var kvinner. Av de som var utsatt for vold eller trussel om vold var 5,3 % menn og 4,9 % kvinner. Prosentandelene av menn og kvinner som ble utsatt for vold i samme periode var hhv 3,0 og 2,1 (SSB).

Til sammenlikning var totalt 7,9 % urolig for vold eller trusler på bosted, hvorav kvinner skiller seg soleklart fra menn ved mer enn fire ganger så høy prosentvis uro; 12,9 % for kvinner og 3,0 % for menn. Menn ser imidlertid ut til å være mer bekymret for hærverk enn vold; hele 14,2 % var urolig for tyveri eller skadeverk, og tilnærmet lik var prosentandelen for kvinner på 14,4. Totalt var 14,3 % urolig for tyveri eller skadeverk i 2004, altså en relativt sett større engstelse for tyveri og skadeverk enn for vold (SSB).

Andelen i befolkningen som var urolig for tyveri eller skadeverk var jevnt høyere enn andelen som opplevde det; totalt var prosentandelen 11,8 og hhv 13,7 % for menn og 9,8 % for kvinner (SSB).

Utsatthet og uro for lovbrudd etter bostedsstrøk samme år, viser at folk på tettsteder med 100 000 eller flere innbyggere, altså urbane strøk inkludert Oslo, har jevnt høyere utsatthet og uro enn folk på alle bostedsstrøk totalt. Totalt var 15,6 % utsatt for vold, trussel om vold, tyveri eller skadeverk, mens prosentandelen for tettsteder med 100 000 eller flere innbyggere var 22,1. Tilsammen var 5,1 % utsatt for vold eller trussel om vold, mens for tettbygde strøk var andelen 7,1 % (SSB).

Av dem som var urolige for vold eller trusler på bosted, kan det synes som om befolkningen som helhet har et relativt sett realistisk forhold til hvor sannsynlig det kan være at de utsettes for dette, mens bekymring hos folk i tettbygde strøk virker overdrevet i forhold til hvor mange som virkelig opplever dette. I alt var 7,9 % urolig for vold eller trusler på bosted den siste tiden, mens prosentandelen for tettbygde strøk var 12,2; altså nærmere dobbelt så mange som prosentvis var engstelige, sammenliknet med den prosentandelen som reelt ble utsatt (SSB).

Riktig nok er det langt hyppigere tilfeller der kvinner utsettes for vold, men det utføres da av deres nærmeste og i den private sfære, innenfor hjemmets vegger. Eksempelvis utføres mer enn halvparten alle seksuelle overgrep mot kvinner med fysisk vold og oftere av partner enn av tilfeldige bekjentskaper:

Fire av ti kvinner velger å ikke anmelde forholdet. Det forteller turnuslege Kaja Haugen. Hun står bak en fersk studie som er basert på journalene til 162 kvinner som har oppsøkt voldtektsmottaket ved St. Olavs Hospital i Trondheim i tidsrommet fra juni 2000 til mai 2003. – Overgripere som har vært kjent for offeret fra før, bruker langt grovere vold, som trussel med

våpen eller kvelertak. (...) Fremmede overgripere benytter oftere dop i drinkene. I undersøkelsen oppgir 19 av 162 kvinner at de har vært utsatt for dette. Unge mest utsatt. – Nesten halvparten av de voldtektsutsatte kvinnene var i alderen 18-24 år, sier Haugen. (...) i undersøkelsen som publiseres i Tidsskrift for Den norske lægeforening, blir det oppgitt at 84 av overgripernes nasjonalitet var kjent. 61 var av norsk opprinnelse og 23 av ikke-norsk opprinnelse. (Am 15/12, s. 12)

Studien tyder altså på at den subjektive frykt kvinner opplever er noe større enn hva den objektivt sett kunne vært, dersom man baserte seg på reelle forhold, men undersøkelsen viser imidlertid også at unge kvinner blir mest utsatt og dermed har en reell grunn til å føle størst frykt (SSB). Videre kan det antyde at frykten for fremmede ikke-etniske nordmenn bør være noe mindre enn frykten for norskinger. Den såkalt blinde vold som skjer uprovosert og av fremmede i det offentlige rom og følgelig er viktig i kameraovervåkingsdiskursen, er det flest menn som utsettes for. Helle Benedicte Berg fra MSc City Design & Social Science påpeker at frykt er en form for funksjonshemming, men at universell byutforming med sikte på aktivitet og blikk fra levende mennesker, vil gi fornemmelsen av at byen bryr seg, og dermed øke følelse av trygghet:

Tryggere by. Vakrere by, skjønnere by, mer tilgjengelig by. Men hva med tryggere by? Mens Oslo sentrum står med fleisen midt i etterkrigstidens mest ekstreme makeover, øker voldsstatistikkene, og mange er redde for å ferdes alene i sentrum. Dette er en form for diskriminering, som dels bunner i mangel på ansvarlig planlegging og vedlikehold. (...) For det er vel snakk om en slags kollektiv funksjonshemming når vi ikke tør ferdes i byen vår som vi vil? (Aa 8/11, s. 3)

Arkitektonisk beskyttelse for borgerne mot ulykker er ikke nytt, og elektroniske og tekniske midler er blant de seneste forsøk på å takle intensivert frykt. Ifølge Nan Ellin genererte frykt i det sene tjuende århundret en arkitektonisk politikk som ledet innover og bakover, snarere enn å møte de virkelige utfordringene i urbant sosialt liv. Frykt førte til idealisering av fortiden eller til fantasiverdener: "(...) Defensive spaces appear as the way forward, rather than what Ellin seeks: living places. (...)" (Lyon 2001: 58)

Fremstillingsform kan synes å forlede publikum til frykt dersom hendelser overdrives. En eventuell konsekvens av dette kan være at enkelte borgere forføres til å ønske overvåking fordi det er et konkret tiltak, og dermed føles som løsningen på problemet. Politiets Fellesforbunds kriminalitetsbeskrivelse antyder at mediene ved overdimensjonerte saksfremstillinger kan skape unødig uro:

Vinningskriminalitet utgjør den største andelen av kriminaliteten, men tendensen er synkende. Det er denne typen kriminalitet folk flest stifter bekjentskap med. Tyveri og ran fra person fra offentlig sted har økt i omfang og bidrar til å skape usikkerhet, særlig blant eldre mennesker. Drap får stor mediedekning. Det skaper et inntrykk av stort volum og tilsvarende bekymring i befolkningen. Disse alvorlige forbrytelsene har likevel ligget jevnt på omkring 40 drap pr år. (...) Vinningskriminaliteten i 2003 var på 65 % og voldskriminalitet på 8 % samme år (PF 2005).

En journalist, Per Kr. Bjørkeng taler på vegne av publikum og som privat 'publikummer' i byen, som fotgjenger nedover Akerselva. Journalisten blir hver dag tilbudt hasj av pågående unggutter, minst én gang, gjerne oftere. Han etterlyser politi som aksjonerer og holder ut over lengre tid:

Ofte står de i mørket under broen og har en aggressiv pågåenhet som gjør dem truende. Jeg har aldri blitt direkte truet, og tviler vel på om de vil meg noe vondt. Men det er skummelt likevel. Kjæresten min tør ikke gå her, selv når hun er sammen meg. Jeg forstår henne. Det er jo ingen andre her, heller. Folk er for redde. (...) God vilje ikke nok. Flere etater er i gang med prisverdige tiltak for å ta hånd om hasjselgerne. Politiet har gang på gang sagt at de skal gjøre noe, og de forsøker også. I perioder står det politibiler langs gangveien, det er ransakinger og "razziaer". (...) Problemet er at politiet gir seg etter noen dager. De holder ikke ut lenge nok. (...) Prøv med video. Politiet ønsker å utvide videoovervåkingen i sentrum. Noen få kameraer langs denne viktige ruten for byens fotgjengere burde være nok til å få de fleste hasjkjøperne til å ligge unna. Samtidig vil folk som føler seg utrygge kanskje klare å ta dette viktige området i besittelse igjen. Men det vil ta lang, lang tid å gjenopprette den tryggheten vi har tapt. (Aa 27/2 – 2006, s. 2)

Bjørkeng har aldri blitt truet, men opplever det likefullt skummelt. Synlig politi vil gi ham opplevelse av trygghet, og han finner det naturlig at kjæresten hans er redd, selv når hun går sammen med ham, fordi det ikke er andre 'publikummere' tilstede; og det faktum at ingen ser dem, innebærer fare. Politipatruljer eller kameraer som ser, hevdes dermed å være et nødvendig tiltak for å skape sikkerhet og trygghet. Frykt legitimerer kameraovervåking og begrunner økt politibemannning.

Holdningen viser klare likhetstrekk med enkelte publikumsgruppers oppfatninger (TØI). Innlegget viser kun én av flere forskjellige posisjoner som den påvist heterogene gruppen publikum har i denne overvåkingsdiskursen, men den er likefullt representativ for mange 'publikummere'. Videre likner holdningen den som polititjenestemenn og politietat inntar i overvåkingsdiskursen, hvilket jeg vil analysere nå.

5: *Politi*

Politietaten ønsker mer uniformert politi i gatene fordi det vil gi borgerne en følelse av trygghet, samtidig som det vil ha en preventiv effekt; altså benytter man avskrekkingseffekten som middel for å disiplinere borgerne. Staten hevder at kameraovervåking ikke vil kunne erstatte denne funksjonen, men at overvåking er et supplement i kriminalitetsforebyggingen, fordi synlig politistyrke vil ha mer betryggende påvirkning på borgerne enn kameraovervåking, samt at den preventive effekten vil være sterkere.

Imidlertid viser forskning at en slik generalisering av borgerne viser seg å være noe feilaktig. Først og fremst fordi publikum ikke nødvendigvis føler seg tryggere ved synlig politi enn ved videofilming, men også fordi kameraovervåking i vel så sterk grad som synlige politistyrker, kan virke disiplinerende på borgerne som følge av kommunikasjonsbetingelsenes asymmetriske forhold (Goffman 1966). I den overvåkingsdiskursen jeg analyserer, er synlighet, det å bli observert og å observere andre, et viktig aspekt. Synlighet brukes som et argument for utvidet tillatelse til kameraovervåking, med begrunnelse at det gir økt sikkerhet og skaper opplevelse av trygghet i offentlige byrom. Jeg vil her drøfte politiets rolle som viktig deltaker på diskursfeltet. Med sin argumentasjon om 'synlighet som sikkerhet', inntar politiet den liberale posisjons holdning til synlighet, altså som forutsetning for borgernes trygge og frie ferdsel i offentlige byrom, og har slik direkte innflytelse på denne spesifikke overvåkingsdiskursen jeg analyserer.

Forskning viser som nevnt over at personer som i utgangspunktet føler seg trygge der de ferdes til daglig også føler seg tryggere med overvåking, mens den trygghetsskapende effekten for de som ikke føler seg trygge er mindre (TØI). Politietatens holdning verbaliseres i uttalelse av politidirektør Ingelin Killengreen:

Synlighet i samfunnet er en forutsetning for tillit til politiet. I innsatsen for å løse mangfoldet av oppgaver politietaten har, må synlighet i kombinasjon med en målrettet styring av ressursene som ligger til grunn for vår virksomhet. Kun slik får politiet handlekraft, og kun slik kan politiet være synlig. Der det trengs, når det trengs (Am 2/12, s. 3)

Trygghet forutsetter å bli sett, og da fortrinnsvis menneske fremfor kamera eller annen form for teknologi, fordi elektronikk ikke kan gripe inn og komme til

unnsetning dersom noe skulle inntreffe som gjør at man trenger assistanse. Holdningen tydeliggjøres i en uttalelse av lederen i Oslo politiforening, Sigve Bolstad, i forbindelse med at politiet jobbet gratis på dugnad for å gjøre hovedstaden trygg:

Minst 500 politifolk skal patruljere sentrumsgatene fra Oslo S til Aker Brygge fra klokken 22 og utover natten. Vi har gått på "sparebluss" i flere år. Med ekstrainnsats på vår fritid vil vi vise hvor trygt det kan være i byen hvis politikerne bevilger penger til nok politifolk (...) Dugnaden er vår gave til byens befolkning for å sette sikkerheten i fokus. Vi vil vise hva de nå går glipp av. (Aa 25/8, s. 5)

Sikkerhet og trygghet sidestilles med observerende og synlig politi. Ulike former for overvåking, det være seg simultan monitorovervåking eller videoopptak, kan komplementere, men ikke erstatte, levende blikk. Hvis borgerne ser politi vil de føle seg tryggere og potensielle lovbrøttere skremmes fra å overtre loven, men eventuelle kriminelle kan også vente til politiet har gått rundt hjørnet med å begå straffbare handlinger, med håp om at overvåkingskameraene gir bilder av såvidt skral kvalitet at de ikke identifiseres, eller eventuelt at politibetjentene ikke klarer å finne dem. Kamera som preventivt tiltak forutsetter at kriminelle vet at de filmes og avskrekkes fra kriminelle handlinger. En parallell til å vente med å begå lovbrudd til politiet har forsvunnet fra åstedet, er at kameraer rent teknisk som regel har begrensninger, eksempelvis i form av begrenset radius som gjør at man kan finne spot uten dekning, eller at kameraet ikke ha zoom-funksjon og gir oversiktsbilder uten detaljer.

Potensielle positive følger av å ha synlig politi fremfor sivilt, forutsetter at publikum i likhet med politietaten oppfatter tjenestemenn som tillitsvekkende. Tradisjonelt har lovens lange arm gitt assosiasjoner til sikkerhet, og vil nok for mange borgere gi en følelse av beskyttelse og trygghet. Imidlertid vil hvilket forhold man har til politiet variere sterkt fra individ til individ, avhengig av om man er uten fast bopel, narkoman, tagger, utlending, pensjonist, osv. Argumentasjonen om synlighet som sikkerhet kan dermed være basert på en følelse snarere enn et faktum, fordi forventningen om at politiet er sikkerhetsfremmende, gir en *opplevelse* av at synlighet er ensbetydende med sikkerhet. Imidlertid kan denne opplevelsen være 'falsk', fordi det vel så gjerne kan innebære at forventningen i seg selv øker følelsen av trygghet, altså som en placeboeffekt, fremfor *reell* trygghet. Likedan kan situasjonen synes å forholde seg når det gjelder kameraovervåking, da filming i seg selv ikke har preventiv effekt i forhold til vold, men likefullt gir en følelse av 'falsk' trygghet. Representanter som er positive til kameraovervåking synes med andre ord å

argumentere med synlighet som sikkerhet som baseres på formening og forventning heller enn fakta.

Dersom det er en generell oppfatning av at politimenn er mer enn gjennomsnittlig lovlydige, kan det altså medføre at synlig politi gir *opplevelse* av trygghet, men ikke skaper reell trygghet. Forventningen om at polititjenestemenn overholder lover og regler avspeiles også i domsavsigelser. En 50 år gammel politibetjent dømt til 60 dagers fengsel for drapstrusler og flere tilfeller av vold mot sin 44 år gamle kvinnelige samboer. Tingretten skrev i domspremissene ” (...) – Drapstruslene må sies å være særlig skremmende, særlig når de er utøvd av en politimann. (...)” (Am 7/3-2006, s. 10)

Implisitt forventer man altså at alle overholder lover og unnlater å ty til vold, men dette forventes i etthvert fall av politibetjenter. Dette understrekes av uttalelse fra leder i Politiets Fellesforbund, Arne Johannesen, i forbindelse med at sju polititjenestemenn fikk sparken etter å ha begått alvorlige kriminelle handlinger i 2005: ”(...) – Dette er sju for mange. Vi ønsker ikke politifolk som sverter ryktet til politiet, og dermed svekker tilliten mellom politiet og publikum. (...)” (nrk.no 23/1-2006)

I Politiets Fellesforbunds kriminalitetsbeskrivelse ‘Kriminalpolitikk på dagsorden, perioden 2005-09!’ kommer oppfatningen av at synlighet er avgjørende i bekjempelsen av kriminalitet eksplisitt frem:

Knappere ressurser gir mindre synlig og tilstedeværende politi. Det betyr at politiet oppdager mindre kriminalitet. Dette gjelder særlig volds- og skadeverkskriminalitet, som har en overhyppighet i helgene. De som begår kriminaliteten er fortrinnsvis berusede unge menn i bysentra. (PF 2005)

Likeledes er dette standpunkt tydelig i Politiets Fellesforbunds presentasjon av kriminalitetsstatistikk fra 1993 til 2004. Kriminaliteten som sådan har på lang sikt over mange år steget, men i denne sammenheng er det aktuelt å se hvorvidt kameraovervåkingen de senere år kan ha hatt innflytelse utviklingen.

Det mange ulike faktorer som medvirker i både reell og registrert kriminalitet, og hvilken virkning kameraovervåking alene har hatt, sier ikke tallene noe om. Nedgang i registrert kriminalitet kan tolkes dithen at økt kameraovervåking er mer

effektivt middel i kriminalitetsreduksjon enn mer synlig politi, og det kan tolkes dithen at kriminaliteten reelt er mindre; slik at både kameraovervåking og synlig politi generelt er av mindre betydning i kriminalitetsbekjempelse. Registrerte lovbrudd viser at antallet forbrytelser og forseelser i år 2002 var på 437 250, for år 2003 på 420 762 og for år 2004 på 407 377 (SSB):

Statistikken viser registrert kriminalitet. Det er store mørketall, særlig for narkotikasaker, økonomisk kriminalitet og voldssaker. Statistikken viser både forseelser og forbrytelser. Faktorer som virker inn. Omlegging av registreringsrutiner ved bistand mellom politidistriktene – dobbeltregistrering opphører. Mindre fokus på rusmisbruk og rusmisbrukerne til fordel for bakmennene. Mindre synlig politi.

Innen narkotikakriminalitet har imidlertid politiet endret fokus:

Samtidig ble det gitt signaler fra regjeringen om at satsingen på brukerne skulle erstattes av et større fokus på narkotikakriminalitetens bakmenn. Dette bidro sterkt til reduksjonen i den samlede registrerte kriminaliteten på 10 prosent fra 2002 til 2003. (PF 2005)

Prioriteringen fra politiets side kan synes å være mer i overensstemmelse med Datatilsynets, i den forstand at det er proporsjonalitet i forholdet mellom tiltak og effekt. Likevel ser det generelt sett ut til at det er enighet mellom politietaten og bussbransjen i at det å bli sett gir økt opplevelse av trygghet.

Bussbransjen ønsker kamera fordi vektere har vært benyttet med forbigående positiv effekt, og vært ressurskrevende. Politiet mener på sin side at kameraovervåking er utilstrekkelig som trygghetsskapende tiltak fordi teknologien kan svikte, og kameraene ikke griper inn ved behov hvis noe uønsket skulle inntreffe. Tidligere politimester Willy Haugli mener at politiet bør benytte tjenestebiler og bære uniform for å bli synligere:

Synlig politi usynliggjort. Hvor blir det av politietaten for løsningen av publikums daglige behov for "ro, orden og sikkerhet" og "rett til å få være i fred" mv. Det synlige politi er usynliggjort i biler, i kontorer, på øvelser, i spesialavdelinger, med transporter i innland mellom fengsler og til rettsmøter, til utland med bortviste mv. (...) Den synliggjorte ordenstjenesten er privatisert til vaktelskaper, noe som gir elementer av trygghetsfølelse i befolkede miljøer hvor selskapene er betalt for å gjøre noe av det politiet i tidligere tider gjorde – skape trygghet ved nærvær (Am 29/11, s. 4)

Nærvær i form av 'ordensmennesker' som uniformert politi eller vektere vil skape trygghet og sikkerhet for borgerne ved å være synlige, nettopp fordi kroppsliggjorte, fysiske aktører vil sørge for gjensidig synlighet, hvilket kameraer ikke alene kan sørge for fordi kameraovervåking er en ansiktsløs enveiskommunikasjon. Gjensidig synlighet vil medføre at samhandlingssituasjonen og kommunikasjonsbetingelsene mellom borger og politi vil være symmetriske og ansikt-til-ansikt-interaksjon vil innebære at enhver sender er en mottaker og enhver mottaker er en sender (Goffman 1966).

Kameraovervåking må opplyses om, både hvilket geografisk område det gjelder, og hvem som er ansvarlig. Likefullt er overvåking en ansiktsløs enveiskommunikasjon, og kan kalles en form for informert spionasje. Det er overensstemmelse mellom både politietat, tillitsvalgt i Oslo T-banedrift, Delingsrud, og 'publikummer', Theodorsen, i at gjensidighet i kommunikasjons- og interaksjonsforholdet er viktig for å skape følelse av trygghet. Det oppfattes som en kvalitativ forskjell mellom det å bli observert av en upersonifisert og anonym maskin og det å bli sett av et kroppsliggjort og levende menneske.

I likhet med Killengreen, mener Haugli synlighet skaper tillit: "(...) Hauglis ideal er blant andre politioverbetjent Finn Abrahamsen i Oslo-politiet, som konsekvent bruker uniform når han stiller opp i media. –Folk vet hvem Abrahamsen er. Uniformen er med på å gi tillit (...)" (Am 29/11, s. 4)

Det er altså overensstemmelse mellom partene i at følelsen av sikkerhet og trygghet etableres dersom man blir observert, men uenighet om hvem som skal se: videofilm som avspilles kun hvis noe kriminelt inntreffer, eller en tilstedeværende levende person, som kan gripe inn ved nødvendighet. Verdien av privatlivets fred og det å føle seg sikker og trygg, anses som grunnleggende i samfunnet, men betydningsinnholdet i begrepene sammenfaller ikke med hva Datatilsynet legger i dem. Politietaten og bussbransjen mener konkret sikkerhet og fysisk frihet; som Haugli uttaler 'i befolkede miljøer'; mens Datatilsynet tillegger begrepene mer abstrakt innhold i form av beskyttelse fra å bli observert og frihet til å utvikle seg i en privat sfære.

Det er enighet om verdien av trygghet, og at dette er en verdi som må vernes om og sikres i samfunnsutviklingen, men det ikke samsvar mellom de respektive

posisjonene i hva de viser til når de ønsker sikkerhet og rett til å være i fred. Politietaten og bussbransjen er praktisk orienterte og mener at sikkerhet og rett til å være i fred innebærer å bli observert, mens Datatilsynet har et teoretisk fokus med et mer abstrakt sikkerhetsbegrep og hevder individet skal ha rett til å være usett i fred.

6: Media

Mediene kan gjennom fremstillinger av hendelser, påvirke hva individene opplever som realitet og virkelighet, altså å definere deres verdensbilde, som igjen er grunnlag for borgernes aktive og passive handlinger i forhold til de sosiale og politiske prosesser som utgjør verden. Mediene har større innflytelse enn deldiskursene teknologi og økonomi, publikum og politi, fordi de selekterer hvilke aktører og saker som får adgang til offentligheten, altså hvem som får delta i det offentlige ordskiftet og dermed sette dagsorden. Jeg vil her generelt analysere mediernes innflytelse på denne overvåkingsdiskursen og under vil jeg drøfte mediernes rolle i diskursen med detaljerte eksempler.

Mediene fungerer som portvakt som kan åpne for eller utestenge stemmer og representasjoner, og derigjennom endre diskursfeltets struktur og de posisjonelle og relasjonelle konstellasjoner. Mediene avgjør hvem som høres og hvem som ties i hjel, og således har mediene makt til å skape den sosiale orden verden består av.

Tillitsrelasjoner som bevares eller uttrykkes i sosiale sammenhenger med samtidig tilstedeværelse er, 'facework commitments' og utvikling av tillit til symboler, eksempelvis penger, og ekspertsystemer som tilsammen utgjør abstrakte systemer; er 'faceless commitments'; og 'access points' er møteplass for facework og faceless commitments (Giddens 1993).

'Access points' er altså arenaer for møter mellom den sivile borger eller kollektiver og representanter for abstrakte systemer. Mediene kan sies å fungere som dette 'access point' mellom det abstrakte systemet 'overvåking - personvern' og borgerne; tilsvarende begrepet 'entry-variable' (Hirschman 1970).

I tillegg til seleksjon av hvilke aktører som får møte på den offentlige arenaen og får adgang til feltet, velger de saker og avgjør saksfremstilling. Hvorvidt presentasjonene vektlegger kun enkelte saksforhold, slik at inntrykket blir skjevt,

eller konsentrerer seg ensidig om kun bestemte ikke-realitetsrepresentative typer saker, gir mediene stor påvirkningsmulighet til å forme publikums virkelighetspersepsjon. Eksempelvis vil salgs- og seertall kunne styre redaksjonelle og layoutmessige valg i retning av å fremlegge forskning som er tatt ut av sin sammenheng; redigere uttalelser; basere seg på tabloid fiksjon fremfor å forholde seg til det nøytrale faktum; servere bestialske og blodige terroraksjoner heller enn bakgrunnsinformasjon; referere til personblogger heller enn bibliotekbaser, osv. Overdrevet eller utelatt informasjon vil medvirke til å danne individenes oppfattelse av den politiske og sosiale orden; med andre ord deres virkelighet.

Mediene er delaktige i å skape den verden borgerne lever i og deres presentasjon av hendelser vil derfor forme det sosiale system av kategorier og klassifiseringer som kan medføre at det bestående bekreftes og befestes; eventuelt tilrettelegge for endring og nyskaping. Mediene fungerer som talerør for deltakere på politiske og sosiale arenaer i samfunnet, og kan velge å artikulere stemmer som ønsker fortsatt status quo eller forandring.

Ett kort eksempel på tendensiøs og skjev fremstilling, som presenterer deltakerne i overvåkingsdiskursen på vridd vis, er et førstesideoppslag i én av Aftenpostens morgenutgaver. Under overskriften 'Opprør om overvåking' vises et stort bilde tatt av Oslo Sporveier, av en passasjer som ble filmet av overvåkingskamera på Holmlia-bussen, og i billedteksten under står det: "Overvåkingskameraet på Holmlia-bussen hindret ikke at Kjetil Rusvik ble slått helseløs. Men gjerningsmennene ble tatt og dømt. Nå krever ansatte og reisende at busser, baner og tog får videokameraer." (Am 17/9, s.1) I ingressen under står det:

Krever sikkerhet 15 000 ansatte i kollektivtrafikken ber om videoovervåking på busser, baner og tog for å få større trygghet for seg selv og de reisende. Fire av fem reisende føler seg tryggere med overvåking. Tvert nei. Datatilsynet sier nei til anbefalingene fra ledelse, ansatte og forbund innen kollektivtrafikken. Tilsynet har trukket tilbake Sporveisbussenes tillatelse til å ha kameraovervåking. (Am 17/9, s. 1)

Presentasjonen er først og fremst feilaktig når det sies at tillatelse til kameraovervåking er trukket tilbake. Det er lov å filme, men i begrenset omfang; ekskludert passasjersonene. Referansen til undersøkelsen som viser publikums positive eller negative holdninger til kameraovervåking er såvidt forenklet at den gir inntrykk av å si noe annet enn undersøkelsen selv gjør.

Det er naturligvis uaktuelt å greie ut om forskningsresultater i en ingress, men leserens inntrykk av situasjonen endres ikke av den grunn. Publikumsopinionen benyttes som en begrunnelse for å ta standpunkt i den ene eller den andre retning, og med publikumsgruppen sammen kollektivtransportbransjen, fremstilles Datatilsynet som en minoritet som ikke bare har sagt nei til anbefalingene fra denne majoriteten, men også vært så reaksjonært at det har trukket tilbake en tidligere innvilget tillatelse til kameraovervåking. Tilsynelatende har Datatilsynet overhørt og ignorert de berørte parter, til tross for at det appelleres til et gode som berører alle borgerne, nemlig trygghet; og således marginaliseres tilsynet.

Begrepene trygghet og frihet benyttet hyppig av begge hovedposisjonene i overvåkingsdiskursen, men om hverandre og med forskjellige betydninger. Den største ulikheten mellom partene er hvilket tidsperspektivet de legger til grunn for vurderingen av problemstillingen. Den liberale posisjonen som først og fremst bussbransjen representerer, tenker på trygghet som frihet fra umiddelbar fare og vold nå, mens Datatilsynet som representerer den restriktive posisjon, tenker på trygghet som frihet fra overvåkingssamfunnet en gang i fremtiden.

Hvordan begrepene brukes i mediene og med hvilke(t) betydningsinnhold; antall ganger de benyttes; hvorvidt flere begreper brukes med samme meningsinnhold; eller hvorvidt samme begrep brukes i ulike sammenhenger og med forskjellig budskap, vil kunne privilegere de aktører som hyppigst får spalteplass, enten ved selv å få uttale seg, eller ved at deres vokabular og deres begreper benyttes for å beskrive verden.

Mediene kan strikt objektivt og nøytralt informere om hendelser, men må benytte språk for å kommunisere budskapet, og de må velge å bruke ordene trygghet og frihet og med meningsinnholdet til Datatilsynet, bussbransjen, politiet, publikum, opinionsundersøkelser, forskere, politikere, juridisk ekspertise som kriminologer og advokater, el. Eksempelvis brukes ordene overvåkingskamera og sikkerhetskamera om nettopp samme tiltak; overvåkingskameraer som filmer personer som befinner seg i de offentlige rom.

Mediene kan videre moralisere gjennom å presentere hendelser normativt fremfor deskriptivt, eller tilspisse saker i tabloid form fremfor å være nøytrale, og

derigjennom privilegere enkelte standpunkt. Det er altså både kvantitative og kvalitative variasjoner og nyanser som mediene i sin presentasjon kan benytte, i tillegg til å velge aktørene som får spalteplass, altså adgang til feltet, og dermed uttale seg og bli hørt i offentligheten.

Hvem som får spalteplass er et spørsmål om maktfordeling i samfunnet; hvilke grupperinger og klasser som har mest innflytelse på definisjon, klassifisering og hierarkisering av verden. Enkelte grupper får ytre seg mer, gis flere muligheter til å lage reglene, til å organisere mening; mens andre er mindre heldige situert, har mindre makt til å produsere og pådytte sine definisjoner av verden på resten av verden. Mediene er altså i svært stor grad det middel som avgjør hvem som blir dominante og hvem som blir marginale: "(...) it should be obvious that access to the means by which ideas are disseminated in our society (i. e. principally the mass media) is *not* the same for all classes. (...)" (Hebdige 1979: 14)

Borgernes muligheter til å delta i definisjon av verden gjennom å påvirke sosiale og politiske prosesser, for slik å opprettholde det bestående eller endre praksis, er som sivil borger og konsument. Individene har ulike alternative strategier for å forholde seg til den politiske og sosiale orden; man kan forlate arenaen og den rolle man er foreskrevet, altså 'exit'; man kan artikulere sitt standpunkt, altså 'voice'; eller man kan akseptere det bestående og innordne seg, altså 'loyalty' (Hirschman 1970).

Som konsument kan man benytte exit-strategien ved eksempelvis å boikotte en vare eller et firma, og som sivil borger kan man eksempelvis stemme på et annet parti ved valg. Konsumenter kan bruke voice-strategien ved å ytre sin mening ved enten å bifalle ved å velge og handle, eller ved negativ kritikk ved å klage. Sivile borgere kan benytte sine demokratiske rettigheter ved eksempelvis å delta i representative valg eller å aksjonere.

Loyalty-strategien har i likhet med exit- og voice-strategiene en positiv og en negativ form; man kan bevisst velge å holde på det gamle, eller man kan ureflektert underordne seg det bestående. Felles for voice- og loyalty-strategiene er at konsumenten eller den sivile borger beholder sin foreskrevne rolle med dens tildelte rolle-repertoire; i motsetning til exit-strategien der borgeren forlater det hele.

Dersom man forlater rollen, viser man at man ikke finner det verdt å bruke ressurser på protest, fordi det ikke er viktig nok; og slik fortøner det seg som en effektiv strategi som innebærer makt. Imidlertid vil det bety at man unndrar seg sin mulighet til å delta på feltet, og å kunne endre sin posisjon: "(...) Once you have exited, you have lost the opportunity to use voice, but not vice versa; in some situations, exit will therefore be a reaction of *last resort* after voice has failed. (...) (Hirschman 1970: 37)

Exit-strategien, der man forlater sin rolle som kunde eller trofast velger, forutsetter imidlertid at det finnes et handlingsalternativ for individet. Videre medfører exit-strategien store konsekvenser for feltet som sådant; fordi dersom all opposisjon på et felt forsvinner, vil det ikke endres, men stagnere:

The parties of totalitarian one-party systems have been notoriously unresponsive – as have been the multi-party systems. In the former case, the absence of the possibility of either voice or exit spelled absolute control of the party machinery by whatever leadership dominated the party. But in the second case, with both exit and voice freely available, internal democracy does not get much of a chance to develop either because, with many parties in the field, members will usually find it tempting to go over to some other party in case of disagreement. Thus they will not fight for "change from within." (Hirschman 1970: 83, 84)

Voice- og lojalitetsstrategiene som innebærer at konsumenten eller den sivile borger utøver sin foreskrevne rolle, kan brukes i konserverende eller revolusjonerende retning, til både kalkulert og ugjennomtenkt handling. Strategisk og bevisst handling kan endre makthierarki og feltstruktur, og individene kan bla endre sin tildelte rolle gjennom å 'omskrive' det tilhørende rollerepertoire, for slik å påvirke relasjoner og egen posisjon. Uavhengig av om handlingen er resultat av bevisst valg for å befeste og bekrefte den politiske og sosiale orden; om handling er automatisk eller oppopperende; har begge strategiene i motsetning til exit-strategien potensiale for endring av feltets strukturer og deltakernes posisjoner og relasjoner: "(...) Voice is political action par excellence. (...) (Hirschman 1970: 16)

Voice-strategien forutsetter imidlertid inngangsport til feltet, og mediene fungerer som denne 'entry-variable' ved å selektere hvem som får adgang til dagsorden, og dermed diskursfeltet og kampen om definisjon av verden. Nærhet til feltet for å påvirke kampen om klassifikasjonene (Bourdieu 1995) er ikke tilstrekkelig for å kunne omskape den sosiale orden og verdensbildet. I tillegg til relevante egenskaper,

disposisjoner og kapital, må man kunne mobilisere sine diskursive ressurser (Neumann 2002); man må altså ha et felt å investere på.

Inngang til feltet for å delta i påvirkning av sosiale og politiske prosesser som skaper de oppfatningene av virkeligheten som for individene fremstår som 'naturgitte' og reelle, snarere enn sosialt skapte, styrer menneskenes påvirkningsmuligheter og utgjør fundamentet for deres plass i verdens hierarki av verdier. Mediene har altså voldsom makt overfor publikum når det gjelder å skape deres verdensbilder. Dersom mediene selekterer, setter på spissen, over- eller underkommuniserer hendelser og detaljer, kan fremstillingen i enkelte tilfeller snarere minne om fiksjon enn om informasjon og journalistikk.

Dersom publikum baserer sin virkelighetsoppfatning på slike medieskapte fiksjoner og lever seg inn i disse, vil de miste kontakt med de objektive realiteter, fordi den subjektivt persiperte verden i praksis *er* verden. Dersom denne eventuelle mediefremstilte fiksjon består av terrortrussel, frykt og fare, kan publikum muligens komme til å ønske kameraovervåking fordi det fortoner seg som en konkret løsning på den kollektive lengsel mot det risikofrie og trygge samfunn. Denne holdning ser ut til å være en form for 'gammel-ny' modernitetsoptimisme, der man tror at teknologi kan løse ethvert problem som oppstår, kan være en konsekvens av opplysningstidens ensidige dyrking av den følelsesfiendtlige fornuft og den rene rasjonalitet.

Skapt frykt der voldsutøvende våpenbærende villmenn uprovosert vil komme til å angripe en uskyldig medborger, eller et konstruert fiendebilde inkludert en overhengende terrorfare kan, dersom det blir en del av samfunnets verdensbilde og dermed fundament for handling, medføre krav handlekraft og beskyttende tiltak. Farefiksjoner og fiendebilder kan således produserer et behov og et ønske om en konkret medisin og motgift, som gjør at verdens beskaffenhet igjen blir oversiktlig og sikker, og derigjennom håndterlig.

"(...) Fear's a powerful thing (...)" (Springsteen 2005) og kan være farlig dersom frykt for det ukjente medfører unngåelse og unnvikelse; en innskrenking av hverdagslivets frihet til å samhandle med andre mennesker og å bevege seg fritt omkring; prat ikke med negeren; på trikken kan psykisk syke knivstikke deg til døde; de narkomane vil overfalle, lemleste og rane deg. En alternativ reaksjon til å

trekke seg ut av situasjonen, kan være å ønske dem man anser som fryktinngytende, uvedkommende eller fremmede, bort; med andre ord å fjerne det man opplever som forstyrrende og urene elementer. Jeg vil i kapittel VI drøfte hvordan dette kan arte seg og hvilke følger det kan få for enkeltmennesker og samfunnsutvikling.

Frykt er imidlertid en relativ størrelse, i likhet med at terror og risiki er relative termer som ei heller er statiske størrelser. Snarere er begrepene frykt, terror og risiki subjektiv terminologi, som avhenger av hvorledes den fryktsomme eller trygge er situert i verden, betinget av felleskapstilhørighet, erfaring, minne, kultur og praksis.

Frykt som en rasjonell reaksjon på reell fare kan kanskje forveksles med følt fare, og i like stor grad i bunn og grunn være menneskelig angst; en irrasjonell redsel for noe uidentifiserbart og abstrakt. I virkeligheten finnes det kanskje ikke et effektivt tiltak mot en udefinerbar indre redsel, fordi engstelse som ontologisk usikkerhet og eksistensiell angst simpelthen er en del av det å være menneske.

7: Overvåkingsdiskurs & Tilfellet Rusvik

Mediene kan påvirke befolkningens holdninger til kameraovervåking ved å appellere til deres rettferdighetssans gjennom å presentere saker der filming har medført at kriminelle handlinger har blitt oppklart. Den saken som i min prosjektperiode har fått mest medieoppmerksomhet og har satt fokus på kameraovervåkingsproblematikken, er den såkalte Rusvik-saken. Saken omhandler Kjetil Rusvik, en 32 år gammel funksjonshemmet mann som ble overfalt og ranet av seks unge menn på en buss på Holmlia 7/1. Overfallet ble filmet av overvåkingskamera. Tre av gjerningsmennene måtte 22/8 møte i Oslo Tingrett:

tiltalt for å ha ranet, slått og sparket den funksjonshemmede Kjetil Rusvik helseløs på Holmliabussen i januar. 32-åringen ble påført livstruende hodeskader etter at en gjeng på seks ungdommer gikk løs på ham uten at hverken bussjåføren eller noen av de andre passasjerene grep inn. Samtlige seks ble varetektsfengslet, men politiet har senere frafalt siktelsen mot tre av guttene. Formålet med overfallet var ran. Guttene, som i dag er 18 og 20 år gamle, har sittet i varetekt siden 10. januar. "Han har fått varig hjerneskade, og er som følge av skaden varig og fullstendig pleietrengende og kan i meget liten grad kommunisere", heter det i den alvorlige tiltalen, som har strafferamme på over seks års fengsel. Aktor Johan Øverberg har alt varslet at han vil kreve et større erstatningsbeløp (Aa 19/8, s. 8)

Tilfellet Rusvik viser hvordan en spesifikk hendelse aktualiserte og satte på dagsorden kameraovervåkingsdiskursen, personvernsproblematikken og rettsvernsekvenser. Rusvik-saken gir således en utfyllende beskrivelse av diskursprosessen og er et godt grunnlag for å analysere hvordan diskursen kontinuerlig skapes og omskapes. Videre viser Rusvik-saken hvordan feltets deltakere mobiliserte sin kapital og benyttet sine disposisjoner og ressurser for å endre relasjoners og posisjoners konstellasjon.

Store variasjoner i ulike aktørers tilgang til felt og deres posisjon i feltet, samt deres respektive kapitalformer og relasjoner, kan gjøre det vanskelig å avdekke at de tilhører en og samme diskurs. Imidlertid er det mulig å påvise at deltakeres forskjell og likhet tilhører den samme diskurs, simpelthen fordi de dukker opp i samme tekster med en viss regularitet (Neumann 2002). I tilfellet Rusvik er det svært tydelig at deltakerne dukker opp i samme tekster med regularitet, og saken utmerker seg også med omtalenes hyppighet. Institusjoner eller personer fra hovedaktørene nevnes i 39 av artiklene som omhandler kameraovervåking og Rusvik (fordelt mellom følgende aviser og i antall: Aa 2, Am 8, dagbladet.no 12, datatilsynet.no 4, nrk.no 10 og TL 3). Til sammenlikning nevnes hovedaktørene 40 ganger i saker som handler om kameraovervåking uten Rusvik (fordelt på Aa 8, Am 15, dagbladet.no 2, datatilsynet.no 2, Mb 2, nrk.no 11).

Datatilsynets og bussbransjens representanter nevnes i artiklene som tar for seg sakens ulike aspekter; deskriptive og informative saksfremstillinger av hendelsesforløp; subjektive utsagn angående prinsipielle sider ved saken; normative ytringer vedrørende etiske implikasjoner; samt praktiske forhold som teknologi og datalagring i forbindelse med kameraovervåking.

Rusvik-saken viser med andre ord at denne kameraovervåkingsdiskursen er en kontinuerlig prosess, hvor deltakerne og diskursfeltet har et refleksivt forhold til hverandre, og deltakerne har gjensidig innflytelse på både hverandre og på diskursen. Et felts struktur, verdirangering og makthierarki kan befestes og bestå eller utfordres og endres, men alltid med kamp: diskurser vil aldri være uberørt.

Fremstilling i mediene, både i oppslagenes detaljrikdom og hyppighet, vil kunne øve innflytelse på borgernes opplevelse av fare og frykt, samt holdning til overvåking.

Slik kan tilfeldige begivenheter bidra til å konstituere kameraovervåkingsdiskursen og mediene påvirke deltakernes posisjoner og feltets struktur. I tillegg til at Rusvik var en forsvarsløs og uskyldig passasjer utsatt for blind vold, fikk han også alvorlige skader som invalidiserer ham livet ut. Uprovosert vold kan ramme alle borgere, og er dermed lett for publikum å relatere seg til. Unnfallenhet fra medborgere som ikke griper inn når de er vitne til slike eller liknende hendelser, kan øke følelsen av utrygghet. En slik sak kan medvirke til at passasjerer, og publikum for øvrig som ferdes i de offentlige rom, føler større utrygghet og frykt, og øke deres toleranse for å bli overvåket.

Som jeg har nevnt i kapitlet over, er det en tydelig tendens til at mediene fremstiller bussbransjens syn i et fordelaktig lys, og nedbetoner de teoretisk-abstrakte aspektene, som Datatilsynet representerer. Det brukes i tilfellet Rusvik langt mer spalteplass på detaljert beskrivelse av voldshandlingene enn på handlingslammelse fra passasjerer og bussjåfør. Imidlertid vil jeg understreke at selv om hovedtrekkene generelt sett er slik, har bildet variasjoner og nyanser, og er ikke entydig. Dersom samtlige medier følger samme mønster i presentasjon av saker, vil publikum fratas muligheten til å kunne justere informasjonen, nettopp fordi de ikke har alternative representasjoner. Mangelfull og skjev kunnskap kan i sin tur legitimere politiske eller sosiale tiltak, eksempelvis kan frykt for fremmede eller redsel for vold kunne legitimere kameraovervåking eller strengere straffer.

Spark i hodet. De to tiltalte som innrømmer å ha slått, er 18 og 20 år gamle. Begge sa i retten at tredjemann, som nekter all skyld, hadde gitt Rusvik et såkalt "amerikansk fotballspark" i hodet på bussholdeplassen. – Han tok løpefart og sparket ham i hodet. Det så vondt ut, og det rant blod. I fengselet etterpå fortalte han meg flere ganger at dette var et amerikansk fotballspark, sa 20-åringen. Alle tre er tiltalt for ran og grov vold og under særdeles skjerpende omstendigheter. Selv om de i går forklarte seg ulikt på flere punkter, var de enige om hvordan det hele hadde startet, angivelig med at Rusvik hadde tatt fatt i jakken til en fjerde kamerat som var sammen med dem. – Han virket full. Jeg slo for å få ham til å slippe taket, sa 20-åringen. De tiltalte hadde satt seg inn i bussen da den forslåtte Kjetil Rusvik kom etter og spurte etter lommeboken sin. Her ble han slått og sparket igjen. Ett av slagene skal ha vært så kraftig at han falt bakover og ble liggende på gulvet. – Det rant blod fra ham. Jeg dytta ham for å få ham til å gå vekk, men han ville ikke, så da ga jeg ham et slag til, sa 20-åringen (Am 23/8, s. 12)

Mennesker opplever uforskyldt grusomme ting i livet, og en forståelig førstereaksjon fra fornærmede og eventuelt pårørende, er øye for øye, tann for tann. Nettopp når

slike tifeller av uprovosert og såkalt blind vold inntreffer, er det svært tydelig at enkeltmennesket har behov for det sivile samfunns felles lovreguleringer og normer:

Sint pappa ville kutte penis til voldtektssiktet. Da faren fikk øye på mannen som er siktet for å ha voldtatt hans syv år gamle datter, kjøpte han en kjøkkenkniv for å kutte av ham penis. (...) I raseri over at mannen var løs, gikk faren over gata og kjøpte en kjøkkenkniv. Han skal også ha tatt med seg en jernstang tilbake til kafeen. Inne på Kvarteret skal han så ha truet den voldtektssiktede mannen på livet. (...) Den fengslede faren har forklart overfor politiet at det ikke var meningen å drepe den voldtektssiktede mannen. Han ville bare skade ham alvorlig. – Jernstangen skulle jeg bruke til å slå ham i bakhodet med, og kniven skulle jeg bruke til å kutte av ham penis. (Am 3/2-2006)

Det er i følelsesladete sammenhenger preget av affekt og impulsive handlinger, enkeltindividet kan støtte seg til samfunnets reguleringer; for nettopp å unngå at liv betales med liv, og at rettsvern byttes ut til fordel for hevngjerrig privat vendetta.

Sivilsamfunnets, såvel som rettssamfunnets, eksistens forutsetter at enkeltborgere og myndigheter enes om grunnleggende verdier å bygge samfunnsutviklingen på og beskytte i fremtiden. Rettsvesenets berettigelse beror på tillit fra borgerne om likhet for loven, beskyttelse mot vilkårlighet; og tilstrebelse av å fatte avgjørelser som tar hensyn til alle impliserte parter og med mest mulig objektivitet kan yte alle i samfunnet lik grad av rettferdighet. Som samfunnets øverste rettferdighetsinstans må rettsvesenet og sivile i overensstemmelse komme til enighet om hvilke prinsipper som skal ligge til grunn i rettslige avgjørelser, både domfelling og sanksjonsutmåling; og hvilket verdigrunnlag som skal danne fundamentet for rettssamfunnet og derigjennom sivilsamfunnet for å forhindre det primitive barbari.

Beskyttelse av borgerne er en av hovedoppgavene, hvilket innebærer beskyttelse både mot overgrep fra myndigheter, i form av eksempelvis justismord, og overgrep påført av andre borgere. Beskyttelse fra myndighetene inkluderer også beskyttelse mot inngripen i privatsfæren, herunder overvåking; altså beskyttelse av enkeltmenneskets personvern.

Rusvik-saken viser nettopp at personvern, rettsvern og følelser blandes sammen og på forskjellig vis bidrar til å skape kameraovervåkingsdiskursen. Publikum som benytter kollektiv transport berøres fordi de som passasjerer kan relatere seg til saken, og bussbransjen appellerer til deres trygghetsfølelse. Overvåking begrunnes

med at filmer kan benyttes som bevismateriale i oppklaring og domfelling, og gjennom å vise til rettsvern, appelleres det til folks rettferdighetssans.

Rusvik var funksjonshemmet og dermed ekstra forsvarsløs, hvilket kan påvirke publikums oppfatning av hva de føler er rettmessig og rimelig straff. For å forhindre at slike eller liknende hendelser skjer, kan det oppleves nødvendig å benytte alle midler, inkludert kameraovervåking, selv om dette kan innebære personvernbelastninger. Datatilsynet fremstilles ofte som en etat bestående av myndighetspersoner som ikke vet hva følelse av sikkerhet i offentlige rom har av betydning for borgerne, men snarere bedriver paragrafrytteri.

Saken viser at menigmann og sjåfører anser kameraovervåking som en praktisk nødvendighet. Først og fremst fordi voldsepisoder og andre forbrytelser som filmes fører til at de kriminelle blir tatt og dømt, men også fordi det vil ha en antatt preventiv effekt på eventuelle lovbreakere, og slik øker trygghet på offentlige arenaer. Følelse av trygghet er altså todelt; det skapes trygghet ved at du selv blir sett dersom noe skulle inntreffe, og ved observasjon av andre vil man forebygge avvik og dermed hindre at personer med kriminelle tilbøyeligheter begår lovbrudd.

Konklusjonen til publikum og transportnæringen er at trygghetsskapende tiltak er nødvendig, og da andre tiltak er utprøvd uten hell, gjenstår kameraovervåking som det tiltak med best effekt. Eventuelle uheldige konsekvenser i forhold til personvern må underordnes og nedprioriteres, for å sikre fysisk trygghet i hverdagen. Datatilsynets mer restriktive holdning begrunnes først og fremst med at det vil innebære negativ inngripen i privatsfæren og derfor gå på bekostning av personvernet. Tilsynet bestrider også effekten av kameraovervåking av to hovedgrunner. For det første er det ikke påvist nedgang i kriminalitet etter innføring av bruk av overvåkingskameraer i offentlige rom, men kriminaliteten forflyttes (Apenes 2005).

For det andre er bildekvaliteten i mange tilfeller såvidt skral at det hverken er til hjelp for å identifisere lovbreakere eller kan benyttes som bevismateriale i eventuell rettsforfølgelse, samt er flere kameraer i ustand. Rusvik-saken er en av få saker der videofilm har hatt god nok kvalitet til å kunne brukes i rettsforfølgelse, men også i denne saken er filmen kun et supplement til avhør av tiltalte og vitner:

Video fra fire overvåkingskameraer bidro til at politiet raskt fikk innblikk i det som skjedde da Kjetil Rusvik (32) ble mishandlet på Holmlia-bussen. I går ble bildene vist i Oslo Tingrett, som en ordløs, visuell dokumentasjon av forløpet til den invalidiserende hjerneskaden Rusvik ble påført natt til 7. januar i fjor. Filmen har hjulpet politiet i arbeidet med å identifisere både sentrale vitner og de tre som er tiltalt i saken, selv om den ikke gir noe fullstendig og detaljert bilde av hele hendelsesforløpet. –Vi har ulike forklaringer fra tiltalte og vitner. Ved hjelp av filmen kan vi i alle fall plassere noe av dette i forhold til hva som er fakta, sier aktor, konstituert statsadvokat Johan Øverberg. (...) Overvåkingsvideoen viser at Kjetil Rusvik til slutt ligger alene igjen i ett av de bakre setene, og at bussjåføren kommer ned og får ham med seg fremover. Underveis ser man at den ene passasjereren etter den andre forlater bussen, mens Rusvik åpenbart blir slått flere ganger i kaoset som hersker bak. Filmen viser også at 18-åringen som beskyldes for "fotballsparket", tar løpefart utenfor bussen og sparker oppover, men ikke hva han eventuelt sparker mot eller treffer (Am 25/7, s. 13)

Filmen fra overvåkingskameraet var ikke fullstendig, men tilstrekkelig god som fellende bevismateriale mot tiltalte: "(...) Forklaringen hans faller på stengrunn når man ser overvåkingsvideoen der han løper og sparket ut av bildet. Der og da er ikke Rusviks hode annet enn en alminnelig blink, sa aktor (...)" (Am 31/8, s. 6). Rettsvernsmessig er det et problem at lovbryster stikker av og ikke fanges, eller fanges uten å dømmes grunnet mangel på tilstrekkelig bevis.

Tar skurker lettere. Men erfaringen fra Storbritannia over fire år er at videoovervåking slett ikke skremmer bort voldelige elementer. Imidlertid rapporterer forskerne om økt oppklaringsgrad av voldelige forbrytelser. Ikke rart kanskje, når skurkene er skutt på tape. Voldsofrene får videre færre alvorlige skader i byer med videoovervåking, fordi de raskt ble oppdaget og fikk nødvendig medisinsk hjelp. Undersøkelsen var kun konsentrert om vold og voldsrelaterte lovbrudd, og ikke tyveri og narkotikalovbrudd. (forskning.no 30/12-2003)

I Rusvik-saken ble videofilmene viktige i aktoratets bevisføring og gjerningsmennene ble dømt, og slik sett stemmer denne episoden med hva forskere har funnet er de generelle virkninger av kameraovervåking; nemlig at overvåking ikke hindrer lovbrudd, men bidrar til å øke antall oppklarte straffesaker (Gill og Spriggs 2005, Wiecek, og Sætнан 2002). Imidlertid kom ingen av passasjerene som var vitne til overfallet på Rusvik ham til unnsetning, ei heller sjåføren som observerte det hele. Den medisinske bistand han fikk i ettertid, skyldtes at forbipasserende hadde funnet ham etter at han hadde gått av bussen, og bussen hadde kjørt. De forbipasserende sendte ham på sykehus, hvilket tyder på at Rusvik ikke fikk raskere hjelp eller færre skader, selv om episoden ble observert og filmet.

Det er uenighet i at andre tiltak for å sikre trygghet for borgerne er utprøvd. Eksempelvis kan arkitektonisk utforming og lyssetting gi tilsvarende trygghetsfølelse som kameraovervåking. I tillegg til naturlig dagslys eller elektrisk belysning, kan andre former for 'naturlige' faktorer, i form av eksempelvis levende mennesker, gjøre at borgere som ferdes i offentlige rom føler seg tryggere.

Representanter fra publikum og politi tilhengere av patruljering og levende mennesker fremfor maskiner. Tidligere tiders nattvektre som patruljerte byborgen og passet byporten for å hindre fremmede adgang, og slik sikret borgerne mot overfall, er i dag gjenoppstått i moderne form som såkalte 'natteravnere'. Natteravnoppgaven er frivillig patruljering i bygatene kvelds- og nattestid av menigmenn som ikke har legale tvangsmidler, men funksjonen deres består i å skape trygghet ved tilstedeværelse, og eventuelt megle eller bistå publikum. Man kan kanskje si at natteravnene har overtatt for den vanlige borger som tidligere ved sitt blotte nærvær kunne skape trygghet ved tilstedeværende observasjon; med mulighet til å kunne komme til unnsetning dersom noe kriminelt eller et uhell skulle inntreffe.

Hvor det nå har blitt av den fryktløse, modige og sterke mann som rydder og redder vites ikke, men det er nærliggende å tenke at han sitter i sikkerhet fra fremmede i sin personbil (Otnes 1994) eller oppholder seg i sitt alarmbeskyttede hjem, i trygg forvissning om at intet uforutsett kan inntreffe der; for ingen kan nå ham der. Som Berg fra MSc City Design & Social Science sier:

Ved å stille strengere krav om utforming og design av omgivelser for alle, kommer trygghet som bonus, ettersom det ligger i universell utforming at den skal minimalisere farer og skader som kan gi ugunstige konsekvenser samt redusere utilsiktede handlinger. Skape inkluderende miljø. Det er viktig å understreke at man ikke snakker kontroll i form av flere overvåkingskameraer eller uniformerte vakter i gaten. Sikkerhetsindustrien er stor nok. Universell utforming handler tvert imot om å skape gode, aktive og levende miljøer som virker inkluderende, selvkontrollerende og preventive på bakgrunn av gjennomtenkt utforming i seg selv. Gi hvert hushjørnet et blikk, hvert smug et øre, og løft hver mørklagte fasade ut av skyggenes dal. Et godt bystrøk har øyne i nakken – som aldri sover. (Aa 8/11, s. 3)

Det faktum at kameraer ikke fungerer eller gir for dårlig bildekvalitet til å kunne benyttes i oppklaring av lovbrudd, kan gi folk en falsk trygghetsfølelse. Videre kan ikke kameraene gripe inn dersom det oppstår problemer og behov for assistanse, slik at patruljering av politi og vektore i større grad kan skape reell trygghet. Rusvik ble

pleietrengende invalid for resten av livet, og viser at kameraovervåking ikke nødvendigvis forhindrer kriminalitet, og dermed ikke alene kan sørge for å gjøre de offentlige rom tryggere.

I forbindelse med forstadsopptøyene i Paris, hevder journalist Jan E. Hansen at etterkrigstidens byplaner først nå har vist seg å være katastrofale, "(...) fordi de over hele Vesten ble bygd kjapt og billig, som sovebyer, i totalt brudd med byens integrerende mønster av livsformer og virksomheter. (...)" (Am 13/11, s. 3)

Det faktum at tre av mennene som stod tiltalt i Rusvik-saken ble straffedømt og pålagt økonomisk erstatningsansvar, fortøner seg som en noe fattigslig trøst for offeret som, ifølge aktor Johan Øverberg har blitt fratatt livet: "De tok ikke livet av ham, men de tok livet fra ham (...)" (Am 31/8, s. 6). De tre dømte anket Tingrettens dom inn for lagmannsretten som skjerpet straffen for alle de tiltalte, mens erstatningsbeløpet på over 3 millioner forble uendret: "(...) Kjetil Rusviks liv blir ikke bedre av at gjerningspersonene har fått strengere straffer. Samtidig er det av almenpreventive grunner viktig at de får en streng dom for å ha utført vold på et offentlig sted, sier Rusviks bistandsadvokat, Jan Gunnar Ness (...)" (Aa 22/2-2006, s.13)

I denne kameraovervåkingsdiskursen, fastholder Datatilsynet sin restriktive holdning til en eventuell utvidelse av adgang til filming; både i geografisk omfang og i antall kameraer. Begrunnelsen er at proporsjonalitet mellom tiltak og effekt mangler. Med andre ord mener tilsynet at ulemper i form av inngripen i personvern og privatlivets fred, er flere enn de eventuelt positive følger i form av bevis i en straffeprosess eller den trygghetsfølelse det kan gi å bli observert og filmet.

Tilfellet Rusvik viste at øvrige passasjerer på bussen ikke reagerte og at heller ikke sjåføren grep inn, slik at eksempelvis en kampanje for holdningsendring kan være mer effektivt enn overvåking.

Ingen passasjerer varslet politiet eller forsøkte å få sjåføren til å stoppe bussen mens mishandlingen av den skamslåtte og svært forkomne Kjetil Rusvik fortsatte. Dette kom frem da bussjåføren og tre medpassasjerer fortalte at de ikke turde å gjøre noe fordi de var redde. – Jeg var vel engstelig for å havne i samme situasjon som fornærmede, svarte et vitne som ble spurt hvorfor han ikke hadde ringt politiet, selv om han hadde mobiltelefon. (...) Bussjåføren, en 47 år gammel mann, sa i retten at han hadde tatt opp callingen for å varsle trafikksentralen da han hørte at det

var bråk bak i bussen, men at en av guttene i gjengen hadde stanset ham. –Ringer du politiet? Ikke gjør det! ropte gutten, og jeg svarte at jeg skulle la være hvis de sluttet å lage bråk. På neste holdeplass gikk de av, og da ble det rolig, sa sjåføren, som mente han ikke kunne gjort noe annerledes. (Am 24/8, s. 7)

Slike oppslag kan gi følelsen av at man ikke kan ha tillit til å at medmennesker stiller opp dersom man skulle bli utsatt for kriminalitet. Lovbrudd kan ikke fullstendig forhindres, men man kan i ettertid få de skyldige straffet, og fornærmede i saken kan eventuelt få økonomisk kompensasjon som oppreisning og erstatning.

Frykt kan altså øke frykt: "(...) – De tiltalte var beruset, høyrøstede og utagerende. Mange vitner ble redde. Kjetil Rusvik ble omringet utenfor bussen og fraranet sin lommebok. Angrepet var uprovosert, Rusvik var forsvarsløs da han ble slått og sparket, sa aktor (...)" (Am 23/8, s. 12) Mistro til andre borgeres vilje og mot til å hjelpe, kan øke følelsen av å være maktesløs i forhold til å kunne beskytte seg mot kriminalitet, og man blir prisgitt å kunne dokumentere med bevismateriale for domstolene i ettertid, dersom man skulle bli offer. I en slik sammenheng kan kameraovervåking fortone seg som et nødvendig og ønskelig tiltak.

Rusvik-saken er aktuell i kameraovervåkingsdiskursen av flere grunner. Den massive mediedekningen viser medienes makt i forhold til å sette agenda og å påvirke aktørene på diskursfeltet, i denne sammenheng da spesielt bussbransjen, Datatilsynet og publikum. Videre viser sakens hyppige og brede omtale at det å sette dagsorden også innebærer selektiv fremstilling av saksforhold, hvilket kan medvirke til at faktum presenteres subjektivt snarere enn objektivt. Aktørene på feltet benytter også mediene dersom de har adgang til medieoffentligheten, for å få sitt budskap og sin holdning ytret, og medietilgang er slik en diskursiv ressurs.

Hovedaktørenes ytringer belyser den konflikten jeg har funnet å være den som har skapt mest strid, og vært den mest uforenlige mellom dem; nemlig deres respektive tilnærminger til problemstillingen og deres perspektiver. Den liberale holdning til overvåking, som bussbransjen er hovedrepresentant for, vektlegger pragmatiske hensyn og konkrete tiltak med umiddelbare virkninger, mens den restriktive posisjonen som Datatilsynet representerer, i sin vurdering fokuserer på konsekvenser av prinsipiell art i et langtidsperspektiv.

Bussbransjens praktisk-konkrete tilnærming til kameraovervåking kommer tydelig frem i uttalelser vedrørende Rusvik-saken, og tilsvarende klart kommer Datatilsynets teoretisk-abstrakte vurderinger frem. Da saken omhandler sikkerhet i hverdagen for uskyldige borgere som beveger seg i offentlige rom, vil naturligvis borgerne generelt kunne relatere seg til og berøres av saken, hvilket i sin tur kan påvirke partenes holdninger. Publikums eventuelt positive innstilling til kameraovervåking for å forhindre at liknende episoder skal inntreffe, kan styrke bussbransjens syn på nødvendigheten av mer kameraovervåking. Datatilsynet på sin side kan ikke i like stor grad 'tjene på' publikums holdninger, da de hevder nettopp ikke å kunne ta hensyn til enkeltstående hendelser, men må tenke langsiktig og på hypotetiske eventualiteter og konsekvenser av kameraovervåking.

Datatilsynet understreker i sterkere grad enn bussbransjen viktigheten av proporsjonalitet mellom tiltak og effekt, altså at personvernulemper ikke overstiger positive følger av et tiltak. Bussbransjen er på sin side mer fokusert på de positive effektene kameraovervåking gir, og er mer tilbøyelige til å nedprioritere hensyn til personvernbelastninger som enkelte kan føle ved kameraovervåking. Imidlertid er begge posisjoner enige om at personvern og retten til privatlivets fred er et ubestridt gode. Bussbransjen setter ikke spørsmålsteget eller utfordrer dette faktum, hvilket antyder at beskyttelse av den private sfære og personvern er diskursens ortodoksi (Bourdieu 1996).

Dersom Datatilsynet innehar diskursens ortodoksi, kan det bety at tilsynet er den dominante part i diskursen, mens bussbransjen er den dominerte heterodokse utfordrer. Imidlertid har hverken den restriktive eller den liberale posisjon klart hegemoni på feltet, hvilket kan tyde på at diskursen er relativt lukket og ikke åpner for utfordrere.

Alternativt kan dette relativt sett balanserte og jevnbyrdige forholdet mellom partene bety at begge representasjonene har like stor innflytelse, og i lik grad har makt til å definere feltet. Diskursen kan følgelig forbli åpen over tid fordi posisjonene eksisterer parallelt, og således unngår dominans fra én av partene (Neumann 2002).

Rusvik-saken refereres til av både representanter fra transportbransjen, publikum og politi som 'bevis' på at kameraovervåking er nødvendig og effektivt. Saken viser at uprovosert vold er et problem som må løses, og dommen viser at kameraovervåking

med faren sin da piratsjåføren fulgte etter den 33 år gamle kvinnen inn i leiligheten hennes. Han kastet seg over henne og truet henne til å kle av seg før han voldtok henne. Alene hjem. Det var i fjor sommer at tobarnsmoren hadde vært ute og spist middag sammen med fire venninner. I 02-tiden forlot hun de andre for å dra hjem. Hun forklarte i retten at hun ble kontaktet av to piratdrosjesjåfører som ville kjøre henne hjem, og hun slo til på et tilbud om å bli kjørt hjem for en hundrelapp. På veien hjemover ba hun sjåføren kjøre innom en bensinstasjon, og dermed ble voldtektsmannens Mercedes 230 fanget opp av et overvåkingskamera. Den 55 år gamle piratdrosjesjåføren hadde virket hyggelig, men da hun satte seg inn i bilen igjen, forandret han seg. Han begynte å klå på henne og komme med slibrigheter. Mannen ble truende og endret adferd så dramatisk at kvinnen ble livredd. Så skjedde altså overgrepene. Til tross for at 55-åringen klaget over hjerteproblemer, sukkersyke og problemer med prostata, fikk han ubetinget fengsel i tre år og mistet i tillegg førerkortet i tre måneder. Bilen ble avskiltet. (Aa 5/10, s. 5)

Ethvert offer for en slik hendelse, vil vekke sympati hos publikum, og få medfølelse. Urettferdigheten forsterkes ved at offeret er en uskyldig ung kvinne med to barn, som ikke har gjort annet enn å møte noen venninner til middag. Videre fant forbrytelsen sted der hun mest av alt skulle føle seg trygg: i hennes eget hjem. Mannens sykdom ble i domsavsigelsen ikke ansett som formildende omstendighet, og han fikk berettiget straff. Ingen vil bestride rettskjennelsen eller motsette seg å innføre tiltak som kan hindre eller oppklare liknende saker. Her får man imidlertid inntrykk av at det var filming på bensinstasjonen som alene var årsaken til oppklaring, og implisitt at dersom overvåkingskameraet ikke hadde fanget opp den kriminelles bil, ville saken forblitt uløst og forbryteren gått fri. Det strider imot almen rettferdighetssans at lovbrytere slipper sanksjoner, og publikum kan få inntrykk av at overvåkingskamera er nødvendig for rettssikkerheten i samfunnet, uten å vite hvorvidt denne eller øvrige saker ville bli oppklart uten overvåking.

I uoppklarte saker kan mediene gjennom sin fremstilling gi tilsvarende inntrykk av at kameraovervåking er nødvendig og nyttig tiltak:

Mann mistenkt for bortføring og ran. Politiet på Romerrike leter etter en navngitt person som er mistenkt for å stå bak bortføringen og ranet av to 18 år gamle gutter i Lørenskog. 18-åringene hadde tatt inn på Scandic Triaden hotell i Lørenskog. Etter en fest i området ble de natt til lørdag plukket opp av to menn og en kvinne i en bil. De skal ifølge Romerikes blads nettutgave ha avtalt å kjøre til et gatekjøkken i nærheten. Guttene ble i stedet kjørt til avsidesliggende Losby, hvor de ble ranet. De ble fratatt nøkkeltastet til hotellrommet, og da guttene klarte å komme tilbake til hotellet, var rommet ribbet for verdier. –Vi er ganske sikre på at gjerningspersonene ble oppfanget av et kamera på hotellet, sier operasjonsleder Bjørn Jahr. (Aa 4/7, s. 8)

Implisitt kan det oppfattes dithen at dersom det medfører riktighet at gjerningsmennene ble filmet, vil de bli tatt og straffet. Kameraovervåking virker tilsynelatende nødvendig for rettsvern, og følgelig ønskelig og positivt.

Også i saker der kameraovervåking har gjort at politiet raskt varsles om lovbrudd, men ikke har tatt lovbryster(e) eller oppklart forbrytelsen, samt benytter mer tradisjonell etterforskning, kan filming fremstilles som positivt:

Innbrudd på direkten. Vinterbro: Vaktselskapet som har ansvaret for Vinterbro-senteret i Follo kunne i natt se innbruddstyvene slå til på direkten via overvåkingskameraene som er montert på bygningen. Klokken var rundt 01.30 da innbruddstyvene tok seg inn i senteret og tømte fem spilleautomater for et ukjent pengebeløp. Politiet ble varslet, og de kom frem akkurat idet gjerningsmennene forlot stedet i en BMW 325. Politiet tok opp jakten på bilen, og lå etter fluktbilen i relativt høy hastighet på veier i Follo før de mistet dem av syne. Kort tid etterpå fant politiet bilen i Drøbak, stående tom. Bilen ble meldt stjålet i slutten av august, og den var utstyrt med falske skilter som ble meldt stjålet i Oslo i forrige uke. Bilen er tatt inn for tekniske undersøkelser. (Aa 14/9, s. 20 og s. 21)

Tross overvåking i form av både kamera og vektere, kommer lovbryster(e) seg unna politiet, og de må uten hjelp fra videofilmbevis foreta vanlig teknisk undersøkelse av bilen. Likevel kan fremstillingen gi inntrykk av at overvåking av vektere via kamera, var årsaken til at politiet hurtig fikk varsel om innbruddet, og følgelig fant bilen. Bransjeansvarlig for vaktselskapene og administrerende direktør i Vakt Service, Heine Wang, bekrefter at markedet for kameraovervåking har økt kraftig; hele 40 % fra første halvår av 2004 til første halvår av 2005. Wang påpeker at utstyret er vesentlig forbedret: "Fra å bruke videokassetter som fort blir slitt ut, bruker de nå digitale kameraer som kan overføre bilder direkte til vaktselskapet." (Am 12/9, s. 4) Imidlertid viser ovennevnte eksempel at simultan bildeoverføring ikke nødvendigvis hjelper i forebygging eller oppklaring av lovbrudd, og således kan skape skinntrygghet.

Dernest kan mediene fremstille såkalte 'gladsaker', der overvåking har hindret tragedier. Eksempelvis fikk to brødre, bosatt hhv på Filippinene og i Norge, tilkalt ambulanse til sin diabetessyke mor i USA, etter at de via internettkamera hadde oppdaget at moren lå urørlig i stuen:

Webkamera reddet morens liv. Et internettkamera i stuen reddet trolig livet til bergenskunstneren Karin Jordal (69) etter at hun kollapset i sitt eget hjem i USA i går morges. Kameraet gjør det mulig å se morens stue fra datamaskiner verden over. – Jeg takker kameraet og sønnene mine for livet, sier Karin Jordal til Bergens Tidende på telefon fra sykesengen på Desert Valley Hospital i California. (...) Gråt. Fem minutter senere kunne Tore og hans kommende kone Melissa på Filippinene via internettkameraet følge med på at moren ble hentet i sitt hjem i USA. – Jeg gråt da hun fikk hjelp, forteller Melissa. – Hadde ikke hjelpen kommet, kunne hun ha skadet seg alvorlig, og i verste fall mistet livet. Vi var heldige denne gangen, legger Tore Jordal til. (...) Ole Jordal tror at det må være mange mennesker i Norge som enkelt kunne bruke samme systemet for å passe på sine kjære uten å være tilstede døgnet rundt. – Dette er et fantastisk hjelpemiddel for mennesker som bor alene, og som har problemer og trenger at andre passer på, sier han, og påpeker at det ikke koster noe ekstra å la kameraforbindelsen stå på døgnet rundt når man har installert bredbånd. (Aa 18/11, s. 22)

Denne strålende nyheten som med sitt dramatiske innhold i form av familiesamhold på tross av geografisk avstand, spenning der minutter avgjør liv eller død, en begravelse som unngås, et forestående bryllup og gledestårer, fremstilles som om det er kameraet som 'egenhendig' har reddet kvinnen fra døden. Som om ikke dette var nok, toppes det med at dette også er tilgjengelig for deg og meg, det er nemlig nesten gratis! Først langt ut i artikkelen fremkommer det at hun kun hypotetisk sett kunne mistet livet, dersom hun ikke hadde fått hjelp, det nevnes ikke at det var et tilfeldig sammentreff at sønnen observerte henne akkurat i det prekære øyeblikk og ikke senere eller før, og det unnlates å nevnes at det var flaks at kvinnen besvimte nettopp i stuen hvor kameraet kunne fange henne opp, og ikke på toalettet. Det økonomiske aspektet peker riktig nok på de lave kostnadene ved å benytte webkamera, men det sies ikke at dets effekt forutsetter at en annen person må overvåke deg døgnet rundt for å kunne forsikre at han eller hun får øye på deg akkurat det sekundet du må ha hjelp. Her er det tydelig at proporsjonalitet mellom tiltak og effekt ikke spiller noen rolle; medmindre man samordner alle filmene av de pleietrengende, slik at mange kan passes på av få. Konsekvensene av kamerabruk fremstilles altså ensidig, og kan forlede publikum til å tro at det utelukkende har fortrinn, fordi eventuelle negative eller uheldige effekter utelates eller overses.

Det er som nevnt både direkte og indirekte fordeler og ulemper i forbindelse med kameraovervåking, både praktisk og etisk. Medienes fremstilling vil ha stor innflytelse på publikum i form av hvor opplyste og informerte de er, og på hvilke holdninger de inntar. Dermed vil det være avgjørende at informasjonen i størst mulig grad er balansert og objektiv.

Tendensene i artikler i ulike medier er at blind vold er et stort faremoment når man ferdes i det offentlige rom, samt at pro-sakene med fremstilling av de positive følgene ved bruk av kameraovervåking prioriteres, på bekostning av contra-saker, som fokuserer mer på eventuelle negative eller uheldige sider av kameraovervåking. Forskning og annen empiri viser at sannsynligheten for å skulle bli utsatt for kriminalitet er langt mindre enn hva folks frykt for kriminalitet er. Videre finnes det konsekvenser av negativ karakter knyttet til kameraovervåking, hvilket er avgjørende at publikum får tilgang til; for å kunne være i stand til å korrigere informasjon og å kunne innta sin holdning til overvåkingsdiskursen på mest mulig objektivt og nøytralt grunnlag.

Dersom mediene unnlater å oppfylle sin informasjonsplikt og unngår å benytte sin rolle som den fjerde statsmakt, eksempelvis ved å sette søkelys på myndighetenes disiplinering og overvåking av borgerne; kan det medføre at publikum tar stilling til overvåkingsspørsmålet på bakgrunn av utelukkende subjektiv og tilfeldig kunnskap, kombinert med eventuell privat erfaring. Publikum kan i så tilfelle bli påvirket til å ta standpunkt til kamerabruk på basis av mangelfull eller skjev informasjon. Særdeles sterk er innflytelsen i saker hvor borgerne ikke har alternative informasjonskilder som gjør dem i stand til å korrigere opplysningene.

Mediene tenderer til å gi ubalansert og mangelfull informasjon om konsekvensene av kameraovervåking, samt presentere skjeve bilder av kriminalitetsforekomst og farerisiki. I den spesifikke overvåkingsdiskursen jeg analyserer, kan man forestille seg mulige ekstreme konsekvenser av at publikum ikke mottar objektiv informasjon som grunnlag for deres meningsdannelse; spesielt dersom mediemakt blandes med profesjonsmakt.

Et scenarium kunne bli at teknologibransjen i samarbeid med bussbransjen allierte seg med mediene og gav inntrykk av en prekær fare for blind vold i det offentlige rom, og fremstilte overvåkingsutstyr og vektertjenester som det eneste sikkerhetsfremmende tiltak; selv om de visste dette ville gi borgerne falsk trygghet. Økonomisk ville dette være lønnsomt for teknologi- og vekterbransjen, og profesjonsmessig positivt for bussbransjen, gjennom å kunne få hegemoni på feltet, og å markere seg overfor øvrige deltakere.

Et annet scenarium kunne være at Datatilsynet i samarbeid med mediene ville forhindre overvåking til tross for at de innså både behov og positive effekter av dette, utelukkende for å beholde sin posisjon og respekt; uten hensyn til borgernes sikkerhet. Begge scenarier viser at institusjoner kan legitimere seg selv gjennom å fremstille verden på en måte som gjør dem nødvendige for samfunnet; mens deres egentlige beveggrunner og formål kan være helt andre enn deres offisielle begrunnelser. Mediene kan altså delta i prosessen med å underbygge eller undergrave øvrige samfunnsaktørers eksistensberettigelse.

Mediene har et stort påvirkningspotensiale i kraft av å sette dagsorden og i fremstillingsform av begivenheter, og er dermed indirekte medansvarlig for publikums holdninger og opinionsdannelse. Følgelig vil deres presentasjon av saker kunne få avgjørende følger for meningsdannelse, og dermed for diskursers strukturelle og posisjonelle konstellasjon.

9: Deldiskurser på diskursens hovednivå

Enhver diskurs består av hovedrepresentanter og flere mer eller mindre innflytelsesrike eller marginale deltakere. I denne overvåkingsdiskursen består hovedaktørene av Datatilsynet og bussbransjen. Datatilsynets og bussbransjens respektive agendaer er hhv 'beskyttelse av den private sfære og personvern' og 'sikkerhet og trygghet for publikum og ansatte'. De ulike deltakerne som deltar på samme nivå som hovedposisjonene gjennom å være direkte berørt, utgjør deldiskurser.

I analysen har jeg funnet at hovedaktørene på samme nivå som den restriktive hovedrepresentanten, Datatilsynet, og den liberale hovedrepresentanten, bussbransjen; altså aktører som direkte påvirker diskursens hovedposisjoner og feltets struktur; er publikum, politi og media. Deltakere som ikke direkte påvirker diskursfeltet, men som gjennom indirekte innflytelse, ved å påvirke hovedaktørene, utgjør underliggende deldiskurser. Underliggende deldiskurser som medvirker i å konstituere diskursfeltet via hoveddeltakerne, har stort påvirkningspotensiale på diskursens konstellasjon; både diskursstrukturens posisjoner, relasjoner og maktfordeling.

I analysen identifiserte jeg flere underliggende deldiskurser. Den viktigste, som påvirker og delvis utgjør Datatilsynet og bussbransjen, er deres respektive profesjonskamper; herunder både internt, seg i mellom; og i forhold til eksterne profesjoner og etater. Publikumsdiskursen har imidlertid flere avgjørende, overlappende og underliggende, deldiskurser med innflytelse; hvorav de viktigste er 'overvåking og semi-offentlighet', 'overvåking og personvern' og 'overvåking og frykt'. Politietaten på sin side utgjøres av en underliggende og delvis overlappende deldiskurs som omhandler profesjonskamp, samt deldiskursen 'overvåking og kriminalitet'. Deldiskursenes indirekte innflytelse på diskursfeltet vil naturligvis variere i styrke, men de avgjør indirekte feltets posisjoner, relasjoner og hierarki. Følgelig var det desto viktigere å identifisere dem og inkludere dem i analysen av diskursens lagdeling og konstellasjon; nettopp fordi påvirkningene ikke er direkte og åpenbart synlige.

Avdekking av diskursens underliggende deldiskurser avslørte dominansrelasjoner og definisjonsmakt som ikke umiddelbart var synlig ved analyse av diskursens hovedrepresentanter. Imidlertid vil aldri en diskurs være gitt eller definitivt satt. Enhver diskurs er en refleksiv prosess mellom aktører, aktanter og saksforhold; alltid i kontinuerlig utvikling; alltid i konstant i flyt.

10: Teknologi & Økonomi

Teknologi og økonomi er de to viktigste aktantene i denne overvåkingsdiskursen, og jeg vil her analysere disses innflytelse på diskursprosessen og feltets utvikling.

Mange av de 3000 registrerte overvåkingskameraer i landet er av såvidt dårlig kvalitet at de vil være ubrukelige i jakt på terrorister eller ranere, fordi bildene ofte er for dårlige til å identifisere de(n) som blir overvåket. Fagsjef i NELFO Einar Bråthen mener at det finnes mange eksempler på utstyr som er for dårlig til å kunne brukes i politietterforskning, hvilket delvis skyldes at overvåkingskameraer som kjøpes på postordre krever stor kompetanse av både installatør og kjøper. Generalsekretær i IKT Norge, Per Morten Hoff, mener de dårlige kameraene utgjør en form for falsk trygghet: "Man kan se hva som skjer men den dårlige billedkvaliteten gjør det svært vanskelig å identifisere eventuelle gjerningsmenn" (nrk.no 30/7). Dersom bildene ikke kan benyttes i etterforskning, kan det tyde på at det er bransjen selv som får

økonomisk gevinst av kamerabruk, mens oppklaringsprosent, rettssikkerhet og den eventuelle trygghetsfølelse kameraovervåking gir, forblir uberørt.

Imidlertid er det ikke utelukkende postordre-kameraer som gir en bildekvalitet som gjør dem ubrukelige som bevismateriale ved lovovertridelser, ei heller politiets fotobokser gir gode nok bilder. I fjor ble 57 279 bilister avbildet av fotobokser i Oslo og Akershus, men kun 33 319 av disse ble bøtelagt. 10 % av bilistene slipper sanksjoner fordi de kommer fra utlandet, og norsk politi kun har avtale med politiet i Sverige og Danmark. Hele 23 960 av bilistene, altså over 50 %, slapp forenklet forelegg og prikker grunnet dårlig bildekvalitet. Den skrale kvaliteten skyldes i stor grad at fotoboksene er sensitive for værforhold: "(...) - Vær og solforhold er avgjørende for fotokvaliteten. Hvis solen står langt nede, kan dette ødelegge bildet. Salt på linsen kan også gi dårlige bilder, forklarer Knut Nysæter, leder i trafikketterforskningsavdelingen ved Oslo politidistrikt. (...)" (Aa 27/2 – 2006)

Det faktum at bildene har såvidt slett kvalitet at de er ubrukelige som bevismateriale ved lovbrudd, understreker Hoff's poeng at kameraovervåking kan gi falsk trygghet. Videre er det et spørsmål om nødvendighet, altså hvorvidt det foreligger skjellig grunn til mistanke og beviselig fare på ferde. Mange land finner det tilstrekkelig å bare identifisere bilskiltene; kun i Norge og Sverige kreves identifikasjon av både bilfører og bil. Det kan dermed tyde på mangel på proporsjonalitet mellom tiltak og effekt.

I 2005 ble det i Norge solgt og installert alarmer og annet overvåkingsutstyr for ca 300 millioner kroner (NTB), et rekordår for bransjen, som i løpet av en treårsperiode har økt omsetningen med over 50 %. Utstyret er mer tilgjengelig og billigere, og fagsjef for IKT i bransjeorganisasjonen NELFO, Einar Bråthen, antar økning i ferdiginstallert utstyr er nærmere 100 %. Delvis skyldes dette strengere krav til vakthold som følge av terrortrusselen, men også at bedrifter vil overvåke sine ansatte og at butikker vil unngå svindel. Salg av kameraovervåkingsutstyr er spesielt høyt, men det finnes ingen oversikt over antall kameraer som er i bruk. Det skyldes at enkelte benytter kameraer uten å melde fra til Datatilsynet, tross lovpåbud, og at de som melder fra kun gir en melding uavhengig av antall kameraer de bruker (nrk.no 12/9).

Storbritannia er Europas tettest kameraovervåkede land, og et land der det har blitt lagt mye politisk prestisje i bruken av denne typen overvåking.

Det offentlige, ved sitt program *CCTV Initiative* har brukt over to milliarder kroner til finansiell støtte til i underkant av 700 kameraanlegg. Mellom 1994 og 1997 brukte Home Office hele 78 % av midlene som skulle bidra til forbygging av kriminalitet til støtte til kameraovervåkingstiltak (datatilsynet.no 22/4).

Daværende justisminister Odd Einar Dørum, hevdet at Norge var verdens nest mest overvåkede land, selv om ingen som har full oversikt over antall kameraer.

- Hele kamerautplasseringen baserer seg på at folk er ordentlige. Vi vet at det er store mørketall og at svært mye foregår uten at Datatilsynet har fått melding. (...) Datatilsynet har nå registrert kameraovervåking ved ca 3000 adresser her i landet. Tallet på kameraer som er satt opp i Norge, er det ingen som har full oversikt over. Billigere teknologi og større vilje til å overvåke egne ansatte har ført til et økende antall konflikter på norske arbeidsssteder. Bare to av ti bedrifter innsisert av Datatilsynet de siste årene hadde meldt fra om kameraovervåkingen, slik personopplysningsloven krever (aftenposten.no 8/2).

Britenes CCTV Initiative kan i tillegg til det økonomiske aspektet, sies å vise snev av profesjonskamp mellom bransjer og internt i organisasjoner, da politikerne har lagt mye politisk prestisje i prosjektet, og prioritert ikke mindre enn i overkant av tre fjerdedeler av ressursene på kameraovervåkingstiltak.

I tillegg til økt omsetning av overvåkingsutstyr, er utvikling av teknologiske produkter et sysselsettingstiltak:

Gründerbedriften Elotec på Oppdal er et av få norske selskaper som utvikler og selger egne digitale overvåkingskameraer i tillegg til brann- og innbruddssystemer. Selskapet ble etablert i 1992, og i dag har de 45 ansatte og 1200 forhandlere i Skandinavia. Elotacs omsetning har siden 2001 vokst fra 45 millioner til over 120 millioner i fjor. – Ideelt sett ser vi at samfunnet burde klart seg uten slike videoovervåkings-systemer, men samtidig må vi erkjenne at virkeligheten er her, sier gründer og daglig leder i Elotec, Jan Kleven. (...) - Sikkerhetsovervåking er et marked som vi har merket stigende interesse for. Derfor legger vi stor vekt på videre utvikling av disse produktene, sier Kleven. (Am 12/9, s. 4)

Også veksterbransjen er i vekst og er økonomisk innbringende.

Securitas vokste med 10,6 prosent i Norge i 2005. Satsingen på spesialisering og effektivisering har gitt resultatfremgang i alle forretningsområder, skriver dn.no. Securitas (...) leverer vakttenester til næringsliv og offentlige institusjoner. Selskapet er blant Norges største arbeidsgivere med rundt 4500 ansatte, og eies av svenske Securitas AB, som er registrert på børsen i Stockholm. (Am 12/4 – 2006, s. 2)

Teknologibedrifter og vaktelskaper kan følgelig tjene på at folk opplever utrygghet i hverdagen, eller av andre årsaker benytter deres tjenester. Dersom de kan påvirke folks virkelighetsoppfatning og skape frykt og behov for den beskyttelse de tilbyr, kan bransjen vokse og tjene mer, drevet av økonomiske fremfor sikkerhetsmessige grunner. Vektene kan ved å være synlige i bybildet gi befolkningen inntrykk av at området de patruljerer er utrygt, og teknologibedriftene kan presentere bransjen som nødvendig i en usikker verden, slik Kleven gjør. Medieoppslag vil også kunne styrke dette inntrykket:

Mer truende. Et endret trusselbilde verden rundt har forsterket kravet til overvåking og vakthold. Blant annet har de nye kravene til sikkerhet ved norske havner vært med på å dra opp omsetningen for disse selskapene. I tillegg har mange endret holdning til å overvåke egne ansatte. Svindel fra organiserte kriminelle bander har også ført til at flere butikker velger å styrke vaktholdet og overvåkingen. (Am 12/9, s. 4)

Videre kan vaktelskapene gjensidig sørge for hverandres eksistensberettigelse, ved å fungere som hverandres arbeidsgivere og arbeidssted:

Ansatte på norske arbeidsplasser er ikke alene om å bli overvåket av vektere. Norske vaktelskaper setter vektere til å spane på kolleger som mistenkes for å stjele på oppdrag. Norsk Arbeidsmandsforbund, som organiserer vektere, kjenner til en rekke tilfeller der vektere er blitt spionert på av andre vektere (Aa 23/11, s. 6)

Vaktelskapene tjener også på arbeidsgivere som er mistenksomme overfor sine ansatte:

Spionerer på ansatte for å unngå tyverier. Norske vaktelskaper infiltrerer bedrifter for å spane på ansatte som mistenkes for å stjele. Ifølge NRK gir vektere seg ut for å være ansatte. Vaktelskapene Falck og Securitas bekrefter at de bruker infiltrasjon som metode. Praksisen skal være utbredt i hotell-, restaurant- og dagligvarebransjen. – Dette er ren spionasje. Det hører ikke hjemme i norsk arbeidsliv, sier leder Arne Hamre i Hotell- og Restaurantarbeiderforbundet. (Aa 22/11, s. 5)

Teknologisk utvikling av kontroll- og sikkerhetsutstyr og økonomiske interesser er altså medvirkende i å konstituere denne spesifikke kameraovervåkingsdiskursen jeg har identifisert og analysert.

11: Tillit

Jeg viser her sammenhengen mellom folks tillit til behandling av personopplysninger og deres holdning til overvåking; i forhold til ulike bakgrunnsvariabler. Jeg forventer på bakgrunn av empirisk materiale og egen analyse å finne en sammenheng mellom bakgrunnsvariablene og tilknytning til hovedposisjonene 'liberal-arbeider' vs 'restriktiv-akademia' og grad av tillit.

Befolkningens tillit til offentlige organers og private virksomheters behandling av personopplysninger er generelt stor, men varierer i enkelte tilfeller med bakgrunnsvariabler som utdanning, inntekt, alder og kjønn; samt hvilke virksomheter og organer det dreier seg om. Befolkningens tillit til behandling av personopplysninger fra kameraovervåking er ikke entydig. Personer med høyere utdanning og inntekt over 300 000 kroner er mer skeptiske enn andre; offentlig ansatte føler seg tryggere med kamera enn ansatte i privat sektor og de uten arbeid; og kun 19% er helt imot at flere steder kameraovervåkes (TØI). Det antyder at det finnes en sammenheng mellom folks utdanningsnivå og kunnskap om overvåking og holdning til personvern. Det synes som akademikere med høyere utdanning er mer tilbøyelige til å stå på Datatilsynets side, mens arbeiderklassen med lavere utdanning i større grad sympatiserer med sjåførene. Tidsperspektivet posisjonene legger til grunn for sine respektive holdninger kan skyldes deres opplevelse av mulighet for påvirkning av samfunnsutviklingen. Personer med høyere utdanning tenker langsiktig og teoretisk om potensielle konsekvenser, mens personer med lavere utdanning tenker nåtidig og konkret. Tidligere overingeniør i Forsvarets tele- og datatjenester Kjell Eide uttaler i forbindelse med lov om romavlytting og bruk av tvangsmidler illustrerer den prinsipielle posisjon:

Ettersom individets frihet og integritet når alt kommer til alt utgjør selve livsnerven i vårt demokrati, vil regjeringens lovforslag sammen med annen tilsvarende lovgivning på sikkerhetsområdet i det store og hele kunne undergrave hele vår demokratiske rettsorden. (Kk 18/5, s.15)

Direktør for trafiksikkerhet i NSB, Tom Ingulstad, er derimot her-og-nå-orientert når han argumenterer for utvidet adgang til kameraovervåking i kupèer:

Terroren i London aktualiserer beklageligvis dette momentet. Men kameraovervåking i tog er nødvendig for tryggheten. Denne grensen må

vi flytte, fordi kollektive transportmidler er en arena hvor det er viktig at folk føler seg trygge (Dagbladet.no 17/7).

Jeg sammenstiller ikke her tiltakene kameraovervåking og romavlytting, men holdningene argumentasjonen avspeiler hos de respektive posisjoner, viser at deres perspektiver og fokus er motstridende, der det prinsipielle kommer i konflikt til det pragmatiske.

Det er altså et skille mellom academia og arbeidere i forhold til deres holdning til overvåking og deres tidsperspektiv. En naturlig antakelse er at et langsiktig perspektiv åpner for problematisering og konsekvenstenkning av en hypotetisk og teoretisk art, mens et kortsiktig nåtidig perspektiv forholder seg til det umiddelbart praktisk realiserbare.

Førsteamanuensis i informatikk ved Universitet for miljø- og biovitenskap dr. Hans Ekkehard Plessers replikk til professor Kai A. Olsen, er beskrivende for akademiaposisjonen:

Å hevde at den lovlydige borger ikke har noe å frykte i et demokrati, er naivt. Også demokratiske stater har vist en altfor stor interesse for privatlivet til sine lovlydige borgere, som f.eks. overvåkingen av den norske venstresiden frem til 1980-tallet. Som uskyldig kan du havne i den uheldige situasjon at en rekke data om deg matcher kriteriene for å bli terrormistenkt. Dessuten kan rammebetingelsene endre seg ganske raskt: Hvem hadde spådd for fem år siden at en demokratisk rettsstat som USA ville komme til å internere hundrevis av mennesker i bur på en liten øy? Bare data som ikke finnes, er sikret for misbruk. Datalagring bør derfor begrenses til et minimum. (Am 22/5, s. 3)

Ekkehard Plessers skepsis kan tyde akademisk utdanning svekker tillit til behandling av personopplysninger. Imidlertid er hans replikk en kommentar til professor Olsen som ifølge Ekkehard Plessers gir uttrykk for at det legges for stor vekt på personvernet i Norge:

Tilsynelatende mener Olsen til og med at Datatilsynet er overflødig. Han gir tre argumenter for sitt syn: 1. datainnsamlingen "innebærer ingen reell trussel for den lovlydige borger i et demokratisk land". 2. "Klare fordeler i dag" er viktigere enn "uklare ... trusler i en fremtidsvisjon". 3. "Gestapo ... hadde nærmest full kontroll ... uten en eneste datamaskin. (Am 22/5, s. 3)

Her synes det altså som Olsen inntar den holding som var nærliggende å forvente av en arbeider, med sitt fokus på umiddelbare positive konsekvenser nå, fremfor potensielle negative følger i fremtiden. Ekkehard Plesser er som forventet utfra sin akademiske posisjon, restriktiv i holdning, abstrakt i argumentasjon og framtidsrettet i perspektiv.

Befolkningens positive holdning til overvåking på kollektivtransport og den negative til overvåking på arbeid skyldes i minimal grad bekymring for misbruk av personopplysninger (TØI). 21 % er *noe* eller *svært bekymret* for at arbeidsgiver har opplysninger og prosentandelen i forhold til kameraovervåking på offentlige steder er 27. Til sammenlikning er 37 % *noe* eller *svært bekymret* for misbruk av personopplysninger ved bruk av betalings- og kredittkort; ikke desto mindre har Bankenes Betalingssentral (BBS) registrert at nordmenn brukte kort 692 millioner ganger i 2005, en økning på 11 % fra 2004 til 2005 (BBS). Ifølge informasjons- og markedsansvarlig for kort i BBS, Siv Kristiansen, ligger nordmenn helt i verdenstoppen, og 3 av 4 opplyser at de som betalingsmiddel foretrekker kort. (Aa 2/11, s. 14) Det kan altså se ut til at det ikke nødvendigvis finnes en sammenheng mellom grad av tillit, bekymring og handling:

De fleste stoler på lovgivningen, "systemet" og Datatilsynet – og gir fra seg personopplysninger selv om de ikke nødvendigvis har lyst. (...) Sett i sammenheng med den relativt lave bevisstheten rundt det å gi fra seg personopplysninger, kan dette tyde på at det ikke nødvendigvis er noen god sammenheng mellom en eventuell bekymring for personvernet og det man faktisk velger å gjøre (datatilsynet.no 19/10).

Befolkningens tillit til systemet kan bero på at interaksjonen ikke forgår med 'facework commitments,' som innebærer at tillitsrelasjoner som bevares eller uttrykkes i sosiale sammenhenger med samtidig tilstedeværelse, men er 'faceless commitments', som betyr utvikling av tillitsforhold til abstrakte systemer over tid (Giddens 1993: 80).

Dikotomien likner Goffmans terminologi ansikt-til-ansikt og ufokusert interaksjon, men Goffman fokuserer på oppførsel i offentlige rom og tillit til fremmede, mens 'faceless commitments' innebærer tillit til usynlige systemer: "(...) *the nature of modern institutions is deeply bound up with the mechanisms of trust in abstract systems, especially trust in expert systems.* (...)" (Giddens 1993: 83) Det kan med andre ord

synes som borgerne har utviklet stor grad av tillit til det abstrakte ekspertsystemet 'overvåking - personvern' som Datatilsynet er.

Befolkningens tillit til systemet, altså at ansvarlige aktører som Datatilsynet vil beskytte mot eventuell misbruk av personopplysninger, kan også antyde at den tause majoritet viser ureflektert lojalitet: "(...) an individual member can remain loyal without being influential himself, but hardly without the expectation that *someone* will act or *something* will happen to improve matters. (...)" (Hirschman 1970: 78)

Det er sammenheng mellom høyere utdanning og en tilbøyelighet i befolkningen å sympatisere med Datatilsynets restriktive holdning til overvåking og tilsynets prioritering av å beskytte personvernet og privatlivets fred; samt at argumentasjonen baseres på langtidsperspektiv og prinsipiell tilnærming til problemstillingen. D gjør det nærliggende å anta at man kan avdekke samme sammenheng i befolkningen med hensyn til tillit til behandling av personopplysninger i forhold til utdanningsnivå og inntekt eller øvrig tilknytning til academia. Likeledes vil det være sannsynlig å finne en tendens til at lavere utdanning og inntekt eller identifikasjon med arbeidere, vil gi motsatt utslag, altså sympati med den liberale posisjonen.

Personvernundersøkelsen viser at 3 av 5 mener de trygt kan gi fra seg personopplysninger fordi personvernet generelt er godt beskyttet. 4 av 5 stoler på at Datatilsynet passer på at opplysninger ikke misbrukes. Variasjoner finnes mellom grupper mht utdanningslengde, inntektsnivå og hvorvidt de arbeider i offentlig eller privat sektor; samt alder og kjønn. Videre avhenger grad av tillit av hvilken bransje eller sektor det dreier seg om. Politiet og bompengeselskapene skiller seg ut i hver sin retning: 22 % har ingen tillit til bompengeselskaper, men bare 2 % har ingen tillit til politiets behandling av personopplysninger (TØI).

Generelt har offentlige organer gjennomgående høy tillit, og politiet skiller seg ut som det organet som nyter størst tillit fra befolkningen: hele 62 % har stor tillit til etaten. Arbeidsgivere og banker har likeledes stor tillit, mens kredittopplysningsselskaper og teleselskaper, i tillegg til bompengeselskapene, er blant dem som skiller seg ut ved at flertallet av befolkningen har liten eller ingen tillit til deres behandling av personopplysninger. Teleselskapene nyter høyest tillit hos gruppa som ikke er i arbeid, og lavest tillit hos ansatte i privat sektor. Likeledes har ideelle organisasjoner relativt lav tillit i befolkningen (TØI).

For enkelte av de private virksomhetene og private organer, varierer befolkningens grad av tillit med alder, kjønn, utdanning, arbeid og inntekt. Den eldste aldersgruppa, på 60 år eller mer, har størst tillit til teleselskapene og aldersgruppa 30-44, lavest. Kvinner har gjennomgående større tillit enn menn til helsevesen, forsikringsselskaper, kredittopplysningsselskaper, teleselskaper, arbeidsgivere, skatteetaten og ideelle organisasjoner. Utdanningsnivå og tillit har sammenheng for enkelte virksomheters og organers vedkommende, der de med høyest utdanning, høyskole- eller universitetsutdanning på 4 år eller mer, har høyest tillit til skatteetaten, og lavest tillit til forsikrings- og teleselskaper. Ansatte i offentlig sektor har i større grad enn ansatte i privat sektor og dem uten arbeid, tillit til behandlingen av personopplysninger i helsevesen, hos banker, i skatteetaten, og hos ideelle organisasjoner. Det er utelukkende for teleselskapenes vedkommende at det finnes en sammenheng med inntektsnivå og tillit til behandling av personopplysninger. De to gruppene med høyest inntekt, hhv 300 000-399 000 og 400 000 eller mer, har lavest tillit til deres behandling.

Jeg har ikke kunnet påvise at det finnes en klar tendens til den sammenheng jeg hadde forventet å finne mellom tillit til behandling av personopplysninger og utdanningslengde og inntektsnivå. På bakgrunn av min analyse og empirisk materiale, hadde jeg ventet å finne et variasjonsmønster som viste tendenser til en dikotomisering mellom liberal-arbeider og restriktiv-akademiker, slik variasjonsmønstrene har vist ved analysene av befolkningen med samme bakgrunnsvariabler. I motsetning til overensstemmelsen mellom utdanning og inntekt og holdning til overvåking og personvern, er det større variasjoner i befolkningen i forhold til disse bakgrunnsvariablene og tillit til behandlingen av sensitive data. Slik sett ser det ikke ut til at sammenhengen mellom hovedfunnet i overvåkingsdiskursen av en polarisering mellom den pragmatisk-liberale holdning og den prinsipiell-restriktive, entydig gjelder for tillit til behandling av personopplysninger. Snarere kan det tyde på at variasjonene går på tvers av dikotomien akademia-arbeider, og dermed strider mot hva jeg hadde forventet å finne. Uenigheten mellom Ekkehard Plessner og Olsen, som dog kun er ett enkeltstående eksempel, er likefullt beskrivende for det generelle bilde i så måte; nettopp at dikotomien akademia-arbeider ikke har en selvstendig forklaringskraft på variasjonene. Tross felles tilknytning til akademia som hhv førsteamanuensis og professor, har de ikke som forventet felles tilnærming til problemstillingen, men altså

teoretisk-abstrakt og praktisk-konkret tilnærming. De bekrefter altså ikke mine analyseresultater som viser at hovedposisjonenes motsetningsforhold kan beskrives som motpolene prinsipiell akademiker og pragmatisk arbeider.

12: Innsyn

I dette avsnittet vil jeg vise sammenhengen mellom folks bruk av innsynsrett i forhold til ulike bakgrunnsvariabler, samt i forhold til den mest grunnleggende motsetningen mellom hovedposisjonene, altså liberal-arbeider og restriktiv-akademia.

Befolkningsflertallet stoler på at lovgivningen, 'systemet' og Datatilsynet sørger for at personopplysninger ikke misbrukes (TØI). Det faktum at hele 4 av 5 føler at Datatilsynet beskytter sensitive data fra misbruk, kan antyde at folk i liten grad benytter innsynsrett.

Hyppighet i bruk av innsynsrett vil naturlig nok variere med kunnskap om denne rettighet. Skepsis mot overvåking er stigende med økt utdanning og inntekt, og det er naturlig å tenke at kunnskap om og benyttelse av innsynsrett har samme variasjonsmønster i befolkningen.

Personopplysningsloven av 1/1-2001 under Justis- og politidepartementet regulerer behandling av personopplysninger; herunder innsyn:

LOV 2000-04-14 nr 31: Lov om behandling av personopplysninger (personopplysningsloven). Jfr. *Tidligere* lov 9 juni 1978 nr. 48.

Kapittel III. Informasjon om behandling av personopplysninger

§ 18. *Rett til innsyn*

Enhver som ber om det, skal få vite hva slags behandling av personopplysninger en behandlingsansvarlig foretar, og kan kreve å få følgende informasjon om en bestemt type behandling:

a navn og adresse på den behandlingsansvarlige og dennes eventuelle representant,

b hvem som har det daglige ansvaret for å oppfylle den behandlingsansvarliges plikter,

c formålet med behandlingen,

d beskrivelser av hvilke typer personopplysninger som behandles,

e hvor opplysningene er hentet fra, og

f om personopplysningene vil bli utlevert, og eventuelt hvem som er mottaker. (lovdata.no)

Kun 17 % har bedt om å få vite hvilke opplysninger en privat eller offentlig virksomhet har registrert om dem, og prosentandelen i aldersgruppa 30-44 år er størst: 21, mot hhv 16 og 17 for aldersgruppene 15-29 og 45-59. Av de som er 60 år eller eldre har så få som 9 % benyttet innsynsretten (TØI). Variasjonen mellom aldersgruppene skyldes i minimal grad kjønn, da 61 % av kvinnene og 68 % av mennene kjenner til personopplysningsloven (TØI). Forskjellene skyldes også i liten grad arbeidssituasjon, da kjennskap til lovens plikter og retter er 56 % for dem som ikke er i arbeid, mens prosentandelen for dem som arbeider i offentlig og privat sektor er hhv 67 og 69 (TØI).

Imidlertid er både utdanningsgrad og inntektsnivå utslagsgivende for kunnskap om personopplysningsloven, og synes dermed å være de bakgrunnsvariabler med sterkest forklaringskraft på variasjonene. Begge variablene har overensstemmende variasjonsmønster, hvilket kan skyldes at høyere inntekt ofte følger høyere utdanning, mens lavere utdanning gir lavere inntekt.

Prosentandelene av de som kjenner loven er for dem med grunnskole 51, og 74 for dem med høyskole- eller universitetsutdanning over fire år; mens for gruppene med videregående eller høyskole- eller universitetsutdanning under fire år hhv 62 og 68 (TØI). Tilsvarende gjelder for inntektsvariabelen, der gruppen med lavest inntekt, under 150 000, har minst kjennskap til innsynsrett: 47 %, og gruppa med høyest inntekt, over 400 000, har mest kjennskap til retten: 72 %; mens av de som tjener 150 000-299 000 eller 300 000-399 000 er andelen hhv 66 og 69 (TØI). Med andre ord er det samsvar mellom utdanning og inntekt både i differansene og økning.

Til sammenlikning viser Eurobarometeret at det å beskytte informasjon om privatlivet fra misbruk er *en spesielt viktig verdi man må verne om i de neste ti årene*. 67 % mener det er *meget viktig* og 27 % mener det er *rimelig viktig* (Kaiser 2005). Imidlertid synes ikke myndighetene å prioritere dette:

Hver femte klage til Eus ombudsmann gjelder hemmelighold av dokumenter. Avvist. Siden 1995 har Ombudsmannen fått mer enn 20 000 klagesaker, og han har uttalt seg i 2750 av dem. Mange av henvendelsene han får, faller utenfor mandatet, klagene blir derfor avvist. (Am 12/12, s. 15)

Variasjonsmønstrene i befolkningen når det gjelder å kjenne til innsynsrett og det å benytte denne rettighet, samvarierer med utdanning, inntekt og grad av skepsis til

overvåking. Min analyse viser nettopp at det mest grunnleggende skillet mellom de restriktive og de liberale, er tilhørighet til eller lojalitet overfor hhv academia eller arbeidere. Da høy utdanning oftere medfører tilknytning til academia og lav utdanning oftere til arbeidere, synes det å være i overensstemmelse med mine analyseresultater som viser polarisering mellom prinsipiell-restriktiv akademiker og pragmatisk-liberal arbeider.

13: Minne

I dette avsnittet vil jeg drøfte hvordan minne påvirker individers og kollektivers virkelighetspersepsjon og legger grunnlag for deres handlinger og holdninger. Jeg vil i begrepet minne inkludere tidsperspektiv, hukommelse og erfaringer. Minne er et sentralt element i dannelsen og opprettholdelse av identitet for individer og kollektiver. Minne konstituerer nåtid og legger grunnlag for framtid, ved at fortidige representasjoner påvirker persepsjon av nåtidens situasjon; altså utgjør utgangspunkt for handling. Bildet et individ eller et kollektiv har av seg selv og sin rolle, vil styre dets valg av reaksjonsmåte i forhold til samtiden; eksempelvis kan man se seg som revolusjonær opprører, fredsmeglende diplomat eller reaksjonær konservativ.

Tradisjonelt har fagarbeiderorganisasjonene historisk og politisk tilhørt den politiske venstresiden, og utgjør således en del av bussjåførenes kollektive erfaringsbakgrunn. Datatilsynet er derimot et ungt direktorat med kort historikk, som snarere assosieres med academia generelt, enn en politisk fløy spesielt. Staten ble opprettet i 'data-alderen', da Orwells roman '1984', hvor panoptikons Storebror til enhver tid kan se deg, men du vet aldri når, ble aktualisert, og framtidssvisjonen i Huxleys roman 'Vidunderlige Nye Verden', ble innen rekkevidde av å kunne realiseres. Svært forenklet og stereotypisk kan man si at det ved første øyesyn kan virke som om dette er to distinkt ulike kollektive identiteter med tilhørighet innen hhv arbeiderklasse og academia.

Bussbransjen og Datatilsynet er med andre ord basert på svært forskjellige historiske tradisjoner, hvilket påvirker deres erfaringshorisont og derigjennom deres verdigrunnlag. Individuelt vil enhver representant for et kollektiv naturligvis styres av sine respektive habituser (Bourdieu 1995), men deres følelse av tilhørighet til et fellesskap vil påvirke deres identitet, og følgelig legge føringer for handling. Sterk

lojalitet til en organisasjon vil øke sannsynligheten for å la seg påvirke av den, mens svakere tilknytning, vil svekke kollektivets innflytelse på individets handlinger og holdninger. Historikk og fellesskaperfaringer kan dermed sies å være en 'kollektiv habitus'.

I analysen viser jeg at hovedforskjellen mellom representantene i overvåkingsdiskursen kunne forklares med deres respektive tilnærminger til problemstillingen. Datatilsynet, den restriktive posisjon, er prinsipiell i sin tilnærming til saken, og vektlegger følgelig de teoretisk-abstrakte implikasjonene, mens bussbransjen på sin side, den liberale posisjon, har et pragmatisk forhold til saken, og fokuserer på praktisk-konkrete konsekvenser av overvåking. De respektive kollektiver har med andre ord grunnleggende ulike verdensanskuelser, hvilket impliserer at deres posisjoner i overvåkingsdiskursen er uforenlige.

Deres kollektive habituser avspeiler erfaringer og historier som er nedfelt i institusjonens strukturer, både formelt organisasjonsmessig, og uformelt normmessig gjennom forventninger og sedvane. Kollektiv habitus, altså det sett av disposisjoner og egenskaper som selekterer de handlingsalternativer man oppfatter, og dermed ubevisst styrer handlingsvalg, innebærer at fortiden konstituerer nåtid og således styrer fremtid. Kollektivet har en 'sense of one's place' (Bourdieu 1996), uten å stille spørsmålstegn ved den. Man har 'funnet sin plass' og tenker hverken på riktigheten av å være situert hvor man er, eller på muligheten for å endre sin posisjon; man utfordrer altså ikke. Ubevisst vil med andre ord påvirkningsmuligheter og handlingsvalg oppfattes på bakgrunn av tidligere befatning med verden, og persepsjon stenger for handlingsalternativer: "(...) Virkelig liv leves i det nærværende, i nuet, liv med ting i det forgangne(...)" (Buber 2002: 14) Minne er således en del av diskursens materialitet (Neumann 2002).

Kollektiv habitus og minne påvirker individers og kollektivets oppfatning av hvilke muligheter og evner de har til å påvirke samfunnsutviklingen og egen situasjon. Minne tilsvarer altså andre disposisjoner og egenskaper, som til sammen utgjør aktørens diskursive ressurser. I motsetning til kapitalformen økonomi, er imidlertid minne ikke en konkret størrelse, men underbevisst og 'taken for granted' (Giddens 1990). Minne er dermed en del av den følelsen aktørene har av å kunne delta i, og få innflytelse på, samfunnsutviklingen; alternativt gi følelsen av at man befinner seg på sin plass og at verdens orden allerede er angitt, altså at man er situert, og man kan

ingenting gjøre. I tillegg til å medvirke til å selektere handlingsalternativer og å skape opplevelsen av påvirkningspotensiale, vil minne styre handlingsstrategi.

Dersom man har forsøkt en reaksjonsmåte som gir effekt, vil man i senere situasjoner kunne gjenta denne handlingsrespons uten å reflektere over hvorvidt dette er en optimal reaksjon. Individuer og kollektiver innlæres altså metoder og handlingsmønstre gjennom erfaring, som kan begrense og innskrenke deres handlingsrepertoire, og derigjennom minske innflytelsespotensialet og påvirkningsmulighetene på feltets konstellasjon. Aktørenes responsstrategier utgjør således en del av de strukturerende strukturer som opprettholder praksis (Bourdieu 1995), og derved bevarer bestående dominansrelasjoner og posisjoner; og ergo egen posisjon i strukturen. Institusjoner som Datatilsynet eller organisasjoner som bussbransjen, styres altså av fortidig erfaring gjennom minnet, som medvirker til å opprettholde den sosiale orden og hindre eller sinke endring. Minnet er slik en del av diskursens treghet (Neumann 2002).

Dernest vil minne, som den akkumulerte mengde ubevisste erfaringer fra møter med verden, påvirke og utgjøre en del av individets ontologi. Ontologi er ikke en konkret størrelse, snarere flytende og abstrakt; 'noe' som flakser rundt inni ethvert menneske og arter seg som en udefinerbar fornemmelse av egen identitet spesielt, og av verdens beskaffenhet generelt. Aktørenes ontologi vil styre deres opplevelse av hvorvidt de er situert trygt eller usikkert, hvorvidt de uavhengig av kontekst og tilfeldig inntrufne omstendigheter føler seg rolige og optimistiske eller om tilværelsen preges av uro og desillusjonisme. Ontologi utgjør, i likhet med habitus og doxa (Bourdieu 1995), både handlingsrepertoire og verdensbilde; individene navigerer utfra det, men uten refleksjon. I en situasjon hvor to individer med identiske egenskaper og disposisjoner er situerte i eksakt likedanne posisjoner, og dermed har de samme muligheter og potensialer, vil forskjell i ontologi avgjøre situasjonsopplevelse og handlingsstrategi. En slik situasjon er naturligvis umulig å manipulere med i den virkelige verden, men helt hypotetisk sett lar det seg gjøre i et tankeeksperiment.

Individet med ontologisk sikkerhet vil automatisk øyne muligheter heller enn begrensninger, fordi en opplevelse av trygghet, alternativer, innflytelse, valgfrihet og makt, vil farge persepsjon av situasjon; mens vedkommende uten ontologisk sikkerhet vil føle utsatthet, tvang og uro, og oppfatte mangel av alternativer og

innflytelse. Ontologi gir med andre ord opplevelsen av å være handlende subjekt eller tingliggjort objekt; og et objekt vil være prisgitt enhver situasjon, og tilværelsen vil preges av Fortunas luner:

Jeg er ikke ukjent med manges oppfatning av at denne verdens begivenheter styres slik av forsynet og Gud, at lite overlates til menneskenes forstand; ja, om at intet kan gjøres med tingenes gang. Dermed blir det fristende ikke å legge seg opp i dem og saktmodig la seg styre av sjebnen. I vår tid, med alle dens omveltninger hinsides ethvert menneskelig forsyn, er dette en svært utbredt innstilling. Jeg er ofte selv tilbøyelig til å dele den. (Machiavelli 1988: 126)

Kollektiv identitet, ontologi og minne avgjør altså i hvilken grad reaksjoner baseres på objektive saksforhold eller subjektiv sedvane, ved at innebygde systemiske mekanismer utgjør fundamentet for aksjon og reaksjon i verden. Institusjonalisert handlingspraksis ligger i institusjonenes struktur, og styrer reaksjonsstrategi i forhold til tidligere erfaring, heller enn å være refleksiv her og nå, i forhold til omverdenen og de aktører og aktanter man samhandler med. Dialektikk og refleksivitet i samspill med omverdenen, konstituerer altså minne, som igjen styrer atferd. Dernest kroppsliggjør rommet materiell mening, og dets sosiale mening konstitueres gjennom de til enhver tid eksisterende koder:

Først er det vitens kode som er relatert til *erindringen* (memory). Dernest den kode eller lesning som i og for seg springer ut av denne erindringen, men som blir relatert til "the use of concept of function", dvs relatert til *bruksmåte og praksis*. Den tredje dimensjon er *det symbolske* som bl.a. kan være basert på erindringen og følelser. Den fjerde er den subjektive kode som aksentuerer *de-kodningen*. Og for det femte medfører møtet med den materielle empiri at mennesket vil stille seg spørsmål om *sannhet vs illusjon* (Pløger 2001: 78, 79)

Minne er en abstrakt størrelse som utgjør individers og kollektivs opplevelse av sin væren i verden; hvorvidt tilværelsen er åpen for påvirkning og endring, hvorvidt aktørens handlinger og valg er medvirkende i å skape verden i fremtiden, eller om tilværelsen er gitt én gang for alle og at aktøren i mangel av innflytelse må gjøre det beste ut av situasjonen konkret her og nå. Tiltro til at samfunnsutviklingen går i en positiv retning, samt hvor stor tillit man har til at man selv kan påvirke den, vil sannsynligvis få konsekvenser for hva slags tidsperspektiv man legger til grunn for avgjørelser, strategier og atferd. Har man tiltro til egen påvirkningskraft, vil man antakelig tenke langsiktig frem og ta lærdom av tidligere feil, mens hvis man derimot

er desillusjonert og mistroisk, vil man sannsynligvis tenke at man må gjøre det beste ut av situasjonen her og nå, uten å skjele til hverken fortid eller fremtid.

Analysen viser at den restriktive og den liberale posisjon har grunnleggende ulike, og relativt motstridende holdninger og standpunkt, hvilket viser posisjonenes forskjelligartede opplevelser av den politiske og sosiale orden. De restriktive prioriterer potensielle, hypotetiske, eventualiteter 'kanskje-en-gang-i-fremtiden', mens de liberale fokuserer på 'umiddelbart-her-og-nå-i-dag'. Konsekvensene av deres respektive verdensanskuelser og handlingsstrategier viser at Datatilsynet er prinsipielle og opptatt av abstrakte konsekvenser, mens sjåførene er pragmatikere og konsentrerer seg om konkrete følger. Den grunnleggende motsetning mellom den restriktiv-prinsipielle og den pragmatisk-liberale posisjon, kan altså delvis forklares med deres tidsperspektiv og minne.

14: oppsummering av analyse

Den overvåkingsdiskursen jeg har analysert konstitueres direkte av parter som deltar på feltet gjennom å være direkte berørt. Ved å avdekke diskursens lagdeling, har jeg identifisert aktører og aktanter som ikke umiddelbart er iøynefallende eller innlysende å inkludere som deltakere på feltet. Underliggende og kryssende deldiskurser kan være nærmest usynlige fordi deres innflytelse er marginal, men de vil likefullt medvirke i å konstituere diskursen, og er dermed avgjørende å avdekke for å inkludere i analysen. Identifikasjon av mindre synlige deltakere på diskursfeltet, avslører relasjoner og hierarkiske strukturer, samt avdekker eventuell institusjonalisert praksis som vil ha en selvopprettende effekt på diskursens konstellasjon.

Datatilsynet og bussbransjen representerer diskursens hovedposisjoner. Deres respektive posisjonering i forhold til hverandre og saksforholdet, legger rammene for diskursen. Et hovedfunn i min analyse er at hovedposisjonenes motsetningsforhold, altså motsetningene mellom den restriktive og den liberale posisjon, kan beskrives med dikotomien prinsipiell-pragmatisk. Den prinsipielle posisjon er akademisk-teoretisk med langsiktig tidsperspektiv, mens den pragmatiske posisjon er konkret-arbeider med her-og-nå-fokus. Den restriktive posisjon, som hovedsakelig Datatilsynet representerer, kan altså betegnes prinsipiell; og den liberale posisjon transportbransjen er hovedaktør for, kan betegnes pragmatisk.

Profesjonskamper internt i organisasjonene og eksternt mellom institusjoner og øvrige aktører, representerer hovedrepresentasjonens underliggende diskurser, altså ulike nivåer av diskursens lagdeling. Dernest er publikum, politi og media direkte berørte deltakere på diskursfeltet; som deldiskurser på samme nivå som hovedrepresentasjonene. Publikum utgjør en deldiskurs gjennom å bli overvåket, politi gjennom å overvåke, samt media som informasjonskilde om overvåkingsimplikasjoner. Disse deldiskursaktørenes innflytelse har jeg gjort rede for i avsnitt 9.

Jeg identifiserte og analyserte denne spesifikke kameraovervåkingsdiskursen med sikte på å undersøke hvorvidt overvåking innebærer uformell kontroll av borgernes atferd, ved at borgerne bevisst eller ubevisst ensretter sin oppførsel og identitet når de vet de observeres, eller om borgernes kjennskap til at de kameraovervåkes gir dem opplevelse av økt sikkerhet og trygghet, og derigjennom frihet. Jeg fant at publikum er en svært heterogen gruppe, men at majoriteten opplever kollektive transportmidler som en semi-offentlig arena, altså at de føler at dette er en gråsoner mellom private og offentlige sfærer. Jeg fant at publikum tilpasset sin atferd til kontekst på den måten at de fremviste en snever side av seg selv i rollen som 'publikummer', og regulerte oppførsel i henhold til det rollerepertoire som publikumsrollen gav. Publikum ensretter seg altså i forhold til det de tror er forventet, og slik kan individenes mange identiteter snevres inn. Jeg fant videre at mange 'publikummere' følte seg tryggere på offentlige arenaer dersom områdene var kameraovervåket, og således kan publikum oppleve økt frihet. Frykt var et sentralt aspekt som formet publikums holdning til overvåking og personvern. Jeg fant at frykt for kriminalitet var større enn sannsynligheten for å oppleve det, og slik kunne følelse av frykt i offentlige rom medføre hevet toleransegrense for tillatelse til kameraovervåking, til tross for at mange mente overvåking gikk på bekostning av personvern.

Videre fant jeg at politiet hadde egen agenda som direkte påvirket hoveddiskursen, spesielt vedrørende 'synlighet som sikkerhet'. Denne holdning ble benyttet av den liberale posisjon som begrunnelse for utvidelse av tillatelse til kameraovervåking. Mediene, som jeg har brukt både empirisk og som analyseenhet, hadde også egen agenda i form av å fremstille sensasjonsnyheter for å selge. Mediene tenderte til å underbygge den liberale posisjon i disfavør av den restriktive, gjennom å presentere

kameraovervåkingstiltak som nødvendige for fysisk sikkerhet i byrom eller som bevismateriale i eventuelle straffesaker. Fremstillingene tenderte til å være tendensiøse og skjeve, heller informativt nøytrale.

Imidlertid konstitueres diskursen av andre aktører og aktanter som ikke direkte berører feltet, men likevel er medvirkende i å skape det; altså består en diskurs av flere lagdelinger (Neumann 2002). Jeg har i analysen avdekket at aktantene teknologi og økonomi har en indirekte innflytelse ved at deres profesjonsmessige og økonomiske interesser krysser overvåkingsdiskursen, og således utgjør de en underliggende deldiskurs. Sikkerhets- og vokterbransje legitimerer seg selv ved å fremstille offentlige arenaer som utrygge og deres tjenester som nødvendige og sikkerhets-skapende.

Dernest fant jeg at befolkningens tillit til virksomheters behandling av personopplysninger og deres overbevisning om at Datatilsynet eller andre 'systemer' beskytter mot misbruk av overvåkingsdata, delvis kan skyldes at de har tillit til abstrakte systemer (Giddens 1990). Imidlertid fant jeg ikke en klar sammenheng mellom grad av tillit og tilknytning til hhv arbeider-akademia-dikotomien. Det synes altså som grad av tillit går på tvers av hovedvariasjonsmønsteret i forhold til bakgrunnsvariablene utdanning og inntekt. Derimot kan variasjonene mht befolkningens kunnskap om og bruk av innsynsrett, delvis forklares med utdannings- og inntektsvariablene. Høyere utdanning og inntekt samvarierer med kunnskap om og bruk av innsynsretten.

Videre fant jeg at forskjellen mellom hovedposisjonene delvis skyldtes deres respektive tidsperspektiv og minne. Den restriktive posisjon er prinsipiell med et langtidsperspektiv, mens den liberale posisjon er pragmatisk med her-og-nå-perspektiv. Minne, som aktørenes kollektive habituser, avspeiler erfaringer og historier som er nedfelt i organisasjonenes strukturer, formelt og uformelt, og deres sett av disposisjoner og egenskaper vil styre hvilke handlingsalternativer de oppfatter, og hvilke strategier de velger. Minne vil således bidra til at kollektivenes handlingspraksis vedvarer, samt utgjøre en del av diskursens treghet (Neumann 2002).

Hovedfunnet i analysen var at den restriktive posisjon har diskursens ortodoksi, mens den liberale posisjon er diskursens utfordrende heterodoksi. Ortodoksien er

'personvern og fredning av den private sfære', som den heterodokse posisjon tar for gitt (Giddens 1990). Selv om de forsøker å utfordre ortodoksien ved å tøyne grensene, stilles det aldri spørsmål ved personvernortodoksiens eksistensberettigelse. Den heterodokse posisjon artikulere altså motstand, men forblir likevel lojale (Hirschman 1970). Det faktum at personvern og vern av den private sfære debatteres og forsøkes utfordret, betyr at dette ikke er doxa, da doxa er usynlig og dermed forblir uoppdaget og uimotsagt. Ortodoksien er avdekket, men ikke i den grad at den endres (Bourdieu 1995). Personvernortodoksien er således den kode som kreves for å inntre på den overvåkingsdiskursarenaen jeg har analysert. Den heterodokse posisjon kjenner koden, men har ikke klart å forandre den eller selv lage den koden som er forutsettes for inntreden på dette aktuelle feltet. Imidlertid er det mulig at potensielle deltakere ekskluderes fra denne spesifikke overvåkingsdiskursen fordi de ikke har kunnskap om koden.

Til tross for at den restriktive posisjon har ressurser til å definere ortodoksien, er posisjonene likefullt relativt jevnbyrdige, og begge representasjonene eksisterer parallelt og definerer feltet i nærmest lik grad, uten den ene parts ensidige dominans. Diskursen har med andre ord ingen dominant hovedrepresentasjon med dominerte utfordrer-representasjoner, og er altså politisk åpen (Neumann 2002). Min hypotese er at diskursen vil fortsette å være stabil med maktbalanse mellom partene, såfremt diskursen ikke utfordres av utenforstående aktører eller aktanter. Posisjonene vil ikke kunne utvikle seg til en enhetlig syntese, fordi deres verdenbilder er grunnleggende ulike og nærmest uforsonlige; og deres respektive minner som utgjør deres gjøren, laden og væren i verden gjør deres posisjoner uforenlige. Imidlertid er det viktig å understreke at enhver diskurs er en kontinuerlig prosess, der hovedrepresentasjoner, marginale posisjoner, kryssende og underliggende deldiskurser, samt øvrige aktører og aktanter, alle definerer feltet gjennom å konstant forholde seg til feltet og hverandre. En diskurs vil med andre ord alltid skapes og gjenskapes av deltakerne og diskursfeltet i et refleksivt gjensidig forhold: diskurs er noe som hele tiden skjer.

KAPITTEL VI: KONSEKVENSER AV OVERVÅKING

Overvåking innebærer konsekvenser i positiv og negativ forstand, gjennom innskrenking og utvidelse av borgernes frihet. Kontroll påvirker samfunnsutvikling på myndighetsmessig makronivå, organisasjonsmessig mesonivå. Overvåking får konsekvenser for samfunnsutviklingen generelt, og for borgerne som konsumenter og sivile på mikronivå. Jeg drøfter i dette kapitlet ulike typer overvåking i forhold til myndighetenes disiplinering av borgerne, likhet for loven, demokrati og rettsvern. Jeg drøfter hvorledes forskjellige former for overvåkingsdata benyttes til å kontrollere borgerne på varierende vis. Videre drøfter inngrep i borgernes privatsfære og viser praktiske konsekvenser av overvåking i borgernes hverdag. Derneft drøfter jeg overvåking i forhold til kriminalitetsbekjempelse som frykten for det urene i forhold til utvikling i frihet. Jeg vil med konkrete eksempler vise hvordan kriminalitetsbekjempelse kan arte seg som renselse av byen gjennom eksklusjon, og at spesifikke grupper vil måtte betale renhetens pris.

1: Myndighetenes disiplinering av borgerne

Informasjonssamfunnet åpner for uoverskuelige muligheter for overvåking som disiplinerende og sorterende kontrollering av samfunnsborgerne. Jeg drøfter her aspekter ved overvåkingssamfunnets disiplinerende konsekvenser i forhold til demokrati og rettsvern, med konkrete eksempler på at samfunnsutviklingen går i retning av annetgjøring av spesifikke kategorier av borgere. Jeg vil inkludere eksempler på konsekvenser av overvåking og overvåkingsdata som ikke kun begrenser seg til kameraovervåking på kollektive transportmidler. Årsaken til dette valget er at videofilming på kollektivtransport har foregått i relativt kort tid, og følgelig er praktiske, sosiale og samfunnsmessige konsekvenser av denne form for overvåking uoversiktlige og uoverskuelige. Jeg inkluderer følgelig eksempler fra overvåking av offentlige åpne byrom av kameraer, vektere og politi. Jeg benytter overvåkingseksemplene for å skissere potensielle konsekvenser av den kameraovervåkingsdiskursen jeg har identifisert og analysert.

Panoptiske disiplineringstiltak med asymmetrisk observasjon uten gjensidig ansikt-til-ansikt interaksjon, med profesjonalisering av overvåkere i form av teknologiske hjelpemidler i foucaultsk forstand, var tidligere en forlengelse av statlige

myndigheters kontrollmekanisme, som innebar at den alltid tilstedeværende muligheten av og reelle trusselen om straff, ville ha en avskrekkende virkning på borgerne, og følgelig gjøre at de holdt seg innenfor lovene. Kameraovervåkingen i offentlige rom i dag kan snarere kalles synoptisk, fordi alt er overskuelig, da alle kameraenes simultane overvåking tilsammen har panoramautsikt til verden og borgerne. For den enkelte borger og det enkelte kamera dreier det seg om svært kortfattede utdrag av hver enkelts liv: et kort tidsrom av gangen og i en rolle, som passasjer eller fotgjenger, på 'front stage' (Goffman 1966). Alle de løse fragmentene overvåkingsinformasjonen akkumulerer kan benyttes til å lage et bilde av borgerens liv og definere karakteregenskaper ved den overvåkedes personlighet. Overvåkingsdata består av statistiske karakteristika og brukes som grunnlag for å lage en profil over borgerens livsførsel som konsument eller sivil borger. Profilen benyttes for å påvise signifikante trekk ved oppførsel og personlighet, og kan brukes i simulering og manipulasjon, samt forutsi eventuell atferd i fremtiden (Lyon 2001).

Overvåking vil ha en atferdsregulerende effekt fordi den iaktatte automatisk vil korrigere seg selv og tilpasse sin oppførsel de antatte forventningene og kravene situasjonen stiller (Goffman 1966). I offentlige sammenhenger opptrer borgere i roller som ikke er representative for borgeren som individ, men som kun viser et glimt av personlighet og egenskaper. Synoptiske overvåkingsopplysninger vil fange kun ett øyeblikk, og overse øvrige roller og identiteter som den overvåkede har: "(...) denne dobbelte rekke av erfaringer, denne tilgang til tilsynelatende adskilte verdener gjentar seg i min natur i enhver henseende – jeg er en dobbeltgjenger, jeg har også et "annet" ansikt ved siden av det første. Og kanskje også et tredje...(...)" (Nietzsche 1999: 27).

Overvåkingsdata har også en regulerende funksjon i den forstand at enkelte borgere på bakgrunn av utseende ekskluderes fra offentlige arenaer, uavhengig av deres oppførsel (Lomell 2004). Eksklusjon av uønskede har i alle samfunn vært en metode for å bevare ro og orden, men synes i dag å være en strategi for renselse av offentlige arenaer. Overvåking tilrettelegger altså for å utdefinere enkelte kategorier av borgere, basert på klassifiseringer foretatt utfra ikke-representative snevre øyeblikk av den overvåkedes tilstedeværelse i offentlige rom. Konsekvensene av å bli observert og definert utfra korte øyeblikk, og å observere andre og definere dem på bakgrunn av små brokker av informasjon, berører ikke kun enkeltborgernes hverdagsliv og deres personlige væren i verden, men påvirker samhandling, samvær

og samfunnsutviklingen som sådan. Analyser av amerikanske byer har vist en tilnærmet allmenn regelmessighet av at homogene lokalsamfunn med etnisk ensartethet og klasse- og rasemessig segregering i sterkest grad preges av " (...) mistenksomhet overfor andre, intoleranse for forskjeller, nag mot fremmede og krav om å skille dem ut og forvise dem, i tillegg til en hysterisk, paranoid bekymring om "lov og orden" (...)" (Bauman 1998: 64).

Tidligere tiders trussel om invasjon og frykt for annektering av fremmede fiender ble håndtert og holdt på trygg avstand av byborgens solide murer og nattevekternes patruljering. 'Vi borgerne' ble beskyttet mot angrep utenfra av 'de Andre'. I moderne bysamfunn er imidlertid ikke 'Vi' en like enkel kategori å definere, ei heller finnes en enkeltstående klar grense for skillet mellom 'Oss' og 'de Andre'; følgelig vil byborgens fysiske avgrensning måtte erstattes av en følelse:

"vi-følelsen" i en illusjon om likhet, som blir sikret ved den ensformige likheten mellom dem man kan få øye på. Sikkerhetsgarantien blir oftest innvarslet ved fravær av annerledes tenkende, annerledes handlende og annerledes utseende naboer. Ensartethet skaper ensrettethet, og ensrettethetens bakside er intoleranse. I et homogent lokalmiljø er det ytterst vanskelig å tilegne seg de karakteregenskaper og ferdigheter som trengs for å håndtere menneskelige forskjeller og uvisse situasjoner; og i fravær av slike ferdigheter og egenskaper er det altfor lett å frykte den andre, simpelthen fordi han er en annen – kanskje en som ser pussig og annerledes ut, men som først og fremst er ukjent, ikke-lett-forståelig, ikke-helt-utgrunnet og uforutsigbar. (Bauman 1998: 65)

Frykten i urbane settinger skyldes ikke ville vikinger, brune bander eller gule maur; frykten kommer innenfra; fra naboen som ikke likner deg i hverken utseende eller atferd, passasjerer ved siden av deg på trikken som ikke deler din vane med å lese avisen, kunden på butikken som handler varer du ikke kjenner, fotgjengeren gatelangs som smiler til deg uoppfordret; Kanskje har 'Vi' en fiende blant 'Oss'; kanskje er den 'Andre' en selvmordsbombende terrorist; i det minste narkoman, lommetjuv eller gal. Forskjellige strategier kan benyttes for å forholde seg til frykten; frykten må håndteres. Man kan bli kjent med den fremmede eller man kan fjerne vedkommende, eventuelt kan man som vekterne gjør, fjerne det potensielt fryktinngytende før det har rukket å skape frykt (Lomell 2004). Daværende sosialbyråd Eckbo lanserte sommeren 2005 en kontroversiell idé om å etablere brakkeby for omplassering av beboere med manglende boevne. Utgangspunktet var en dansk modell og i Danmark fikk idèen krass kritikk fra politikere og menigmenn,

men Eckbo kunne vanskelig se for seg at en kommitè skulle gå imot en slik løsning. (Aa 18/11, s. 6).

Frykten for det ukjente og det som ikke likner oss selv kan føre til at vi forskanser oss; ikke lenger innenfor byborgens murer i et fellesskap, men i ensom trygghet bak elektroniske portvoktere og teknologiske murer av sikkerhetsalarmer og adgangsbegrensninger; i farefri isolasjon fra det skremmende fremmede:

Det er ikke fellesskap, men unngåelse og adskillelse som er blitt de viktigste overlevelsesstrategiene i vår tids storbyer. Det er ikke lenger spørsmål om å elske eller å hate sin neste. Å holde naboene på armlengdes avstand tar hånd om det dilemmaet og gjør valget unødvendig: det avverger situasjoner hvor man må velge mellom kjærlighet og hat. (Bauman 1998: 65, 66)

Denne valgvegrende ansvarsunnvikelsen og ansvarsfraskrivelsen får konsekvenser for sosialt samvær, og samfunnsmessig utvikling; dersom det hverken finnes variasjon eller eksisterer forskjellighet, vil det heller ikke foreligge grunnlag for utvikling. Dersom det ikke finnes gjensidighet i kommunikasjon og samvær, der hver sender er en mottaker og hver mottaker er en sender (Goffman 1966), men hver og én borger befinner seg separert fra ethvert fellesskap i en samfunnsløs tilværelse, blottet for dialog og utveksling; vil enhver i isolasjon fra omverdenens eventuelle utfordringer, meningsbrytninger eller konflikter overleve og eksistere, men ikke leve.

Et klinisk desinfisert og hygienisk rensert samfunn, fritt for alt som er annerledes og ulikt, vil på kort sikt unndra mennesket enhver mulighet for overraskelser, tilfeldigheter og sammentreff, men også i lengden stanse kulturell, politisk, sosial og menneskelig utvikling. Frykt kan altså skape mentale skiller og sosial isolasjon. Tendensen til atomisering kan forsterkes ved fysiske avgrensinger som deportasjon og brakkebyer, men også ved byutforming for næringsliv, kontorer og konsum, på bekostning av menneskelige møteplasser, sosialt samvær og tilfeldige treff mellom fremmede. Byplanleggere synes ikke å tilrettelegge for levende byrom med naturlig trygghet i form av arkitektonisk utforming, lyssetting og tilstedeværelse av borgere som bruker offentlige arenaer, hvilket gir grobunn for avstand og i praksis kan medføre ghettoisering.

Berg, fra MSc City Design, stiller spørsmålstegn ved hvorvidt planleggere og politikere har velegnede verktøy for å møte den urbane virkelighet, hvor offentlig innflytelse minsker til fordel for kommersiell merkevareindustri:

Selv i vesle Oslo ser vi tendenser til gettoifisering og hvordan nye, attraktivt beliggende utviklingsprosjekter kun retter seg mot etablerte og velbeslåtte kjøpersegmenter. Dette skaper ikke en by tilpasset reelle krav og ønsker hos størstedelen av befolkningen og holdninger hos den oppvoksende generasjon. Snarere er det en kopi av planlegging som fungerer for en heller marginal gruppe – de aller rikeste, som finner trygghet i å barrikadere seg mot omverdenen. (Mb 26/8, s. 24)

Isolasjonspolitikken retter seg altså ikke bare mot 'shabby' utseende, uønskede individer, som ekskluderes fra bestemte områder, men også mot borgere som boligkjøpende konsumenter som innhentes til spesifikke strøk.

Overvåkingsinformasjonen som er grunnlaget for å utarbeide profiler på borgerne, tilrettelegger dermed for manipulasjon på mange plan. Ironisk nok hindres informasjonssamfunnet i å få full kontroll over samtlige borgere, fordi opplysningene er for mange; overvåkingsdata akkumuleres, behandles, organiseres og analyseres kontinuerlig, hvilket gjør det umulig å holde fullstendig oversikt. Dermed kan man ikke manipuleres som en kyborger i SimCity (Lyon 2001). Selv om ikke et bentham-inspirert panoptisk all-observing-eye eller tankepolitiet til Orwell er realisert i bokstavelig forstand (Orwell 2004), så gjør utilsiktede konsekvenser av overvåking at offentlig og privat sfære belyses på en ny måte som borgerne ikke kan beskytte seg mot, bla fordi muligheter for anonymisering nærmest er forsvunnet (Helmers 2006).

Det synoptiske overvåkingssamfunnet gjør med andre ord privatsfæren, i lik grad som den offentlige arena, gjennomskiktig. Konsumenter og sivile innretter seg bevisst og ubevisst ved å justere sin oppførsel og fremferd (Goffman 1966), i tillegg til at deres profiler brukes i manipulasjonsstrategier (Lyon 2001). Derneft vil offentlige rom organiseres med hensyn til utestenging eller utstøting av utgrupper (Lomell 2004), kombinert med tilrettelegging for plassering av spesifikke profilkategorier (Berg 2005). Samfunnets gjennomskiktighet vil således styre atferd og innskrenke utvikling i frihet. Urban kulturell kompleksitet forsøkes slik bortorganisert, og menneskelig mangfold bortføres, gjennom normalitetsforenkling og fjerning av det avvikende. Atomisering av fellesskap og klassifisering av det rene og det urene (Douglas 1997) gir en skinnbeskyttelse, for i realiteten kan man ikke beskyttes mot tilfeldig terror eller naturens luner. Segregeringspolitikk som holder fremmede på avstand og polstrede barnehager som hindrer grønske på knærne, fungerer som

er løsningen. Det er en kjensgjerning at blind vold og påfølgende rettsbehandling er korrekt beskrivelse av saksforholdene i Rusvik-saken, men det faktum at en kriminell hendelse som ble filmet, førte til dom, betyr ikke nødvendigvis at andre saker som blir filmet vil medføre det samme.

Enkelthendelser kan ikke brukes til å generalisere på samfunnet for øvrig, fordi filming av mange lovbrudd ikke har medført hverken oppklaring eller dom. Årsakene til at kriminalitet som har blitt filmet likevel ikke er løst, skyldes ofte mangelfull bildekvalitet, som gjør det umulig å identifisere gjerningspersonen(e), og at lovbreakere som identifiseres ikke blir funnet og ført for retten.

Datatilsynet ser seg ansvarlig for å fatte avgjørelser og vedtak i et framtidsrettet perspektiv, med vekt på overordnede samfunnshensyn, og kan derfor ikke ledes av medienes øyeblikkstyranni. Ivaretagelse av personvern og beskyttelse av privatlivets fred oppfattes som deler av overordnede samfunnshensyn. Direktoratet mener at krenking av personvernet innebærer å berøve borgerne sin integritet, og at inngripen i privatsfæren må begrenses for å beskytte enkeltindivider mot innskrenking av sin frihet. Positive følger av kameraovervåking i form av daglig trygghet og eventuell økt oppklaringsprosent av begåtte lovbrudd må, etter Datatilsynets oppfatning, avveies mot inngripen i borgernes privatliv og eventuelle andre negative konsekvenser overvåking kan medføre for den enkeltes frie utvikling og utfoldelse. Retten til privatlivets fred anses som en fundamental menneskerettighet, og er en forutsetning for "(...) frihet, verdighet og selvstendighet. (...)" (Apenes 2005: 5)

8: Overvåkingsdiskurs & Mediemakt

Hendelser hvor vold har vært brukt mot uskyldige mennesker beskrives hyppig i mediene. Fremstillingene kan ved å vektlegge at filming medfører oppklaring av kriminelle handlinger, samt unnlate å nevne eventuelle ulemper eller negative konsekvenser, gi et ensidig inntrykk av at kameraovervåking er et positivt hjelpemiddel. Eksempelvis dersom en voldtektsforbryter blir dømt som følge av kameraovervåking, vil man umiddelbart tenke kameraovervåkingstiltak er nødvendig:

Piratsjåfør fikk 3 år for voldtekt. Først truet han henne til sex i bilen. Så fulgte han etter henne inn i leiligheten. Nå er den 55 år gamle pirattaxisjåføren dømt til tre års fengsel. Kvinnens to barn var på ferie

beskyttelse mot egen frykt for det usikre ved tilværelsen og det uforutsigelige ved fremtiden, men gir ingen reell trygghet, fordi verden i bunn og grunn er ukontrollerbar, og det å være menneske preges av usikkerhet.

Trygghets- og renhetssøken kan imidlertid legitimere disiplinerende tiltak som eksklusjon av borgere eller overvåking av borgere uten proporsjonalitet mellom tiltak og effekt eller skjellig grunn til mistanke, basert på profiler dannet på grunnlag av fragmentert informasjon fra overvåkingsdata. Verdien av trygghet vil således begrunne inngrep i borgernes private sfære som går på bekostning av personlig integritet, personvern og frihet. Legal overvåking for fremme av borgernes trygghet og rikets sikkerhet fortøner seg prisverdig, men kan gå på menneskeverd og rettsvern løs:

Barndomsvenn stjal identiteten. Stemplet som narkoman på rullebladet. I halvannet år sto 26-åringen feilaktig oppført med et langt rulleblad hos politiet. (Am 3/9, s. 3)

Får erstatning. Mange av dem som har søkt om erstatning for ulovlig overvåking, får medhold. (...)Dermed ligger det an til at over halvparten av dem som har søkt om erstatning etter ulovlig overvåking, får medhold. (nrk.no 18/7)

Avviser mappeåpning. Justisminister Knut storberget (a) vil ikke gi folk innsyn i Politiets sikkerhetstjenestes arkiver. – Jeg er redd for at en permanent innsynsordning kan pulverisere ansvaret som kontrollorganene har i dag, for eksempel EOS-utvalgets ansvar. (Am 14/2-2006, s. 7)

Preventive beskyttelsestiltak for å hindre eventuelle trusler og fremtidige farer virker tilforlatelige dersom begrunnelsen er trygghet for nasjonen. Frykt for potensielle hendelser kan imidlertid legitimere tiltak som kuer borgere, oppløser fellesskap og hindrer samfunnsutvikling; gjennom å tie i hjel ytringer, undergrave dialog og stigmatisere spesifikke kategorier. I forbindelse med overvåkingsloven ville justisminister Odd Einar Dørums utvide statens myndighet til også å gjelde romavlytting. Harald Stanghelle mener rammene for loven er for vide, kravet til mistanke for generelt, og ordet forebygging for altomfattende:

Tenk på eksempelet Blitz: I noen av 80-årene definerte sentrale deler av Oslos politiledelse Blitz som en livsfarlig trussel. Et PST med Dørums fullmaktslov i hånden ville ikke hatt noen problemer med å etablere de indisiene som var nødvendig for å romavlytte Blitz-huset. Tenk et AKP som programfestet væpnet revolusjon: PST ville knapt brukt en halvtime på å overbevise en forhørsdommer om at romavlytting var nødvendig for

å forebygge væpnede aksjoner. (...)Vi vet at fiendebilder kan skapes – også de som ikke finnes. (Am 25/5, s. 3)

I kjølvannet av terrorbombingen i London 7. juli møttes justis- og innenriksministrene i EU-landene til et ekstraordinært møte vedrørende et forslag om overvåking av telefon- internettbruk. Gjennom Schengen-samarbeidet vil et slikt EU-direktiv få store konsekvenser for Norge. Forslaget innebærer at enkeltpersoner eller kategorier av mennesker kan bli gjenstand for såkalt 'intensivert overvåking', og menneskerettighetsorganisasjoner er skeptiske. Professor i rettssosiologi, Thomas Mathiesen frykter for ytrings- og rettsikkerheten og oppfordrer til protest: "(...) Den norske regjeringen må ta høylydt til motmæle mot denne utviklingen, ikke bare i diplomatiske og politiske kanaler, men i internasjonale media. (...)”
(klassekampen.no 20/7)

Mistenkeliggjøring av og svekket tillit til borgerne, vil svekke tillitsforholdet mellom borgerne og myndigheter. Tillit forutsetter en tro på at andre kan ta ansvar for forhold som berører den enkelte og andre. Representativt demokrati og spesialistekspertise forutsetter tillit. Borgerne betror oppgaver og verdier til aktører og aktanter som vedrører og berører dem, og som får konsekvenser for deres liv. Tillit kan være basert på illusjon, på erfaring eller være et lønnlig håp, men årsaken til at tillit vises er ikke like viktig som det faktum at den vises. Dersom tillit uteblir og erstattes av mistenkeliggjøring og overvåking, vil borgerne ikke lenger ha noe å tape på å begå lovbrudd, fordi man allerede er klassifisert i kategorien ulydig, potensiell lovbryster eller sannsynlig kriminell, fremfor uskyldig. Implisitt betyr denne mistenkeliggjøring og eventuelle stigmatisering av borgerne som lovbrystere av natur, at de må overvåkes og disiplineres for å hindre dem i å realisere sine kriminelle tilbøyeligheter. Borgerne må altså kontrolleres for å holde dem innenfor lovene, eventuelt innefor fengselsmurene. Konsekvensene av manglende tillitsrelasjoner mellom myndigheter og borgere, kan bli at mistenkeliggjøringen og de disiplinerende overvåkingsinngrep fra myndighetenes side, fører til at borgerne reagerer med mistenkeliggjøring av øvrige borgere, frykter de 'Andre', og dernest unndrar sin tillit til myndigheter og medborgere. En slik utvikling vil i fall undergrave rettsstaten, ruinere demokratiet, og til syvende og sist rasere det sivile samfunn.

2: Inngrep i borgernes privatsfære i hverdagen

Overvåkingssamfunnet åpner for å gjøre hverdagen tryggere for mange borgere. Kameraovervåking gjør at mange borgere føler seg tryggere på offentlige arenaer, men berører også borgere i negativ forstand. Både som konsumenter og sivile, blir individene konfrontert med overvåkingssamfunnets personopplysningsbaser og kontroll. Jeg drøfter individuelle og samfunnsmessige følger av myndighetenes inngripen i borgernes hverdagsliv, med konkrete eksempler fra Norge. Jeg illustrerer med eksempler som ikke kun dreier seg om kameraovervåking på kollektive transportmidler, da dette har foregått i relativt sett kort tid. Hittil har det ikke forekommet, eventuelt ikke fremkommet, tilfeller av misbruk av overvåkingsopplysninger fra denne form for overvåking. Jeg benytter eksempler på inngrep i borgernes tilværelse som baseres på akkumulert overvåkingsmateriale av forskjellige typer personopplysninger. Jeg skisserer potensielle følger av overvåking og databaser med overvåkingsopplysninger fra andre typer overvåking, i den hensikt å kunne antyde eventuelle fremtidige konsekvenser av kameraovervåking spesielt og overvåkingssamfunnet generelt.

Positive praktiske konsekvenser kan være utvidelse av frihet gjennom følelse av trygghet ved å ha vektere, politi og kamera omkring seg; eventuelt kan det gi sikkerhet å vite at man har bevismateriale dersom noe kriminelt skjer. Tiltak som gir frihet fra frykt, har imidlertid ofte utilsiktede effekter av mindre positiv art. Norsk Presseforbund vil gjeninnføre en moderne form av gapestokken, gjennom å identifisere dømte voldsutøver med presentasjon av navn og bilde. Liberaliseringen av presseskikk-praksisen kan for enkelte ofre føles som positivt fordi: "(...) når kvinnemishandlingssaker av grov kaliber blir offentliggjort på denne måten er det i utgangspunktet en oppreisning for de ofrene som rammes av kvinnemishandling. (...) " (nrk.no 9/9). Generalsekretær i Norsk Presseforbund advarer, men mener et argument for slik identifisering og offentliggjøring kan være: " (...) at slik identifisering kan gi et signal om at mishandling av kvinner blir tatt på alvor. (...) (nrk.no 9/9)

Videre er samkjøring av databaser problematisk for borgere som konsumenter og som sivile. Sensitive data kan undergrave frihet i sivilborgerlig forstand, og brukes til å manipulere konsumenter i kommersielt øyemed (Lyon 2001). Norsk pasientregister skal samordne Norsk pasientregister med navn og fødselsnummer med alle andre

helseregistre, for slik å forenkle identifikasjon av pasienter, og å tilrettelegge personopplysninger for enklere å kunne ivareta registerets primære formål; nemlig administrasjon, finansiering og styring av helsesektoren. Tilrettelegging innebærer samtidig enklere tilgang til å hente ut opplysninger for illegitime formål: "(...) Det er ikke tvil om at personopplysninger kan misbrukes eller at feil kan skje. Det er snarere et spørsmål om når det skjer. Jo flere opplysninger og større samlinger, jo større vil mulighetene være og konsekvensene kunne bli. (...)” (datatilsynet.no 22/12)

Trygdeetat, sosialkontor og aetat skal sammenslås i 'Ny arbeids- og velferdsforvaltning' (NAV), for å bli et velferdskontor og gi brukere et bedre og mer samordnet tilbud enn tidligere (Am 13/2-2006, s. 6). Samordningen innebærer at det blir langt vanskeligere for enkeltpersoner å kontrollere hvem som har opplysninger om dem, og hva de benyttes til. Datatilsynet frykter at etableringen av denne gigantetat kan medføre at sensitive personopplysninger kan komme på avveie: "(...) – Den mest dramatiske konsekvensen er at alle dei om lag 16. 000 tilsette i etaten vil få tilgang til dei mest sensitive opplysningar om så godt som alle norske borgarar, utan at det blir registrert eller kontrollert kven som har lese eller brukt opplysningane. (...)” (datatilsynet.no 18/11)

Derneft har bankene fått pålegg om å opprette, drifte og vedlikeholde elektroniske overvåkingssystemer over privatpersoners transaksjoner og konti, for å forhindre hvitvasking. Bankene plikter å melde hverandre og myndighetene ved mistenkelige transaksjoner eller kunder; avvik siles i systemet slik at bankene til enhver tid vet hva alle kunder bedriver. Taushetsplikten synes å måtte vike for å avsløre hvitvasking av penger, altså må to goder avveies mot hverandre. Konsekvensene er imidlertid uoverskuelige når ingen vet hva hvem vet; når disse uidentifiserte aktørene bruker det de vet; eller hvordan, hvorfor og hvem de forteller det til (Lyon 2001). Hvitvaskerne har imidlertid sluttet å benytte banksystemer og funnet nye metoder: "(...) – I stedet opplever vi at hvitvaskerne finner nye og smartere måter å vaske penger på, sier leder og politiadvokat Else Lund ved Økokrims hvitvaskingsteam. (...)” (Am 15/9, s. 14). Kampen mot hvitvaskingskriminalitet er altså ikke vunnet med utvidet opplysningsplikt.

Videre vil personopplysninger kunne brukes for å selektene forsikringskunder. Dersom man er registrert som tidligere pasient, det være seg som psykologisk pasient eller sykmeldt grunnet ryggproblemer, er det liten sannsynlighet for å kunne

få uføreforsikring fordi forsikringsselskapene ikke lar deg tegne forsikring: (...)” Frykter A- og B-kunder. Forbrukerrådet mener den nye forsikringsavtaleloven gjør det lett for selskapene å nekte kunder forsikring. (...)” (Am 22/9, s. 42) Årsaken er at formuleringene i loven er så vage at retten til å tegne forsikring ikke ivaretas, slik at selskapene selekterer kunder, fremfor at kunder velger selskap. Klasseskillene baseres på klassifisering av mennesker som innehar statistisk sett spesifikke tilbøyeligheter til å kunne bli uføre, men ivaretar ikke kravet om individuell behandling. Snarere åpner det for en systematisk stigmatisering av grupper av mennesker som skjæres over én kam, og behandles som representanter for en kategori på grunnlag av få indisier, som tilsynelatende skal fortelle noe om karaktertrekk eller genetikk; og forutsi eventuell utsatthet for sykdom.

Kategorien kvinne må bla betale 389 kroner for uføreforsikring i forhold til en mann på samme alder som må betale 203 kroner. Selskapene hevder de ikke kan benytte kjønnsnøytrale premier fordi, ifølge spesialrådgiver Knut Dyre Haug i Storebrand, er pålagt å drive økonomisk forsvarlig, og sier deres tariffer kun er konsekvenser av avgjørelser tatt andre steder, og henviser til uførestatistikken (klassekampen.no 21/2-2006).

Også i erstatningssaker brukes ikke-relevante opplysninger fra pasientjournaler oftere, til tross for at taushetsplikten er individuell for hver enkelt lege, ikke kollektiv, slik at utveksling av data ikke skal kunne forgå uten videre. Hvorvidt opplysninger anses som relevante vil variere mellom partene i en sak, hvilket kan gå på sikkerheten løs: "(...) Forsikringsselskapa ønskjer å gjennomføre stadig meir nærgående og fingrupperte risikovurderingar basert på opplysningar dei sjølv meiner er relevante. Datatilsynet peikar på at dette fører til å uthole den solidariske tanken i forsikringsordningane, samtidig som personvernet blir truga. (...)” (datatilsynet.no 8/9)

Teknologien muliggjør nye rutiner for modellering og profilering; altså simulering og konsumentovervåking, der indisier fra overvåkingsdata gir kategorier som muliggjør sortering (Lyon 2001), men altså basert på snevre små glimt av individene i ulike roller med tilhørende rollerepertoire, ikke hele mennesker. Konsekvensene berører sivilborgerlige rettigheter, så vel som borgere som konsumenter. Kredittselskapet KLP i Trondheim kredittvurderer alle potensielle leietakere før kontraktssignering, til tross for at dette er brudd på personvernlovverket, og kan blant

annet medføre at kunder ekskluderes fra boligmarkedet. KLP skaffer seg altså detaljerte profiler på folk på urettmessig vis (datatilsynet.no 31/10). Også tre av Hafslunds datterselskaper innrømmer å ha jukset med kundelister i markedsføring av sine egne tilbud av strømleveranser til kunder. (Am 8/3, s. 5). Slik kan personopplysninger manipulere borgerne som konsumenter.

Politiet lagrer pasientinformasjon i sitt datasystem, dersom de bistår med transport. Pasienter som ikke har begått noe straffbart eller er tilknyttet kriminelle hendelser eller handlinger, loggføres, slik at opplysningene kan hentes frem av politiet i vanlige politisaker. Datasystemet er tilgjengelig for samtlige i politiet, til tross for at dette ikke er informasjon som er straffesaksrelatert. Loven krever saklig begrunnelse for registrering og spredning av slik informasjon, og fungerende direktør i Datatilsynet, Knut Kaspersen, sier at: "(...) – Opplysninger om slike transportoppdrag bør skjermes, slik at ikke informasjonen er tilgjengelig for enhver i politiet i alle saker. (...)" (Am 28/7, s. 7)

Politiet kan dernest ved feiltakelse utlevere sensitive personopplysninger. Knut Enersen fikk et parkeringsgebyr med navn, adresse og personnummer påskrevet, tilgjengelig for alle og enhver, til tross for at fødsels- og personnummer ikke skal påføres blanketten medmindre den blir direkte overlevert. Enersen mener dette var ille og at politiet burde forstå at det er alvorlig, men politioverbetjent John Erik Veseth ønske ikke å kommentere denne konkrete saken, men sier på generelt grunnlag at : "(...) Her kan det ha skjedd en glipp (...)" (Am 21/3-2006).

Dersom det skjer såkalte 'glipper', kan det få store konsekvenser når stadig flere sensitive opplysninger samles i store databaser. Nå får politiet en felles databank hvor uoppklarte lovbrudd og mistenkte personer beskrives, for å strukturere den kunnskap som allerede finnes i etaten. Assisterende politidirektør, Odd Berner Malme, bekrefter at politiet har brukt mye tid på å lage retningslinjer slik at de ikke bryter Datatilsynets regelverk: "(...) Databanken vil måtte balansere mellom effektivitet og personvern. (...)" (Am 28/2-2006, s.4)

Retningslinjer og regelverk er fint såfremt det ikke skjer glipper, men politiets datasystemer inneholder etterforskningsopplysninger om tusenvis av personer som ifølge personopplysningsloven skulle ha vært slettet fordi etterforskningsdata eller pågripelser som ikke resulterer i sanksjoner skal slettes etter max 15 år (Am 22/2-

2006, s. 3). Mulighetene for glipp ser ut til å være relativt stor, og konsekvensene mer alvorlige dersom også uriktige eller foreldete data kan komme på avveie. Dersom man kameraovervåkes eller fotograferes, kan borgerne ved glipper klassifiseres kriminelle eller settes i medienes gapestokk, hvilket ikke er alvorlig kun for den angjeldende, men også for vedkommendes pårørende, og ikke minst vil samfunnets tillitsrelasjoner bli skadelidende.

Politietaten er ikke alene om ikke å overholde personopplysningsloven blant norske virksomheter. Universitetet har hatt persondata liggende tilgjengelig på nett, ved en feiltakelse, fra medio mai 2005 til primo mars 2006, hvilket tilrettela for eventuelle identitetstyverier:

Persondata frå 5300 UiO-tilsette hamna på Internett i mai i fjor etter ei tabbe hos USIT. Søkjemotoren Google fanga opp både fødselsnummer, jobbtelefon og e-postadresse før feilen blei oppdaga. (UNIFORUM 9/3-2006, s. 2)

Også kommuner og offentlige institusjoner gjør fødselsnumre tilgjengelige på internett, med bla den konsekvens av hundrevis av ID-tyverier årlig (Am 7/3-2006, s. 2). Hvorvidt personopplysninger tilgjengeliggjøres for allmennheten grunnet kunnskapsløshet eller glipper, endrer ikke følgene dette får for individene som rammes. Mulighetene for å forhindre den slags i fremtiden, kan imidlertid økes dersom man kjenner til det institusjonaliserte personvern av lover og forskrifter, samt utøvelsen av disse, som har som formål å beskytte borgerne. 424 virksomheter antyder å ha en grunnleggende positiv holdning til personvern, men har mangelfull kunnskap om hvilke plikter som følger med bruk av personopplysninger, og kun en lav andel av virksomhetene oppgir at de følger krav til bla informasjonssikkerhet, internkontroll og informasjonsplikt som følger av loven eller forskriften (TØI).

Min analyse viste at arbeidsgivere overvåker ansatte både med filming med kamera, sjekking av e-post og spaning, hvilket viser at personvernet ikke blir ivaretatt godt nok. Det er også få som benytter mulighet for innsyn, samt få som har kunnskap om personopplysningsloven eller frykter data vil bli misbrukt. Dette kan skyldes en noe naiv tro på at det såkalte systemet, altså at Datatilsynet eller myndigheter vil behandle sensitiv informasjon på ansvarlig og forskriftsmessig vis, hvilket kan bero delvis på det faktum at personopplysninger som regel avgis uten facework commitments og dermed innbyr til blind tillit til abstrakte systemer (Giddens 1990).

En konsekvens av misbruk av personopplysninger, kan være ekskludering fra arbeidsmarkedet. Det er et såvidt stort problem at nettstedet rekruttering.no, konkret foreslår å fjerne navn fra jobbsøknaden, for å forhindre at arbeidssøkere med unorske navn ikke vurderes seriøst på individuelt grunnlag, men ekskluderes før seleksjonsprosessen starter (Aa 8/3-2006). Det viser at også personopplysninger som ikke er sensitive brukes i en klassesdeling av A- lag og B-lag. For angjeldende person(er) er det alvorlig nok å utestenges fra arbeidslivet, og vedkommende vil kunne komme til å utestenges eller ekskluderes fra andre arenaer, eksempelvis økonomiske ressurser, forsikringer, arbeidserfaring, faglig kompetanse, individuell tilfredshet og utvikling. I et samfunnsperspektiv vil det også få konsekvenser i form av at ressurser ikke benyttes, og eventuelt blir kostbart i form av utgifter til arbeidsløshetsstrygd, mv.

Et mer skremmende perspektiv enn det å benytte ikke-sensitiv informasjon til seleksjon og eksklusjon, er dersom opplysninger av sensitiv karakter benyttes som grunnlag for profilkonstruksjon med sikte på å forutsi potensielle handlinger eller hendelser i fremtiden. Profilene baserer seg på statistiske størrelser og antatte tendenser, men mener å kunne si noe om individers karakteregenskaper, helsetilstand eller kriminelle tilbøyeligheter, på bakgrunn av ett eller få trekk ved vedkommende, for å kunne forutsi sannsynlighet for potensielle handlinger og gjerninger eller fysiologiske og biologiske helsemessige forfall. Profilene utgjør med andre ord et verktøy for kontroll, klassesdeling og disiplinering av befolkningen.

Professor Nikolas Rose antyder hvordan fremtidsscenariet kan arte seg dersom databaser og personprofiler blir et kriterium for samfunnsutviklingen:

- Vi kan få en situasjon hvor mennesker granskes før de har symptomer på noen lidelse, advare han. – Disse betegnes som presymptomatisk syke. Fordi de har de genetiske kjennetegnene på et avvik i hjernen, kan vi gi dem preventiv medisiner. Rose ser flere eksempler på en slik utvikling.
- Her i Storbritannia er det sterke krefter som jobber for at myndighetene skal bedømme hvor sannsynlig det er at et menneske skal begå kriminelle handlinger ut fra genetiske egenskaper i hjernen. Deretter kan man utføre presymptomatisk medisiner på barn, før de blir kriminelle. (Mb 14/10, s. 18)

Muligheten vil komme for at man i fremtiden vil kunne kartlegge genene allerede ved fødselen, med tanke på sykdomsrisiko, hvilket forener individets rolle som forbruker og sivilist, ved at kunnskapen om individets genetiske disposisjoner får

konsekvenser for borgeren som konsument i forhold til kommersielle aktører og borgeren som sivil i forhold til personlig integritet og rettsvern. Kommersielle interessenter, som farmasøytsindustrien eller private helseforetak, vil kunne spesialtilpasse sine tilbud til kundene, dersom de har kundemassens profiler i hende. Som sivil borger vil man, såfram kunnskap om og praktisk utøvelse av personopplysningsloven i fremtiden fortsetter likedan som nå, måtte ta aktivt ansvar for å beskytte personvernet mot forvitring og forfall. 'Pilletrillere' vil få penger og myndighetene vil få orden: medisinerer hindrer avvik fra manualen og malen, slik at vi alle kan bli konformt normale og leve sammen som en eneste og enestående lykkelig familie.

Muligheten for å kunne bestemme egenskapene ved et barn før produksjon, er også innen rekkevidde, slik at man slipper ressursbruk på hjerneanalyse, beregninger av sannsynlighet for fremtidige disposisjoner og kostbar medisinerer. Tidligere var det barnløse par som fikk kunstig befruktning, men nå er det 'vanlige, fruktbare' par som søker utenlands for å velge barnets kjønn: "(...) – Dette skjer i langt større grad og oftere enn det de offentlige dataene fanger opp, sier ledere i Bioteknologinemnda, Lars Ødegård. (...)” (Am 29/11, s. 14) Her aner man med andre ord realisering av en vidunderlig ny verden (Huxley 2000), hvor statistiske kvantitative størrelser benyttes til manipulasjon (Lyon 2001). Direktør i Datatilsynet, Georg Apenes, hevder at Huxleys dystopi er en langt mer korrekt beskrivelse av vårt samfunn i dag, enn hva dystopien til Orwell er. Orwell beskriver et skrekksenario av overvåkingssamfunnet med disiplinerer i foucaultsk forstand, der panoptikon og andre elektroniske og politiske midler legger ubehag under lokk; mens Huxley derimot beskriver et dystopisk samfunn der ubehag holdes i sjakk ved bedøvende harmoni: "(...) stillstand og konfliktnedtoning. Hvis det topper seg og man ikke får til stagnasjon, så skal borgeren ta et lite glass med somatablett. Det er et slags narkotikum som gjør brukeren tilfreds med sin situasjon. (...)” (Mb 21/10, s. 16)

Videre kan interessekonflikter mellom profesjoner og bransjer få direkte konsekvenser for borgeres dagligliv. 'Aksjon Plata' våren 2003, der rusmisbrukere skulle fjernes fra området rundt Oslo sentralstasjon, var initiert av en hotelleier som mente området ikke kunne vises som 'vindu av byen', av estetiske årsaker. Politiet på sin side ønsket å beholde rusmisbrukerne samlet, for å kunne holde øye med dem, og dermed lettere kunne kontrollere dem. Imidlertid ble aksjonen iverksatt, med de konsekvenser at samtlige butikkeiere klaget over at rusmisbrukerne spredte seg

rundt overalt og opplevdes som plagsomme med sin tilstedeværelse. Rusmisbrukerne ble følgelig jaget *tilbake* til Plata igjen "(...) by the same police officers that months before chased them *away* from Plata. (...)'" (Lomell 2004: 356)

Dernest er vektere som kaster ut borgere fra de offentlige rom utfra hvordan de ser ut, uavhengig av atferd (Lomell 2004), negativ inngripen i hverdagen. Bedømming baseres på et glimt av et individ, og vekternes persepsjon avgjør hva som er gangbare, altså lovlydige mennesker, og hvem som er avskum. Vekternes bedømming av utseende, med påfølgende konklusjoner vedrørende vedkommendes antatt kriminelle karakter, minner i beste fall om det man i dag anser som forhistorisk frenologi. Generelt krymper normalitetsmalen, og gruppene uakseptable og utstøtte øker, og inkluderer flere og flere ikke-gjennomsnittlige-normale. Skillet mellom akseptert og forkastet blir skarpt, og individene må enten forsvinne eller vinne, fordi gråsonen for uvanlige eller originale forsvinner, og verden segregeres i kategoriene rent og urent (Douglas 1997). Individet er enten godt eller dårlig, alternative måter å overleve på forsvinner: "(...) Down here it's just winners and losers and don't get caught on the wrong side of that line (...)'" (Springsteen 1982). Konforme mennesker blir derimot usynliggjort og latt i fred.

Liknende holdninger verbaliseres i uttalelse fra styremedlem i Oslo Kommunale Leieboerorganisasjon Beate Sætre i forbindelse med forslaget til at huseier kan føre jevnlige kontroller med utleierboliger, fordi tilsyn vil begrense eventuelle skader:

At de skal gå inn i alle leiligheter, godtar vi ikke. Her må de skille klinten fra hveten, og samarbeide med gårdstyrene rundt om for å finne de som ikke har boevne. (Aa 9/12, s.11)

Åpenbart mener Sætre klinten er de 'Andre' som må kontrolleres etter egnet reglement, mens hveten er 'Vi' mennesker som på grunn av ordentlig oppførsel må behandles med respekt. Det kommunale foretaket Boligbyggs direktør Amund Alm ønsker jevnlige kontroller av utleieboliger, uavhengig av om boligen er bebodd, samt egne boliger spesielt tilpasset såkalt verstingbeboere:

–Vi må bare erkjenne at enkelte personer krever spesielt tilsyn. De trenger ekstra bistand. Jeg tror slike tiltak er veien å gå, enten de blir gjennomført av oss eller i samarbeid med bydelene, sier Alm. (...) –Det står jo i kontrast til målet om mest mulig normale leieforhold. Alt skal være så likt i dag, men jeg mener vi må sortere mer. (Aa 9/12, s. 10)

I bekjempelse av rasering og hærverk er middelet helliget av målet, og privatsfæren innvaderes dersom du blir definert som 'versting'. Argumentasjonen er at tiltaket er nødvendig, men alternativer vurderes ikke. Påtakelig er det at de 'Andre' må innfinne seg med situasjonen, mens 'Vi' har krav på respekt. Sætre er også eksplisitt dikotomiserende og polariserende når hun setter 'vi mennesker' som motsats til det tingliggjorte 'beboere uten boevne'.

Eksemplene av overvåking og bruk av akkumulert overvåkingsmateriale som kriterier for å klassifisere borgerne, kan antyde potensielle konsekvenser av den overvåkingsdiskursen jeg har analysert; samt skissere eventuelle følger for overvåkingssamfunnet generelt. Sosial eksklusjon og inngripen i privatlivet er ikke av interesse utelukkende for den lille minoritet, men berører oss alle (Sætnan, Dahl og Lomell 2004). En gradering av individer på en verdiskala eller sortering av borgere som Alm ønsker, er en inndeling i rent og urent, foretatt av majoritetens normalitetshegemoni, og kan tilsynelatende virke tilforlatelig for 'Vi' mennesker. Imidlertid er det nettopp majoriteten som har den nødvendige kapital til å definere normalitetsfeltet, mens parten(e) som i sterkere grad berøres av klassifikasjonssystemene, hverken har ressurser eller egnede kapitalformer til å entre feltet; og langt mindre definere det. Med andre ord blir de 'Andre' tingliggjorte av 'Vi' menneskene.

Jeg har nå drøftet ulike konsekvenser av akkumulering, behandling og manipulering av overvåkingsdata. Et av målene med å identifisere og å analysere denne kameraovervåkingsdiskursen, var å undersøke hvorvidt overvåkingsmateriale tilrettelegger for myndighetenes mulighet for formell kontroll og disiplinering av borgerne, på bekostning av individuell frihet og samfunnsmessig mangfold. Dette avsnittet viser at overvåkingsdata benyttes for kontroll av borgerne og begrunner inngrep i deres privatsfærer. Det kan altså synes som den restriktive posisjons oppfatning av at frihet innebærer å bli latt usett i fred, har måttet vike for den liberale posisjons holdning til frihet som det å bli sett.

3: Kriminalitet & Renhet

Kriminalitetsbekjempelse og kontroll av avvikere er et sentralt aspekt i den overvåkingsdiskursen jeg har analysert. Jeg drøfter her individuelle og allmennpreventive tiltak som frykten for det urene i forhold til utvikling i frihet. Jeg

bruker konkrete eksempler fra Norge og utlandet for å skissere konsekvenser og implikasjoner av overvåkingsdiskursens kriminalitetsforebygging, samt vise at man gjennom å skape frykt kan disiplinere borgerne.

I et samfunn er kriminalitetsbekjempelse åpenbart en viktig oppgave både for ordinære borgere og for myndigheter for å verne om viktige samfunnsverdier. Beskyttelse, blant annet mot vold, er grunnleggende for at individene skal kunne utvikle seg og leve i frihet, hvilket enkelte ganger kan innebære å gripe inn i menneskers liv for å forhindre at de skader andre eller seg selv. Likevel er det betenkelig dersom man filtrerer bort alt man finner ubehagelig ved fremmedhet eller annethet, og klassifiserer det som anomali; fremfor å tolerere det. Samfunnet og vår tilværelse fortøner seg tilsynelatende naturgitt, men inndelingene vi kaller verden, er resultatet av en sosial prosess, og kan dermed formes (Douglas 1997).

I kameraovervåkingsdiskursen synes den liberale posisjon, representert hovedsakelig ved bussbransjen og politietaten å ville rense samfunnet for urene elementer gjennom bla bruk av overvåkingskameraer. Dette fremstår som et praktisk og effektivt tiltak, og skaper for enkelte følelsen av økt trygghet. Kortsiktig og pragmatisk kan altså kameraovervåkingstiltak virke nødvendig og nyttig. Imidlertid overses den andre siden av saken, nemlig at dette er inngripen i borgernes privatliv. Retten til å bli latt i fred nedbetones til fordel for fysisk sikkerhet. I et langsiktig perspektiv renhetssøken begrense privatsfæren i såvidt stor grad at det hindrer frihet til utfoldelse og utvikling. Konflikt og urenheter er en forutsetning for utvikling, og Datatilsynets holdning til å la folk være i fred vil således kunne bidra til å forhindre stagnasjon. Datatilsynet hevder nettopp at i forsøket på å skape trygghet gjennom overvåking og kontroll, vil mennesket berøves sin frihet. Frihet i deres betydning er da en abstrakt størrelse, ikke fysisk sikkerhet.

Representantene for den restriktive akademiaposisjonen og den liberale arbeiderposisjonen er tilsynelatende enige, da partene mener trygghet og frihet er grunnleggende menneskerettigheter, som er viktig å bevare og beskytte i samfunnet. Imidlertid legger de ulike betydninger i begrepene og det er ikke samsvar mellom hva de vektlegger eller nedbetoner. Det er ikke bare den pragmatiske og den prinsipielle tilnærmingen som står mot hverandre, men i sin ytterste konsekvens er de respektive posisjonene uforenlige, ved at partene henholdsvis ønsker å fjerne det urene for å hindre kaos, og å beholde det urene for å hindre stagnasjon. Deres

motstridende holdninger vil følgelig få svært ulike konsekvenser dersom de skulle styre samfunnsutviklingen. Ved å fjerne det urene og dyrke det rene vil man få en katharsiseffekt og slik unngå kaos, men:

Det er en helt annen sak å prøve å støpe hele tilværelsen vår om i en fastfrossen og krystallisert form. Renheten er fiende av forandring, av tvetydighet og kompromiss. De fleste av oss ville nok ha følt oss tryggere hvis vår erfaringsverden kunne være fast og sikker i formen. (...) Det endelige paradokset i vår søken etter renhet er at det er et forsøk på å tvinge erfaringsverdenen inn i logiske kategorier som ikke motsier hverandre. Men erfaringsverdenen er ikke lett å forme, og de som prøver dette, finner at de havner i selvmotsigelser. (Douglas 1997: 161-162)

Det urene er med andre ord en nødvendighet for utvikling, og kollisjoner i form av antiteser som utfordrer teser og skaper synteser hindrer stagnasjon. Dersom alt urent forsvinner og det gjenværende kontrolleres formelt og uformelt og overvåkes fysisk og sosialt, vil samfunnet ikke lenger være levende, men tvert i mot vil verdens eksistens komme til å bestå av individer som kan minne skremmende om Huxleys klonede alfaer og betaer (Huxley 2000). Kollisjoner og konflikter er en forutsetning for refleksivitet, for dersom heterodoksier ikke utfordrer ortodoksier, vil det heller ikke bli dialektikk eller dynamikk, og samfunnet vil stagnere (Hirschman 1970). En anomali kan kontrolleres fysisk, men man kan også tolke erfaringer gjennom nye kategorier og skjemaer, og derigjennom berikes.

Atferd klassifiseres i dikotomien akseptert og uriktig oppførsel, med underinndelinger i kategorier av oppførsel (Goffman 1966). Kategoriene av handling regulerer oppførsel i offentlig rom for å kontrollere borgerne og opprettholde den sosiale orden, der enhver 'kjenner sin plass' (Bourdieu 1995). Borgerne styres derfor av motpolene å lykkes i å 'fit in' eller å mislykkes ved å være 'de trop' (Goffman 1966). Uakseptert oppførsel gjør vedkommende til matter 'out of place' (Douglas 1997), og innbærer eksklusjon sosialt og eventuelt fysisk.

Fjerning av kriminelle har i alle samfunn vært en viktig oppgave i regi av offentlige myndigheter, assistert av uformelle reguleringer fra samfunnsborgere. Imidlertid er tendensen nå at ikke-kriminelle avvik fra normalitetsmalen i form av å være litt annerledes enn 'mainstream-befolkningen' inkluderes i kategorien som forsøkes fjernet. Normalisering blir ensbetydende med konformisering, og 'de-Andre-gjøring' blir en sentral komponent i normaliseringsdiskursen. De asymmetriske maktforhold

mellom 'Vi' og 'de Andre' muliggjør å forkle den disiplinerende annetgjøringen som kriminalitetsforebygging, som igjen begrunner bruk av tvangsmakt.

Eksempelvis ble området ved Jernbanetorget på Oslo S, 'Plata' filmet av politiets overvåkingskameraer og overlevert til NRK. Filmen ble vist av NRK tv uten, først å ha anonymisert personene, slik at de fremstår lett gjenkjennelige. 'Plata' er bla frekventert av rusmisbrukere og oppholdssted for byens løse fugler, altså ressursvake og marginaliserte grupper. Det asymmetriske maktforholdet mellom borgerne som ble filmet og de som kringkastet filmen, er med andre ord påtakelig. Vær varsom plakaten eller generell presseetikk ble tilsidesatt, og saken er nå henlagt. NTB melder:

Riksadvokaten mener at politimester Anstein Gjengedal ikke gjorde noe galt da han ga en video fra Plata i Oslo til NRK. Politiets særskilte etterforskningsorgan mente at Oslos politimester burde få et forelegg på 10 000 kroner. Nå har Riksadvokaten vedtatt å henlegge saken, melder VG Nett. Saken gjelder en usladdet video som viste forholdene i narkotikamiljøet ved Oslo Sentralstasjon. Klipp fra videoen ble vist på NRK. (Am 8/11, s.4)

Dersom det hadde vært en såkalt 'vanlig skattebetalende lovlydig borger', en politiker, en såkalt 'kjendis' eller en hvilken som helst 'normal' borger, som ikke ble betraktet som 'matter out of place' (Douglas 1997) eller avviker, ville sannsynligvis personene blitt anonymisert før fremvisning; og dersom anonymisering ikke hadde blitt foretatt før kringkasting, ville saken definitivt fått ettervirkninger, dersom det hadde dreid seg om andre borgere enn de aller svakeste.

I Oslo sentrum har også Børsen innført tiltak for å unngå avvikerne. I motsetning til Eckbos deportasjonstiltak, velger imidlertid Børsen ikke å isolere de unormale, men heller selv å forskanse seg bak ghettoiserende barrikader på urbant vis (Bauman 1998):

Børsen synes de narkomane og prostituerte er for nærgående. Et 2 meter høyt gjerne skal "rydde" parken rundt bygningen. Vi ser på det som et sikkerhetstiltak. Et spesielt klientell ferdes i området. Det har vært mye tilgrising av bygningen og omgivelsene – med sprøytespisser og blod. Til tider har det nærmest vært som et offentlig toalett, forteller kommunikasjonssjef Per Eikrem ved Oslo Børs. (...) Gjerdet vil også gi trygghet og sikkerhet for de ansatte. Man får dem veldig tett inn på kroppen – særlig hvis man er der utenfor normal arbeidstid. Det oppleves som ubehagelig med store ansamlinger på trappen, sier Eikrem. (...) Jeg har stor forståelse for at dette også er mennesker, men vi har vært nødt til

å gjøre dette av sikkerhetsmessige årsaker, sier Eikrem. (...) Man må gjerne synes at dette er arrogant. Men vi har følt at dette har vært et nødvendig tiltak. Det er ikke dermed sagt at det ikke spiller noen rolle for oss hvor de befinner seg, påpeker kommunikasjonssjefen på Børsen. (Am 3/12, s. 6)

Argumentene for isoleringen er at den er nødvendig for sikkerhet og trygghet. Normaliseringsdiskursens annetgjøring begrunnes altså med kriminalitetsforebyggende 'ro og orden'.

Samfunnstendens. Daglig leder i Gatejuristen, Cathrine Moksness, lurte på hvor de svakeste til slutt skal kunne oppholde seg. Hun mener at når Børsen nå gjerder seg inn, følger den en tendens i samfunnet der heller ikke det offentlige vil ha gatefolket rundt seg, og jager narkomane og prostituerte. - Vi må spørre oss om hva slags signaleffekt dette har på den oppvoksende generasjon, sier hun. - Det bør være et tankekors at vi oppfører oss som om det er greit å jage bort og stenge ute de menneskene vi ikke liker, sier hun og ber folk spørre seg om det er et slikt samfunn vi vil ha. Moksness peker også på at det ikke bare er gatefolket som nå holdes ute, men også almenheten generelt (Am 3/12, s. 6)

Samfunnsutvikling, menneskesyn, etikk og moral vil sammen styre fremtiden og avgjøre hvorvidt den vil preges av mistenkeliggjøring, ghettoisering, deportering og utstøting. Stigmatisering kan undergrave fundamentale rettigheter, som likhet for loven, gjennom å kategorisere de 'Andre' som skyldige inntil det motsatte er bevist. Sorteringssamfunnet (Lyon 2001) vil kunne medføre at demokratiske rettigheter ikke gjelder de utstøtte, og monopol på normgiving, kombinert med enerett på sanksjonering, kan begrunne periferisering og brakkkelandsbyer; samt stemple flere og flere som urene:

Å innstifte en identitet, som kan være en adelstittel eller et stigma (du er bare en...) er å tvinge på en sosial essens. Å innstifte, å tildele en essens, en kompetanse, det er å tvinge gjennom en rett til å være som er en plikt til å bli (eller være). Det er å tilkjenne for en person hva vedkommende er, og å tilkjenne for denne at han eller hun bør oppføre seg deretter (Bourdieu 1996: 30, 31)

Eksempelvis er tagging definert som hæververk og lovbrudd, men kan like gjerne sees som en parallell til sivil ulydighet, heller enn en innskrenking av sivilborgerlig rett til å bruke det offentlige rom til å ytre seg. Det avhenger av hvem som har definisjonsmakt; tagging kan oppfattes som en politisk ytring, kriminalitet eller kunst. Dersom samtlige som ikke er godt innenfor samfunnets 'akseptert atferds normalitetskurve', blir sett som urent; vil avvikere som psykisk syke, dyslektikere,

lasaroner, allergikere, tiggere, røykere, dverger, venstrehendte og halte kunne falle utenfor, hvilket i det lange løp vil smale inn verden ved å sidestille det å være 'på kant' med samfunnets normer med å være på kant med loven. Samfunnet vil kunne komme til å 'disneyfiseres' som en velregissert, manipulerbar og klinisk SimCity (Lyon 2001), blottet for alt som kan minne om sann menneskelighet og levende liv:

Will come to be populated by ever-narrower spectrum of society. Societies need meeting places. If we are to build cosmopolitan societies, societies rich in cultural impulses, societies where democracy is secured by mutual trust amongst social groups with diverse interests and perspectives, then we need those meeting places to be diversely populated. Even if social isolation in the short term can provide some degree of protection (and we have not demonstrated that it does do that), in the long term it might mean social cohesiveness, exacerbate intergroup differences and increase the potential for intergroup conflicts (Sætnan, Dahl og Lomell 2004: 39).

Rettssamfunnets prinsipper ser også ut til å tilsidesettes, bak skalkskjul av trygghetsbevaring, med bruk av legal tvangsmakt: NRK-NTB melder at justisministeren ønsker at voldelige menn med besøksforbud skal bære elektroniske fotlenker som utløser en alarm når de nærmer seg kvinner de har mishandlet. Norges lensmanns- og politilederslag støtter forslaget, og leder i Politiets Fellesforbund Arne Johannesen er også positiv: "(...) Her plasserer man ansvaret der det hører hjemme, og det vil gjøre det lettere å bevise brudd på besøksforbudet (...)" (NRKno 2/11). Åpenbart synes dette som en rettferdig ordning, da det er offeret som beskyttes mot en straffedømt over griper som begår lovbrudd ved å bryte besøksforbudet. Imidlertid påføres den tidligere straffedømte elektronisk lenke før en eventuell kriminell handling begås, altså basert på en antakelse om at tidligere oppførsel vil forutsi fremtidig atferd. Det betenkelige er at Politietaten, inkludert fagforeninger og arbeidere, ikke debatterer potensielle konsekvenser av tiltaket.

Enhver straffedømt bør gis mulighet til å rehabilitere seg inn i samfunnet, etter å ha gjort opp for seg ved å sone sin straff. Det norske rettsvesens strafferettslige prinsipper bygger i like stor grad på den rehabiliterende, som på den preventive effekt av sanksjon; og man er uskyldig inntil det motsatte er bevist, nettopp for å hindre vilkårlighet. Videre er det underlig at man stiller seg ukritisk til et slikt tiltak uten å vurdere andre alternativer, som eksempelvis psykiatrisk behandling av de voldelige. Det er avgjørende for rettssikkerheten at menneskerettighetene ivaretaes, også når det gjelder straffedømte borgere. Det er imidlertid ikke avgjort hvorvidt

dette skal bli en permanent ordning, da prosjektet ikke er ferdig evaluert: "(...) Vi har vært enige i prinsippet om at det er voldsutøveren som skal bære byrden av en alarm, men teknologisk er det en større utfordring enn vanlig voldsalarm, sier justisminister Knut Storberget (a), som jobber for fullt med et prøveprosjekt (...)" (Aa 2/11, s. 8).

Det kan synes som om det er det praktisk-tekniske aspektet ved tiltaket som skal vurderes, mens de etiske og moralske sidene av saken ikke nevnes. Årsaken til at fokuset er på den elektroniske brikken, fremfor menneskelige konsekvenser, kan skyldes at tiltaket er positivt i samfunnsmessig forstand; det er i tråd med menigmanns rettferdighetssans, gir et klart signal fra politikerne om at problemet med vold i hjemmet blir tatt på alvor; samt kan det begrense den stadig økende familievold. Fra 1999 til 2005 økte brudd på besøksforbud fra 12 til 185 i Oslo, og på landsbasis fra 64 til 921 (Aa 20/1-2006, s. 12).

Dernest berøres asylsøkere, også en ressurs svak samfunnsgruppe: NTB melder at Oslo politidistrikt vil ha mer kontroll over hvor asylsøkere befinner seg, bla for å forhindre at de som får avslag ikke returnerer til hjemlandet, men fortsetter å bo i Norge i skjul. Imidlertid er internering utelukket: "(...) Statssekretær Libe Rieber-Mohn (Ap) i Arbeids- og sosialdepartementet opplyser at lukkede asylmottak med boplikt er helt uaktuelt, og ville ha vært på kant med FNs flyktningkonvensjon. (...)" (NRKno 9/11).

Videre var daværende justisminister Dørums lovendring betenkelig, gjennom å tillate PST utvidet tilgang til å overvåke mistenkelige personer, ved eksempelvis elektronisk peiling: "(...) De som overvåkes, må bedømmes som farlige ut fra hva de tidligere har sagt eller har foretatt seg mot aktuelle myndighetspersoner. Overvåkingene må skje for å avverge eller forebygge vold. (...)" (Am 14/6, s. 10). Først og fremst strider loven imot det fundamentale prinsipp at ingen skal staffes eller dømmes før eventuell kriminell handling er bevist, samt er rettsvernets preventive aspekter overfokuset på bekostning av følger av sanksjonering. En konsekvensen vil kunne bli vilkårlighet, fordi det blir tilfeldig hvem som til enhver tid avgjør hvem som kommer i kategoriene potensielle lovbrøttere, farlige for samfunnet og øvrige borgere.

Ved å si 'må skje', fraskriver Dørum seg påvirkningskraft i samfunnsutviklingen, han unnlater å vurdere alternative løsninger, ei heller utreder han eventuelle konsekvenser i et langtidsperspektiv. Ved å unndra tillit og mistro inntil det motsatte er bevist, kan demokratiet forvitte. Gir man ingen frihet, skapes ingen gjensidig respekt, hvilket medfører at dialog byttes med intoleranse, som igjen kan bety konflikt. Skaper man frykt, vil det gi følelsen av at kontrolltiltak er nødvendig forsvar og beskyttelse mot de avvikende, farlige 'Andre'. Imidlertid er dette et politisk valg, og ikke som Dørum sier noe som 'må skje', men:

that emancipatory politics needs to be linked with life politics, or a politics of self-actualisation. By emancipatory politics I mean radical engagements concerned with the liberation from inequality or servitude. If we see once and for all that history does not obey a master-slave dialectic, or that it only does so in some contexts and circumstances, we can recognise that emancipatory politics cannot be the only side of the story. Life politics refers to radical engagements which seek to further the possibilities of a fulfilling life for all, and in respect of which there are no "others".
(Giddens 1990: 156)

Kriminalitetspreventive tiltak prioriteres med andre ord på bekostning av menneskeverd og rettsvern. Internasjonalt er muslimer, som kalles religiøse fundamentalister eller terrorister, dagens parallell til McCarthys kommunister på 50-tallet, som skulle feies ut av landet. Den forsøkt hemmeligholdte interneringsleiren, Guantanamo, brøt alle menneskerettigheter ved å fange uskyldige og holde dem innesperret på ubestemt tid, uten lovhjemmel eller domfelling; samt ved bruk av systematisk og svært grov tortur. Derneft er forfalskning av bevismaterialet tillatt i kriminalitetsbekjempelsens tjeneste, som eksempelvis Bush-regjeringen gjorde i 2002, da de diktet opp bånd mellom terrornettverket Al-Qaida og Irak basert på opplysninger fra den terrormistenkte fangen Ibn al-Shaykh al-Libi:

Nå vedgår tidligere og nåværende amerikanske tjenestemenn at Libi kom med opplysningene først etter at CIA i all hemmelighet overleverte han til Egypt for avhør i januar 2002. De vedgår også at Libi senere trakk sin forklaring. Han hadde fabrikkert opplysningene for å slippe brutal behandling fra de egyptiske avhørerne (Aa 9/12, s. 23).

Det synes som om det regjerer en permanent unntakstilstand, der respekt byttes med frykt; dialog, samtale og utvikling byttes med monolog, stagnasjon og regresjon; og fundamentale menneskerettigheter sidesettes og tilrettelegger for samfunn bestående av eksilanter, ghettoer og krig. Stigmatisering og utestenging gir grobunn for lovbrudd, simpelthen fordi man ikke lenger har noe å tape, men alt å vinne på

forandring. Eksempelvis startet opprøret i de franske forstedene som demonstrasjoner, men ble møtt med politikeres uttalelser om å ville 'vaske ut pøblene'; og utviklet seg til aksjonisme:

Etterretningstjenestens hemmelige rapport om opptøyene i november er litt kinkig for innenriksminister Nicolas Sarkozy. Han har hele tiden snakket om organiserte gjenger eller mafiagrupper, og sagt at de som utførte hærverk var manipulert av bakmenn. Rapporten slår tvert om fast at det var et "folkelig opprør". (...) Utestengt. Det viktigste var den sosiale bakgrunnen. De unge er utestengt fra samfunnet. De føler seg straffet for sin fattigdom, sin hudfarge og sine navn. De har ingen utsikter. De har mistet tilliten til offentlige institusjoner og den private sektoren (Am 9/12, s. 15).

Det tyder med andre ord på at representativt demokrati fungerer for de inkluderte, mens de som ekskluderes må ty til aksjonisme; og de som aldri har sluppet innenfor må ty til gatevold. Tilsvarende skjedde i forbindelse med publisering av Muhammed-tegningene, som førte til voldshandlinger. Dette var ingen religionskonflikt, men en politisk ytring, i mangel av handlingsalternativer. Oksidenten har i uminnelige tider undertrykket og utbyttet orienten økonomisk, sosialt, politisk og moralsk, og sparker du en som ligger nede eller slår en som er mindre enn deg, får du tilsvaret. Opprør er en reaksjon på å bli behandlet som annenrangs mennesker, og vold er utslag av mangel på valgalternativ for uttrykk.

Alternativ utvikling av samfunnet hvor den 'Andre' ikke er den skremmende fremmede som må fjernes, kan åpne for inkludering av det nødvendige og berikende 'urene'. Også mangfold av kulturelle uttrykk smales inn i kriminalitetsbekjempelsens navn. Franskmenn legger ikke skylden for opprøret på rap-tekster, men mener de har et ansvar:

domstolene bør se på tekster som går over streken Parlamentsmedlemmet Grosdidier sier til nyhetsbyrået AFP at denne musikken ikke retter seg mot et publikum som skjønner at man kanskje ikke tar slike uttalelser bokstavelig. Derimot er slik musikk blant de faktorer som har bidratt til volden i forstedene, sier Grosdidier (Am 29/11, s. 10)

Grosdidier viser en eksplisitt nedlatende holdning, ved å insinuere at aksjonistene er så uintelligente at de tar en tekst bokstavelig og helt ukritisk; altså at de ikke kan tenke selv og er dumme. Nå skal imidlertid tekstene leses og klassifiseres av bemyndigede personer:

Nå har 200 folkevalgte fra Nasjonalforsamlingen og Senatet, alle fra regjeringspartiet UMP, i en erklæring bedt justisministeren om å gå til rettslige forføyninger mot et antall navngitte artister som står bak musikk som ifølge underskriverne oppfordrer til hat, vold og rasisme. (Am 29/11, s. 10)

Juridisk utvides gruppene av kriminelle og avvikere, og inkluderer borgere som er uvanlige. Dette er en form for 'simulant sorting' (Lyon 2001), hvor rådata fra overvåkingsinformasjon behandles og manipuleres til håndterlige og operasjonaliserbare størrelser; som så er grunnlag for klassifiseringene. Tilsvarende fragmenterte data benyttes som grunnlag for å kaste ut folk fra offentlige arenaer på bakgrunn av utseende, uavhengig av oppførsel (Lomell 2004): "(...) En forestilling er ikke et bilde, men et bilde kan svare til en forestilling (...)" (Wittgenstein 1997: 131). Denne 'disneyifiseringen' hvor man utfører kosmetisk kirurgi på samfunnet (Lyon 2001) synes å bekrefte at "(...) uvitenhet er styrke, frihet er trelldom og krig er fred (...)" (Orwell 2004: 7).

Urbanist-arkitekter har forsøkt å skape den rene by, til fremme for den menneskelige lykke. Le Corbusier forsøkte med estetikkens og logikkens objektive sannheter å styre byens borgere med 'Le Plan Dictateur', der den ubestridte autoritet var basert på vitenskapens rene presisjon og immunitet mot innsigelser av menneskelig karakter; han drømte altså om å gjøre estetikkdiskursen om til diktatur. Le Corbusier realiserte ikke disse planene, men Niemeyer, som fikk i oppdrag å skape hovedstaden Brasilia, forsøkte å levendegjøre denne arkitektoniske modernismen i Le Corbusiers ånd. Byen, et gedigent forskningslaboratorium med levende mennesker, bar preg av fravær av menneskemengder og møter, ansiktsløs tomhet, anonymitet og monotoni; perfekt konstruert og strukturert for Huxleys idealtypiske menneskeliknende prøverørskloninger, mao de:

imaginære innbyggerne som ville identifisert lykke med et problemfritt liv, fordi det ikke inneholdt noen ambivalente situasjoner, intet behov for å velge, ingen fare for risiko og ingen mulighet for eventyr. For alle andre viste det seg å være et rom som var ribbet for alt som var sant menneskelig – alt som fyller livet med mening og gjør det verdt å leve. (Bauman 1998: 62, 63)

Ett av formålene med å analysere denne spesifikke overvåkingsdiskursen, var å undersøke hvorvidt kameraovervåking og akkumulasjon av overvåkingsdata øker sannsynligheten for klassifisering av borgerne utfra snever overvåkingsinformasjon

med påfølgende sortering og eksklusjon av kategorier av samfunnsgrupper, eller om det tvert i mot gir rom for flere rolleidentiteter og rollerepertoarer, og således øker toleranse for forskjellighet og mangfold. Dette kapitlet viser at overvåkingsdata brukes til klassifisering, manipulasjon og 'simulant sorting' (Lyon 2001), hvilket innebærer konformisering og ensretting av borgerne; innskrenking av individenes identiteter, og innsnevring av muligheter for individuell utvikling og utfoldelse i frihet. Kriminalitetsbekjempelse forveksles med utrenskning av det fremmede, og kategorisering i 'rent og urent' (Douglas 1997) forkles som behov for 'ro og orden'. Samfunnet går i retning av stigmatisering, annetgjøring og ghettoisering, hvilket direkte rammer spesifikke grupper borgere. I ytterste konsekvens vil sann menneskelighet og levende liv måtte betale renhetens pris.

KAPITTEL VII: AVSLUTNING

Moderne overvåkingssamfunn baseres på og bæres av dataakkumulasjon og elektronisk teknologi, og vil endre kommunikasjonsbetingelser og samfunnsorganisering. Forandringene får følger for individer og samfunn på mange nivåer og ulike arenaer. Hvorvidt overvåkingssamfunnet undergraver eller skaper trygghet og tillit, vil være kontekstavhengig og individuelt. I de tidligere små 'gemeinschaftsamfunn' med oversiktlige forhold, foregikk mye av kontrollen av beboerne gjennom sosial kontroll. Kontrollen bestod av direkte observasjon og tilsnakk, eller mer indirekte gjennom normgivning, sanksjoner, sladder og rykter. Kontrollen skulle sikre ro og orden og hindre avvik, som den klassiske by-modellen (Lyon 2001). Sammenliknet med dagens overvåkingssamfunn, ble personopplysninger i minimal grad akkumulert i databaser og arkiver, men data ble 'lagret' muntlig og skriftlig. Muntlig videreføring av fakta åpnet for feilinformasjon av typen 'ei fjør ble fem høns', samt kunne subjektiv 'majoritets-enighet' uten objektivt bevismateriale, som videofilm, tilrettelegge for 'landsbytyranniets' massesuggerende makt: "(...) Ten years ago on a cold, dark night, someone was killed, in a town near mine, there were few at the scene, but they all agreed that the slayer who ran, looked a lot like me (...)" (Del og Wilkins 1986)

Dagens informasjonssamfunn tilrettelegger for kontroll og trygghet gjennom teknologisk infrastruktur, men innebærer samtidig et uoverskuelig potensiale for simulering, manipulasjon og seleksjon. Kameraovervåking endrer kommunikasjonsbetingelser og samhandlingsgrunnlag fundamentalt, bl. a. grunnet kommunikasjonsforholdenes asymmetriske karakter og relasjoners flyktighet. Panoptikons disiplinerende 'all-observing-eye,' er erstattet av synoptikons fragmenterte allestedsnærværenhet, med kameraene som overalt 'ser' små glimt av borgerne, men som til sammen gir oversikt og panoramautsikt, hvilket tilrettelegger for både kontroll og tillit. Kontroll og tillit forkommer langs et kontinuum i grader, og varierer i forhold til borger og setting. Dernest åpner synoptikon både for forføring og frigjøring; forføring gjennom manipulasjon av konsumenter og falsk trygghetsfølelse, og frigjøring gjennom frihet fra frykt. Imidlertid er frihet fra frykt i de offentlige rom kun et ørlite aspekt ved overvåkingssamfunnets ukontrollerbare konsekvenser, som også muliggjør verdirangering og sortering av samfunnsborgere, basert på overvåkingsopplysninger som er løsrevne fragmenter av borgernes gjøren, laden og væren. Dataene som er statistiske størrelser benyttes til å bedømme

borgernes karakteregenskaper og å forutsi deres atferd; hvilket åpner for 'renselse av byen'; og i ytterste konsekvens kan innbære klinisk hygienefiksering, fundamentalistisk fascisme og forhistorisk frenologi. De urbane offentlige rom oppleves som en gråsone mellom offentlige og private sfærer, en semi-offentlighet, og preges av ufokusert interaksjon som gjør relasjoner anonymiserende, atomiserende og overflatiske:

Den fordærvede bonde og parisiske fodgænger hos Restif de la Bretonne, en iagttager med landboerens skarpe blikk, vil snart overlade pladsen til en ny person, der er anonym og uden alder og som i gaderne ikke længere, (...), søger et menneske, men lyset selv, thi hvor der er lys, findes menneskemængden. (...) denne bevægelse, hvor den ene skikkelse uophørligt opsluger den anden, hvor omflakken gør det umulig at kaste mere end et blikk på hvert ansigt. (Virilio 1989: 28)

Semi-offentligheten innebærer at borgerne vet de blir observert, av andre tilstedeværende eller av kameraer, hvilket fører til disiplinering og selvjustis av oppførsel. Klassifisering av borgerne på bakgrunn av snever overvåkingsinformasjon bidrar slik til innsnevring og ensretting av borgernes identiteter. Synoptikon ser borgerne som karikerte eller flate rollefigurer, fremfor helhetlige individer. Informasjonssamfunnets overvåking innebærer kontroll av borgerne direkte fra myndighetene og indirekte gjennom tilpassing av atferd ved observasjon. Informasjonssamfunn og urbanisering kan ikke reverseres, men samfunnsutvikling kan påvirkes. Borgerne har innflytelse som konsumenter og sivile, og kan reagere på kontrollen med å flytte til landsbygden; underordne seg betingelsene, men benytte eksempelvis innsynsrett; eller si seg uenig med de rådende forhold og forsøke å forandre feltet og samfunnsstrukturen. Jeg vil i dette avslutningskapitlet vise hvorledes identifikasjons- og definisjonsskjemaer kan endres gjennom språk, for slik å utvide handlingsrepertoarer og valgmuligheter. Språk er en diskursiv ressurs som konstituerer diskurser, og således utgjør borgernes handlingsbetingelser og verdensbilder. En løsrivelse fra de prekodete sosiale og politiske systemer kan hindre ensretting og medføre endring av diskursers posisjoner, relasjoner og maktforhold. Strategien for endring kan være språk, fordi språkforandring åpner for nye klassifiseringer og verdirangeringer, og tilerettelegger følgelig for fundamental fornying av sosiale systemer og politiske ordener, altså redefinering av verden.

1: Definisjonsmakt

Definisjon av den sosiale og politiske orden som utgjør handlingsrom og konstituerer virkeligheten, innebærer et kontinuum fra atomisert anarki, via jevnbyrdig diskurskamp, til undertrykkende diktatur. I min analyse viste jeg at definisjonskampen mellom hovedaktørene tilsynelatende fremstod som jevnbyrdige og balanserte, mens det i realiteten var den prinsipiell-restriktive posisjon som hadde diskursens ortodoksi. Diskursens utfordrer, den pragmatisk-liberale, har diskursens heterodoksi. Jeg viser i dette avsnittet at heterodokse utfordrere kan endre verdirangeringer og hierarki gjennom å redefinere det bestående, for slik å forandre sin posisjon på feltet, og dermed løsrive seg fra rollen som dominert. Et ords betydning kan ikke defineres nøyaktig fordi det ikke har en spesifikk uttømmende mening, men blir gitt mening, og dermed blir meningsfull og meningsbærende i spesifikke kontekster i samspill med andre ord, utsagn og begreper. Språk er kodete representasjoner, og et ord er en meningsløs og tom form uten konsultasjon eller kollisjon med andre ord; som kun i bruk og kontakt med omgivelser og omverdenen får sitt innhold og sin betydning.

Hva yringer impliserer, viser til og betyr, avgjøres av omstendigheter. Ord er som et babelsk bokstavkaos; ubrukelige, upresise og uklare, inntil det møter bokstaver som gjensidig gir hverandre innhold og form; altså er det utallige meningsbetydninger som er riktige for denne form; det finnes ikke en entydig fasit. Ord får innhold og form ved anvendelse, men betydningen vil variere, avhengig av hvem som anvender det. Individens ulike horisonter og habituser vil farge oppfatningen av både innhold og form; liksom klangen i en velstemt eller ustemt gitar vil låte forskjellig uten at alle vil oppfatte hvorvidt tonen er falsk eller ren. Et ord eller praksis har alltid et overskudd av ikke-determinerte meninger (Winther Jørgensen og Philips 1999), liksom en formel som forblir meningsløs inntil den fylles med tegn, samtidig som svaret ved utregning vil variere i verdi i forhold til hvilke tegn som ble plottet inn, men likefullt kan være like korrekte. Man kan med andre ord ikke gripe verden uten kodete språkrepresentasjoner, fordi ord er som en maskindel i et system; meningsløse og unyttige uten systemet; altså i bruk. Diskurser er alltid pågående prosesser, og dermed påvirkbare; den skapes kontinuerlig i interaktivt samspill mellom aktører, aktanter og kontekst. I overvåkingsdiskursen jeg har analysert, vil den liberale posisjon kunne bruke språk til å redefinere representasjoner som utgjør

verden, for slik å få et jevnbyrdig forhold til den restriktive posisjonens ortodokse dominans.

Kommunikasjon er alltid tvetydig og ord alltid mangetydig, med varierende grad av sammenfall og samsvar mellom mottaker og avsender, dog ikke fullt og helt i overensstemmelse, og aldri identiske. Kommunikasjon innebærer med andre ord å gi innhold og form til symboler, og gjennom bruk av disse språksymboler å posisjonere seg på feltet. Enhver heterodoksi kan altså gi nytt innhold til språkformene som utgjør den aktuelle diskurs, for å forandre regjerende forhold. Definisjon av ord åpner således for definisjon av diskursen; altså kampen om relevante egenskaper, kapital og verdi: "(...) The struggle between different discourses, different definitions and meanings within ideology is therefore always, at the same time, a struggle within signification: a struggle for possession of the sign which extends to even the most mundane areas of everyday life. (...)" (Hebdige 1979: 17)

2: *Språkspill*

Språk brukes for å legitimere posisjoner, relasjoner og strukturer. Språk kan bekrefte hegemoni, befeste herredømme og hindre forandring. Språk skaper verden gjennom å definere den, og er borgernes middel for kommunikasjon. Språk er dermed samfunnets lim og utgjør fundament for handling. Språk innebærer imidlertid langt mer enn tegnteori i 'de Saussuresk' betydning. Språk inkluderer i vid forstand alle typer ytringer; både handling og utsagn, praksis og doxa. Språklige utsagn er en praksis for kommunikasjon, der aktører gjør mer enn å uttale seg med ord; de uttrykker verbal, visuell og ekspressiv mening, som reflekterer holdning. Individene presenterer seg strategisk kalkulerende eller ubevisst, gjennom distanserende frakopling fra, eller tilnærmende tilknytning til andre. Samtidig presenteres relasjoner til alliansepartnere, relasjoner til motparter og eventuelle potensielle konstellasjoner. Språk i denne utvidete betydning *er* samfunnet.

Språk er en forutsetning for samhandling fordi det muliggjør et minimum av gjensidig forståelse av verdens beskaffenhet, og er helt nødvendig for å innskrenke et uendelig betydningspotensial. Verden blir overkommelig, dog ikke på noe vis oversiktlig, ved klassifiseringer, kategoriseringer, og organisering i bokser og bur fordi verden da fremstår som mindre overveldende og kaotisk. Følelser lar seg vanskelig kommunisere, ei heller lar de seg fullt og helt dele, da følelser er helt og

holdent subjektive størrelser. Imidlertid er språket den kommunikasjonskomponent som tilgjengeliggjør subjektive verdensanskuelser og tilrettelegger for et minimum av gjensidig begripelse av hverandres verdener. Hvorledes individer anskueliggjør følelser på måter som gjør dem fattbare for andre, er altså spørsmål om språk.

Tilsvarende vanskelig kommuniserbart, er følelsens dikotomiserte motpol, fornuften, tross fornuftens rasjonelle og tilsynelatende håndterlige karakter. I likhet med følelser er vitenskaplige, rasjonelle og fornuftsbaserte virkelighetsoppfatninger og –persepsjoner subjektive, manipulerbare og redefinerbare. Gjennom å konstituere den sosiale orden og regulere verdens kontingens, kan språket legitimere status quo, rettferdiggjøre det bestående, samt gjennom reproduksjon av strukturer opprettholde det bestående som et selvdrevent maskineri. Imidlertid kan språket benyttes for å gjennomskue og dissekere relasjoner, dominans og maktforhold, ved å erstatte antakelser og trosbasert sannhet med kunnskapsbasert viten. Språket benyttes i kampene om å definere individer, posisjoner, relasjoner, konstellasjoner, strukturer og verdier. Med andre ord er rangeringer og konstituering av virkeligheten spill med språk: et språkspill.

Spillet består av spilleregler; definisjonsmakt som utgjør handlingsgrunnlaget for spillet, og spillere; individer som i henhold til reglene foretar kalkulerte, ubetenkte, hasardiøse eller feige trekk. Den dominerende elite legger føringer for spillet gjennom å delta i utforming av spillereglene, mens de dominerte må forholde seg til spillet med mindre innflytelse. I min analyse er det den restriktive posisjon som definerer reglene, men den heterodokse utfordrer kan gjennom å redefinere spillet, endre konstellasjon og dominansforhold. Korreksjon av utspill eller trekk og tilsnakk fra medspillere og dommere, vil korrigere og justere spillere og spill; altså skape endring. Et element, ytring eller spiller, reagerer og samagerer med andre elementer, og utgjør til sammen den prosess som skaper spillereglene og *er* spillet.

Enkelte spillere velger å være tilskuere eller tvinges til å stå over én eller flere omganger, mens andre farer med fusk. Spillerne kan imidlertid endre den tildelte rolle ved å omdefinere dens tilhørende rollerepertoire, altså å utfordre og påvirke spillereglene, fremfor å følge dem blindt. Et elements latente karakter vil manifestere seg i kontekst og samspill. Elementene 'i virkeligheten an sich' er ikke 'naturgitt reelle', snarere omskiftelige og sammensatt, avhengig av hvorledes de *fremstår*. Spill foregår parallelt på mange baner, som hver har sine spilleregler og spillere, og

kampene står om hvem som skal bestemme verdier og hvem som skal avgjøre hva som er tillatt. I overvåkingsdiskursen jeg analyserte, forgikk spillene samtidig på flere nivåer og flere baner. Hoveddiskursen befant seg i sentrum, men med flere kryssende deldiskurser som i ulik grad medvirker til å skape forandring og å fornye spilleregler og diskursstruktur. Virkeligheten er ikke en avskjermet, fastlagt og gitt størrelse, men består av utallige bestanddeler som kontinuerlig konstitueres i et refleksivt samspill med omverdenen. Spillet *er* samfunnet.

Spilleregler kan avspeile utopiske idealer, uten dermed nødvendigvis å berøre realisme: "(...) Utopian thinking is useless, and possibly extremely dangerous, if applied, say, to the politics of deterrence. Moral conviction pursued without reference to the strategic implications of action may provide the psychological comfort which comes from the sense of worth that radical engagement can confer. (...)” (Giddens 1993: 155) Endring av språkbetydninger, er ikke i seg selv tilstrekkelig for endring av de strukturerende strukturer, da de ikke gir spillerne nye disposisjoner eller flere egenskaper. Ei heller vil nye regler innebære relevant kapital, medmindre endring følges av handling; nye utspill og trekk. Spillet er en kontinuerlig prosess med skiftende dommere, uten en bestemt entydig tolkning av regelinnholdet; hvilket åpner for redefinisjon av spillereglene og således spillet: "(...) Every sign by itself seems dead. What gives it life? – In use it is alive. Is life breathed into it here? – Or is the use its life?” (Wittgenstein 1958: 128e, 432 I; Neumann 2002: 195)

3: Frigjøring

Språkkapital er en ressurs som innehar potensiale for makt, endring og fornying. Diskurs- og språkanalyse kan avdekke hierarkiske strukturer og avsløre innebygde dominansrelasjoner, og derigjennom legge grunnlag for endring og forbedring av rådende forhold. Språk kan benyttes i begrepsuttømming og ordnøytralisering, samt til redefinisjon av klassifikasjoner, kategorier og klasser. Sivile borgere kan følgelig bruke språk som middel for politisk påvirkning og borgere som konsumenter kan bruke språk i markedsrett. I min analyse viste jeg at hovedaktørene på feltet tilsynelatende var jevnbyrdige diskursdeltakere, men at analysen avdekket en ikke umiddelbart synlig dominansrelasjon, der den restriktive posisjon hadde diskursens ortodoksi og den liberale posisjon var den heterodokse utfordrer. En slik avsløring av maktforhold tilrettelegger og åpner for at diskursens deltakere kan forandre og

fornye feltets konstellasjon, gjennom å løsrive seg fra rådende rangeringer og hierarki og å redefinere egen posisjon; og således øve innflytelse på diskursens struktur og utvikling.

Ved å åpne språkets meningspotensiale og stille spørsmålstegn ved de prekodete betydninger i det bestående, vil rekoding av virkelighetspersepsjoner, representasjoner og mening i nye modeller utvide individets praktiske og sosiale handlingsrepertoire. Minne som individuell og kollektiv habitus kan innskrenke persepsjon og blinde for handlingsalternativer, men gjennom redefinering av kategorier og fenomener som konstituerer verden og utgjør aktørenes handlingsrom, vil verden fremstå annerledes, og vil dermed kunne gi rom for frigjørende politikk.

Ved å gi aktørene muligheter til å handle på nye måter, åpner man for endring, hvilket innebærer å åpne for potensiell politisk og sosial frigjøring. Språk som maktmiddel kan med andre ord være en revolusjonerende kapitalform, fordi ordets makt muliggjør brudd med det bestående herredømme. Løsrivelse fra det eksisterende hegemoni, tilrettelegger for at de dominerte kan forrykke maktubalansen i en mer rettferdig retning. Diskurs- og språkanalyse og språkbruk gir med andre ord rom for likeverd og frihet; frihet fra dominans og frihet til frigjøring:

As the South African poet Mazisi Kunene has written about Cèsaire 'Surrealism was for him a logical instrument with which to smash the restrictive forms of language which sanctified rationalized bourgeoisie values. The breaking up of language patterns coincided with his own desire to smash colonialism and all oppressive forms.' (Auster 1995: 66)

Diskursdeltakere kan med andre ord benytte språk til frigjøring, slik Cèsaire gjorde i sine 'Opptegnelser ved gjenkomsten til fødelandet': "(...) Det er (...) et skrik, et opprør, en språkfornyelse, et surrealistisk manifest og et politisk program. (...)” (Jensen 2001: 61)

Litteratur

- Apenes, Georg (2000) *Panoptikon: Vårt gjennomsluktige samfunn*. Oslo: Forlaget Geelmuyden.Kiese
- Apenes, Georg (2005) *Fra tillit til kontroll: Tolv samtaler om politikk, teknologi og personvern*. Oslo: PAX Forlag
- Augestad, Pål (2005) 'Resept for et sunnere Norge Et Foucaultsk blikk på norsk helsepolitikk'. *Sosiologi i dag* 2: 33-53
- Auster, Paul (1995) *The Red Notebook*. London: Faber & Faber
- Bauman, Zygmunt (1998) *Globaliseringen og dens menneskelige konsekvenser*. Oslo: Vidarforlaget A/S (1. norske utgave oversatt av Mette Nygård og etterord ved Asbjørn Aarnes)
- Bauman, Zygmunt (2001) *Flytende Modernitet*. Oslo: Vidarforlaget A/S (1. norske utgave oversatt av Mette Nygård med etterord ved Nils Christie)
- Bourdieu, Pierre (1995) *Distinksjonen*. Oslo: PAX Forlag (oversatt av Annick Prieur, etterordet er oversatt av Theo Barth)
- Bourdieu, Pierre (1996) *Symbolisk Makt*. Oslo: PAX Forlag (oversatt av Annick Prieur)
- Brikell, Berndt H.(2001) 'Bokanmälan av två läroböcker om diskursanalys'. *Sosiologi i dag* nr. 4: 89-94
- Buber, Martin (2002) *Du og Jeg*. Oslo: Cappelen (oversatt av Hedvig Wergeland, 2. opplag)
- Césaire, Aimé (2001) *Opptegnelser ved hjemkomsten til fødelandet*. Oslo: PAX Forlag (gjendiktet og med etterord av Kjell Olaf Jensen)
- Chouliaraki, Lilie og Norman Fairclough (1999) *Discourse in late modernity: Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- Le Corbusier (2004) *Mot en arkitektur*. Oslo: Spartacus Forlag (oversatt av Steinar Lone med etterord av Thomas McQuillan, oversettelse basert på 2. utgave, Paris 1924)
- Dingstad, Pål E. (2005) 'Foucault i dag? Den intellektuelle som "fryktløs taler"'. *Sosiologi i dag* 2: 3-9
- Douglas, Mary (1997) *RENT OG URENT*. Oslo: Pax Forlag A/S (oversatt av Kåre A. Lie med forord av Jorun Solheim)
- Foucault, Michel (1999) *Diskursens orden Tiltredelsesforelesning holdt ved Collège de France 2. desember 1970*. Oslo: Spartacus Forlag (Oversettelse og etterord ved Espen Schaanning)
- Foucault, Michel (2003) *Galskapens historie*. Oslo: Gyldendal (Oversatt av Fredrik Engelstad og Erik Falkum 3. utgave, 2. opplag)
- Giddens, Anthony (1990) *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press

- Gill, Martin og Angela Spriggs (2005) 'Assessing the impact of CCTV'. *Home Office Research Study* 292
- Goffman, Erving (1966) *Behavior in Public Places*. New York: The Free Press
- Hammer, Svein (2001) 'Diskursbegrepet I sosiologisk relieff'. *Sosiologi i dag* nr. 4: 7-24
- Hebdige, Dick (2004) *SUBCULTURE the meaning of style*. London og New York: Routledge
- Hirschman, Albert O. (1970) *Exit, Voice, and Loyalty Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press
- Huxley, Aldous (2000) *Vidunderlige nye verden*. Oslo: Aschehoug (oversatt av Georg Brochmann)
- Hviid Jacobsen, Michael og Søren Kristiansen (2006) 'Goffmans metaforer – om den genbeskrivende og rekontekstualiserende metode hos Erving Goffman'. *Sosiologi i dag* 1: 7-37
- Kaarhus, Randi (2001) 'En Foucault-inspirert diskursanalyse' *Sosiologi i dag* 4: 25-46
- Kalleberg, Ragnvald (2005) *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. Oslo: NESH
- Laclau, Ernesto og Chantal Mouffe (1985) *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso
- Lomell, Heidi Mork (2004) 'Targeting the Unwanted: Video Surveillance and Categorical Exclusion in Oslo, Norway'. *Surveillance & Society CCTV Special* 2 (2/3): 346-360
- Lyon, David (2001) *Surveillance society Monitoring everyday life*. Buckingham Philadelphia: Open University Press
- Machiavelli, Niccolò (1988) *Fyrsten*. Oslo: Aventura Forlag A/S (oversatt og med forord av Jon Bingen; oversettelse basert på: Russo, Luigi (1976) *Niccolò Machiavelli, Il Principe e pagine dei Discorsi e delle Istorie*. Firenze: Sansoni)
- Meland, Pål og Dorte Østreng (2006) 'Innledning'. *Sosiologi i dag* 1: 3-7
- Mozère, Liane (2005) 'Foucault's 'specific intellectual' What consequences for today?' *Sosiolog i dag* 2: 81-90
- Neumann, Iver B. (2002) *Mening, materialitet, makt: en innføring i diskursanalyse*. Bergen: Fagbokforlaget
- Nietzsche, Frederich (1999) *Ecce Homo*. Oslo: Gyldendal (oversatt av og med forord av Trond Berg Eriksen)
- Nustad, Knut G. (2001) 'Utvikling som diskursivt rom: makt, fattigdom og aktører' *Sosiologi i dag* 4: 73-88
- Orwell, George (2004) *1984*. Oslo: De norske Bokklubbene A/S (oversatt av Trygve Width, utgitt første gang på norsk av Gyldendal Norsk Forlag 1950)
- Pløger, John (2001) *Byens språk*. Oslo: Spartacus

- Poe, Edgar Allan (2000) *Mannen fra mengden og andre noveller*. Oslo: Bokvennen Forlag (oversettelse, noter og etterord ved Stig Sæterbakken, oversettelsen bygger på *The Collected Works of Edgar Allan Poe*, 6. 2 og 3: *Tales and Sketches*, red. Thomas Ollive Mabbott, Cambridge, Mass. 1978)
- Ravlum, Inger-Anne (2005) *Setter vår lit til Storebror ... og alle småbrødre med? Befolkningens holdning til og kunnskap om personvern*. TØI rapport 789 / 2005 Oslo: Transportøkonomisk Institutt
- Repstad, Pål (1993) *Mellom nærhet og distanse*. Oslo: Universitetsforlaget. (2. utgave)
- Sahlin, Ingrid (2001) "'Hemlösa" i intervjuer: myndighetsdiskurs och motdiskurs' *Sosiologi i dag* 4: 47-71
- Skatvedt, Astrid (2006) 'Det vakre i det alminnelige'. *Sosiologi i dag* 1: 37-59
- Skjervheim, Hans (1963) 'Deltakar og tilskodar'. Blandingskompendium SOSIOLOGI Hovedfag, trykket høstsemesteret 1998, *Sosiologisk teori: Sosiologisk forståelse og forklaring*. Oslo: ISS
- Svarstad, Hanne (2001) 'Samfunnsvitenskapelige diskursanalyser' *Sosiologi i dag* nr 4: 3-6
- Sætnan, Ann Rudinow, Johanne Ytri Dahl og Heidi Mork Lomell (2004) 'Views from under surveillance. Public opinion in a closely watched area in Oslo'. Urban Eye project, *Working Paper No. 12*
- Utaker, Arild (2005) 'Michel Foucault om liberalisme og nyliberalisme'. *Sosiologi i dag* 2: 9-33
- Virilio, Paul (1989) *SYNSMASKINEN*. København: Rævens Sorte Bibliotek (oversatt av Niels Brügger og Orla Vigsø)
- Wadel, Carl Cato (2006) 'Om å lede seg selv sammen med andre. Selvledelse i medarbeidersamhandling'. *Sosiologi i dag* 1: 59-78
- Wiecek, Carsten og Ann Rudinow Sætnan (2002): 'Geographies of Visibility. Zooming in on Video Surveillance in Oslo and Copenhagen'. Urban Eye project, *Working Paper No. 5*
- Winther Jørgensen, Marianne og Louise Phillips (1999) *DISKURSANALYSE som teori og metode*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag
- Wittgenstein, Ludwig (1997): *Filosofiske Undersøkelser*. Oslo: PAX Forlag
- Østerberg, Dag (1998) *Arkitektur og sosiologi I Oslo en sosio-materiell fortolkning*. Oslo: PAX Forlag

Øvrige kilder

En femtrinns veiledning Datatilsynet (2004) *Når har du lov til å overvåke med kamera?*

Fengslinger (2003) *Flere sitter i fengsel – færre blir satt inn.*

www.ssb.no/fengsling/main.html

Helmers, Gunnel (2006) *Temaer og tendenser fra Datatilsynets årsmelding 2005*

www.datatilsynet.no/templates/Page____1377.aspx

Kaiser, Matthias (2005) *Nordmenn er teknologioptimister, men lite opptatt av hardt arbeid*

www.etikkom.no/Nyheter/2005/170605/view_nyhet_print

Kriminalitet (2005) *Ung, utsatt og tatt*

www.ssb.no/vis/samfunnsspeilet/utg/200504/12/art-2005-09-27-01.html

Kriminalitetstatistikk anmeldte lovbrudd (2005) *Færre tyverier fra hus, hytte og bil.*

Anmeldte lovbrudd 2005 www.ssb.no/emner/03/05/lovbrudda/main.html

Kriminalpolitisk program (2005) *Kriminalitetsbeskrivelse, kriminalitet på dagsorden, perioden 2005-09!* Oslo: Politiets Fellesforbund (2. utgave august 2005)

Levekårsundersøkelsen (2005) *Ofre og lovbrudd 2004*

Tabell 2: kjønn www.ssb.no/vold/tab-2005-07-13-02.html

Tabell 3: bostedsstrøk www.ssb.no/vold/tab-2005-07-13-03.html

LOV 2000-04-14 nr 31: Lov om behandling av personopplyninger (personopplysningsloven). Jfr. Tidligere lov 9 juni 1978 nr. 48.

Personvernrapporten Datatilsynet (2005) – *Som søvngjenger inn i et overvåkingssamfunn?*

www.lovdata.no/all/hl-20000414-031.html

www.forskning.no/Artikler/2003/desember/1072093376.55

Cd

Del, Danny / Marjohn Wilkins (1986) *Long Black Veil*, I: Cave, Nick & the bad seeds
Kicking against the pricks

Springsteen, Bruce (1982) *Atlantic City* I: NEBRASKA

Springsteen, Bruce (2005) *Devils + Dust*, I: *Devils & Dust*

Alle kilder som er brukt i denne oppgaven er oppgitt.

Antall ord i denne oppgaven er 51 957